LIETUVOS TSR AUKŠTOJO IR SPECIALIOJO
VIDURINIO MOKSLO MINISTERIJA

VILNIAUS DARBO RAUDONOSIOS VĖLIAVOS
IR TAUTŲ DRAUGYSTĖS ORDINŲ
VALSTYBINIS V. KAPSUKO UNIVERSITETAS

Algirdas Šidlauskas

ISTORIJA
VILNIAUS UNIVERSITETE
XIX a.
pirmojoje pusėje

VILNIUS „MOKSLAS" 1986

63d
Š1-16

Recenzavo istorijos mokslų daktaras
VYTAUTAS MERKYS

Š $\frac{0502000000—224}{M\ 854(08)—86}$ **Neskelbta**

© Leidykla „Mokslas", 1986

TURINYS

ĮVADAS 4
ISTORIJA VILNIAUS UNIVERSITETE 1803—1832 METAIS 24
Vilniaus universiteto reforma ir Vilniaus istorijos mokyklos susidarymas 24
Joachimas Lelevelis 36
Ignas Žegota Onacevičius 66
Pavelas Kukolnikas 112
ISTORIJOS PROFESORIŲ DARBAI PO UNIVERSITETO UŽDARYMO .. 133
Juozapas Jaroševičius 133
Ignas Danilavičius 149
PABAIGOS ŽODIS 159
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ 163
TRUMPINIMAI 167

ĮVADAS

Esminis tarybinio mokslo metodologijos postulatas yra istorizmo principas. Ne kartą jį labai preciziškai formulavo Vladimiras Leninas. Antai paskaitoje „Apie valstybę" jis nurodė, kad, nagrinėjant bet kurį reiškinį, reikia „neužmiršti pagrindinio istorinio ryšio, žiūrėti į kiekvieną klausimą požiūriu to, kaip tam tikras reiškinys istorijoje atsirado, kuriuos svarbiausius etapus savo išsivystyme tas reiškinys perėjo, ir to jo išsivystymo požiūriu žiūrėti, kuo tas dalykas yra tapęs dabar" [1]. Istoriško požiūrio svarba V. Lenino iškelta ir laiške Inesai Armand: „Visa marksizmo dvasia, visa jo sistema reikalauja, kad kiekvienas teiginys būtų nagrinėjamas tik (α) istoriškai; (β) tik susietas su kitais; (γ) tik susietas su konkrečia istorijos paskirtimi" [2]. Kaip istorizmo principą vertino Karlas Marksas ir Frydrichas Engelsas, galime spręsti iš jų pareiškimo „Vokiečių ideologijoje": „Mes težinome vienintelį mokslą — istorijos mokslą" [3]. Iš tikrųjų nė vienas mokslas be savo istorijos negali būti tikras mokslas. Tai pasakytina ir apie pačią istoriją. Tikru mokslu ji tampa tik tada, kai yra grindžiama šiais marksizmo klasikų suformuluotais nurodymais.

Buržuazinis mokslas, ypač dabartinis, apskritai imant, istorizmą atmeta. Tačiau negalima sakyti, kad vienas kitas blaivesnis buržuazinis mokslininkas nepripažintų istorizmo svarbos. Pavyzdžiui, XX a. pradžioje istorikas Ernstas Bernheimas turėjo konstatuoti kaip neigiamą reiškinį antiistorizmo įsigalėjimą buržuazinėje istorijoje: „kad ir keista, dažnai visiškai ignoruojama tai, jog mūsų mokslas (istorija.— A. Š.) ir kartu jo sąvoka (Begriff), kaip ir kiti mokslai bei jų sąvokos, turi savo istoriją" [4].

Buržuazinio mokslo antiistorizmas mums, marksistams, visiškai suprantamas: buržuazija ir jos mokslininkai, vadovaudamiesi klasiniais interesais, nesirūpina objektyvios istorinės tiesos atskleidimu. Priešingai, netgi siekia ją falsifikuoti ar bent ignoruoti, kad istorijos faktus būtų galima panaudoti buržuazinei ideologijai įtvirtinti ir skleisti.

Tarybiniai istorikai, nuosekliai laikydamiesi marksizmo principų, istoriškai žiūri ne tik į patį istorijos procesą, bet ir į isto-

[1] *Leninas V.* Raštai, t. 29, p. 432.
[2] Ten pat, t. 35, p. 202.
[3] *Marksas K., Engelsas F.* Vokiečių ideologija. V., 1974, p. 14.
[4] *Bernheim E.* Lehrbuch der historischer Methode und der Geschichtsphilosophie. Leipzig, 1903, S. 17.

rijos mokslą — į jo kilmę ir raidą. Vadovaujantis šiais principais, būtina atskleisti istorijos mokslo formavimosi kelius ir Lietuvoje.

Istorijos suvokimo ir dėstymo ištakos Lietuvoje siekia vėliausiai XIV a. pabaigą, kai buvo pradėti rašyti pirmieji Lietuvos metraščiai — kronikos. Nors juose nemaža legendinių ir tiesiog klaidingų dalykų, vis dėlto jų autoriai atsirinkinėjo faktus bei versijas ir bandė juos interpretuoti. Tai dar ryškiau matyti vėliau pradėtuose sudarinėti metraščių sąvaduose. Tačiau šie dalykai dar neleidžia teigti, kad jau tada Lietuvoje būta istorijos mokslo. Ir ne todėl, kad metraštininkams trūko istorinės realybės suvokimo ir preciziškumo, kad jie neskyrė legendų ir tikrų faktų (legendomis dar rėmėsi ir vėlesnės istorijos), bet todėl, kad jie nesuvokė metraščių kaip atskiro istorijos žanro kūrinių, juose dėstomų dalykų — kaip atskiro mokslo objektų.

Lietuvoje istorija glaudžiai siejasi su mokyklų kūrimusi. Kelis amžius istorija buvo neatsiejama nuo Lietuvos mokyklos, ypač nuo Vilniaus universiteto: čia ji rado šiokias ar tokias sąlygas tarpti ir tobulėti, kol XIX a. pradžioje išaugo į savarankišką, visos Europos pripažintą istorijos kryptį, kurią visai pagrįstai galime vadinti lietuviškąja istorijos mokykla.

Žymūs Lietuvos istorijos mokslo pakitimai įvyko jau XVIII a., kai Edukacinė komisija, reformuodama švietimo sistemą, susirūpino, kad istorija būtų dėstoma ne tik aukštosiose, bet ir vidurinėse mokyklose. Toks istorijos svarbos supratimas Lietuvoje ir Lenkijoje nebuvo atsitiktinis reiškinys. F. Engelsas nurodė, kad XVIII a. „žinios tapo mokslu", o istorijos laimėjimai pasireiškė tuo, jog pasirodė daugiatomių pasaulio istorijos kompiliacijų, kurios, nors „dar be kritikos ir visiškai be filosofijos, bet vis dėlto tai — visuotinė istorija vietoj buvusių istorinių fragmentų, apribotų laiko ir vietos" [5]. V. Leninas straipsnyje „Socializmas naikinamas dar kartą" taip pat pripažino, kad XVIII a. istorija, remdamasi ekonomistų klasikų ir švietėjų minties laimėjimais kovoje su feodalizmu ir klerikalizmu, žengė didelį žingsnį į priekį pažangos keliu, kuris pagaliau ją atvedė prie marksizmo [6].

Tarybiniai istorikai Jevgenijus Kosminskis, Viktoras Jacunskis [7], Sergejus Peštičius [8], Osipas Vainšteinas [9] nurodo, jog istorinės žinios tampa mokslu tik tada, kai istorikai ima filosofiškai įprasminti ir analizuoti istorinius faktus tam, kad nustatytų bendruosius istorinio proceso dėsningumus, kai vietoj teologinių teiginių imamas kelti priežastingumo principas, kai bandoma rašyti

[5] *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. 2-е изд., т. 1, с. 599.

[6] *Leninas V.* Pilnas raštų rinkinys, t. 25, p. 47—48.

[7] *Косминский Е.* Историография средних веков. М., 1963, с. 119; *Яцунский В.* Историческая география: История ее возникновения и развития в XIV—XVIII веках. М., 1955, с. 216.

[8] *Пештич С.* Русская историография XVIII века. Л., 1961, т. 1, с. 9.

[9] *Вайнштейн О.* Западноевропейская средневековая историография. М., 1964, с. 5 и далее.

darbus, kuriuose sprendžiamos pilietinės istorijos, pramonės ir prekybos problemos, kai išauga istorijos šaltinių kritika ir kai istorikai ima teoriškai formuluoti istorijos veikalų uždavinius. Būtent šie dalykai Vilniaus istorikų darbuose iškilo jau XIX a. pradžioje. Todėl galėtume sakyti, kad tik XIX a. pirmajame dešimtmetyje Vilniaus aukštojoje mokykloje susiformuoja istorijos mokslas, kuris ilgainiui išauga į savitą lietuviškąją istorijos mokyklą.

Šio darbo uždavinys parodyti, kaip istorija, tapusi savarankiška universitetine disciplina, buvo toliau ugdoma universiteto profesorių darbuose, neturinčiuose tiesioginių mokomųjų tikslų. Taip pat čia parodoma, koks reikšmingas istorijos mokslo raidai universitete buvo šios mokyklos sekuliarizavimo procesas, apėmęs įvairias universiteto gyvenimo puses, taip pat ir istorijos dėstymą, kai šį kursą pradėjo skaityti pasauliečiai profesoriai. Darbe taip pat aiškinama, kaip iš bendrojo istorijos kurso išsiskyrė Lietuvos istorija, kaip prie jos formavimosi prisidėjo universiteto profesoriai. Be to, siekiama parodyti, kokios įtakos universiteto istorikams turėjo istorijos mokslo laimėjimai už šios mokyklos ribų (tačiau neliečiami darbai tų Lietuvos istorikų, kurie universitete nedirbo).

Nagrinėjant istorinės minties raidą Vilniaus aukštojoje mokykloje XIX a. pirmojoje pusėje, pagrindu imamas V. Lenino nurodymas straipsnyje „Recenzija: N. Rubakinas. Tarp knygų", kur sakoma, jog „idėjų istorija yra idėjų kaitos ir, **vadinasi,** ir jų **kovos** istorija" [10]. Kalbant apie istorijos formavimąsi Vilniaus universitete, šis V. Lenino teiginys svarbus tuo, kad jis skatina mus sudėtingoje idėjų kovoje matyti pasaulietinės mokslinės minties kovą su klerikaline praeities įvykių interpretacija, kelia uždavinį atskleisti demokratines praeities traktavimo tendencijas. Reikia prisiminti ir V. Lenino mokymą apie ikimarksistinių filosofinių istorinių teorijų ribotumą. Nors šie V. Lenino nurodymai buvo nukreipti prieš narodnikų istoriografijos subjektyvizmą, tačiau, apskritai imant, didelės metodologinės reikšmės jie turi ne tik narodnikų istoriografijos vertinimui. V. Leninas darbe „Kas tie „liaudies draugai" ir kaip jie kovoja su socialdemokratais" rašė: „Kaip tik todėl visos tos filosofinės bei istorinės teorijos ir atsirasdavo ir sprogdavo kaip muilo burbulai, geriausiu atveju būdamos savo laiko visuomeninių idėjų ir santykių simptomas ir nė kiek nepadėdamos žmogui **suprasti** nors kai kuriuos pavienius, bet užtat tikrus (o ne tuos, kurie „atitinka žmogaus prigimtį") visuomeninius santykius" [11].

Šiame darbe nagrinėjama istorinės minties plėtotė Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje, kai mūsų aukštojoje mokykloje nusistovėjo dėstomieji dalykai, iki universiteto užda-

[10] *Leninas* V. Pilnas raštų rinkinys, t. 25, p. 108.
[11] Ten pat, t. 1, p. 131.

rymo 1832 m., taip pat apžvelgiami šios aukštosios mokyklos buvusių profesorių darbai, kurie buvo baigti jau po universiteto uždarymo.

Šiems klausimams tiek senojoje buržuazinėje, tiek ir tarybinėje lietuvių istoriografijoje nėra specialaus darbo. Apie Vilniaus universiteto istorijos katedros profesorius Joachimą Lelevelį, Ignną Žegotą Onacevičių, Pavelą Kukolniką bei istorikus, kurie tęsė istorijos studijas ir po universiteto uždarymo: Juozapą Jaroševičų bei Ignną Danilavičių, yra rašę daugiausia Lenkijos istorikai.

Iš daugelio prieškarinėje Lenkijoje išspausdintų darbų, skirtų J. Leleveliui, minėtina žinomo lenkų istoriko Arturo Slivinskio monografija, kurioje apibendrinti buržuazinių istorikų darbai apie šį mokslininką [12]. Joje plačiai apžvelgiama šio demokrato istoriko veikla. Tačiau A. Slivinskis, kaip ir kiti buržuaziniai istorikai, nutylėjo klasinius prieštaravimus XIX a. pirmojoje pusėje. Varžomas siauro buržuazinio požiūrio, jis nesugebėjo parodyti tikrosios J. Lelevelio darbų mokslinės ir visuomeninės reikšmės, negalėjo įvertinti jų pažangumo. J. Lelevelio paskaitoms Vilniaus universitete aptarti monografijos autorius paskyrė vos kelis puslapius [13]. Be to, šiuose keliuose puslapiuose ne tiek aptariamos J. Lelevelio paskaitos, kiek operuojama I. Domeikos, J. Chodzkos ir kt. atsiliepimais apie tas paskaitas.

Iš darbų, skirtų J. Lelevelio gyvenimo ir mokslinės veiklos analizei, dar minėtinas žinomo buržuazinės istoriografijos specialisto Kazimiero Chodinickio straipsnis, kur analizuojamos J. Lelevelio studijos Vilniaus universitete. Autorius aptarė T. Husaževskio, G. E. Grodeko ir kitų profesorių įtaką besiformuojančioms J. Lelevelio pažiūroms. Straipsnyje taip pat nagrinėjami pirmieji būsimojo mokslininko rašiniai, kuriuose išdėstytos mintys, kaip matysime, kartojasi ir jo paskaitose. Tačiau tų paskaitų Vilniaus universitete analizės pasigendame ir šiame darbe.

Juzefas Dutkevičius pirmasis bandė nuosekliau apibūdinti J. Lelevelio pažiūras į istorijos dėstymą. Jis išvardijo visus J. Lelevelio darbus, kuriuose ši tema buvo nagrinėjama ar tik minima. Straipsnio pradžioje autorius rašė, kad J. Leleveliui istorijos tikslas esąs priežasčių pažinimas: „Kiekvienas įvykis turi daug priežasčių,— sakė jis.— Todėl istorijoje ne tiek svarbu išvardyti faktus, kiek nurodyti jų santykius ir ryšius" [14]. J. Dutkevičius nurodė J. Lelevelį pasisakius prieš visus tuos, kurie teigę, jog „istorikas turi išsižadėti visko, netgi tėvynės, tapti viskam abejingas", atvirkščiai, pasak J. Lelevelio, jis „turi matyti, kas skatina žmones tapti kilnesnius, stiprina jų taurius siekimus" [15]. Šis

[12] *Śliwiński A.* Joachim Lelewel (1786—1861). W-wa, 1938.

[13] Ten pat, p. 77—79.

[14] *Dutkiewicz J.* J. Lelewel o nauczaniu historii.— Wiadomości historyczno-didaktyczne, (W-wa) 1936, t. 4, s. 138.

[15] Ten pat, p. 140.

nedidelis, vos penkių puslapių J. Dutkevičiaus straipsnis yra ir šiandien aktualus, nes jame, kad ir trumpai, bet aiškiai apibūdintos J. Lelevelio pažiūros į istorijos dėstymą.

Vienas pirmųjų Igno Žegotos Onacevičiaus biografų buvo Stanislovas Ptašickis. Straipsnyje apie J. Lelevelį jis paskyrė ir I. Onacevičiui kelis puslapius [16]. Nikolajus Pokrovskis, pirmasis bandęs vertinti I. Onacevičiaus įnašą į istorijos mokslą, pasitenkino nedaug ką sakančiais bendrais teiginiais: „visuotiniu lenkų rašytojų pripažinimu, jis (I. Onacevičius.— A. Š.) buvo geriausias Lietuvos senovės ir jos istorijos žinovas" [17].

Vladimiras Ikonikovas savo veikale apie istorijos mokslo klostymąsi Rusijoje didžiai vertino I. Onacevičių kaip Lietuvos istorijos šaltinių žinovą [18]. J. Lichačiovo straipsnyje aiškinama, jog I. Onacevičius mokęsis Volkovysko, Gardino ir Balstogės mokyklose, o Karaliaučiaus universitete dėstęs lenkų kalbą. Straipsnio pabaigoje teigiama, jog „jis buvo apkaltintas laisvamanybe ir revoliucine propaganda", dėl to atleistas iš Vilniaus universiteto, o jo kelių tomų Lietuvos istorija perduota J. I. Kraševskiui" [19]. Šis teiginys, kaip matyti iš S. Daukanto, I. Onacevičiaus bičiulio, susirašinėjimo su T. Narbutu, neturi pagrindo. I. Onacevičius Lietuvos istorijos neparašė [20], o likę jo darbai buvo paskelbti po jo mirties.

Smulkiuose buržuazinių lenkų istorikų Liudviko Janovskio, Janušo Ivaškevičiaus straipsniuose [21] taip pat randame fragmentiškų žinių apie I. Onacevičiaus gyvenimą ir veiklą. Kadangi daugumos šių duomenų nėra kituose šaltiniuose, tai jie mums itin svarbūs.

Teofilis Emilis Modelskis straipsnyje apie 1821 m. konkursą istorijos katedrai užimti trumpai išdėstė ir I. Onacevičiaus gyvenimo bruožus [22]. Jame taip pat nuodugniai aptariami J. Lelevelio santykiai su I. Onacevičiumi per konkursą ir po jo. Ant-

[16] *Пташицкий С.* Юахим Лелевель как критик «Истории государства Российского», соч. Карамзина.— Русская старина, 1878, т. 22, с. 644—645.

[17] Cit. iš: *Николаев С.* Коллекции Игнатия Онацевича.— В кн.: Духовная культура славянских народов. М., 1983, с. 202.

[18] *Иконников В.* Опыт русской историографии. Киев, 1891—1892, т. 1, с. 205, 255.

[19] *Лихачев Е.* Онацевич Игнатий.— В кн.: Русский биографический словарь. СПб., 1905, т. 12, с. 263.

[20] S. Daukanto 1845 m. vasario 24 d. laiškas T. Narbutui.— Kn.: Daukantas S. Raštai. V., 1976, t. 2, p. 755.

[21] *Janowski L.* W promieniach Wilna i Krzemieńca. Wilno, 1923, s. 100—106; *Janowski L.* Żegota Onacewicz.— In: Wielka Encyklopedja Powszechna Ilustrowana. W-wa, 1923, t. 53—54, s. 267—268; *Iwaszkiewicz J.* Z pamiętników Hipolita Klimaszewskiego.— In: Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. Wilno, 1929, t. 1, s. 391—392; *Iwaszkiewicz J.* Plemię Sarmatów.— Ateneum Wileńskie, 1923, t. 1, s. 481—505.

[22] *Modelski T. E.* Sprawa powołania J. Lelewela na katedrę historyi w Wilnie.— Ateneum Wileńskie, 1929, r. 6, z. 1—2, s. 167—201; z. 3—4, s. 486—582.

ra vertus, straipsnio autorius neanalizavo nei I. Onacevičiaus ir J. Lelevelio konkursui parašytų darbų, nei istorijos mokslo problemų, su kuriomis susidūrė Vilniaus universiteto istorijos profesoriai. T. E. Modelskis tenkinosi tuo, kad nuosekliai aprašė pasiruošimą konkursui, pačią jo eigą ir tuo metu Vilniaus universitete viešpatavusius santykius.

Didžiausią straipsnį apie I. Onacevičių parašė buvęs Vilniaus universiteto buržuazinis istorikas J. Ivaškevičius. Straipsnį po autoriaus mirties spaudai parengė Leonidas Žitkovičius [23]. J. Ivaškevičius savo darbą baigė išvada: „Apibendrinant Onacevičiaus gyvenimą ir veiklą, galima teigti, jog tai buvo didelių protinių sugebėjimų ir didžios moralės žmogus, kuriam tinka popiežiaus Grigaliaus VII žodžiai: „Mylėjau tiesą, neapkenčiau blogio ir todėl mirštu ištrėmime" [24]. Pasak L. Žitkovičiaus, straipsnio autorius daugiausia dėmesio skyręs pačiai Vilniaus universiteto istorijai paskutiniais jo veiklos dešimtmečiais [25]. Turbūt teisingiau būtų pasakyti, jog per I. Onacevičiaus veiklos prizmę J. Ivaškevičius norėjo parodyti XIX a. trečiajame dešimtmetyje Vilniaus universitete susidariusią bendrą atmosferą.

J. Ivaškevičius visai nenagrinėjo I. Onacevičiaus paskaitų programų, o didžiausiam išspausdintam darbui „Pastabos apie visuotinę istoriją" [26] aptarti paskyrė vos pusę puslapio [27].

Kaip maža dėmesio J. Ivaškevičius skyrė I. Onacevičiaus mokslinės veiklos analizei, rodo ir prieštaravimai jo straipsnyje. Čia rašoma: „1821 m. Onacevičius pradėjo skaityti universitete statistikos ir diplomatijos kursus" [28]. Kitoje vietoje autorius teigia, jog I. Onacevičius pirmąją diplomatijos paskaitą skaitė 1822 m. spalio 17 d." [29] Su J. Ivaškevičiaus paskelbtomis datomis negalime sutikti. 1820—1821 mokslo metų Vilniaus universiteto paskaitų tvarkaraštyje nurodyta, jog I. Onacevičius jau nuo tų mokslo metų pradžios skaitė statistikos kursą [30]. Kad J. Ivaškevičiaus duomenys netikslūs, liudija ir I. Onacevičiaus 1822 m. birželio 10 d. laiškas Vasilijui Anastasevičiui, kuriame pasakyta: „Šiais metais dėsčiau Rusijos statistiką, o nuo diplomatijos atsisakiau, nes neklausiau Taleirano, Hastlerio, Meternicho ir Neselrodės paskaitų" [31].

---

[23] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz — historyk Litwy: Z dziejów dawnego Uniwersytetu Wileńskiego.— Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, (W-wa) 1961, t. 4, s. 43—122.

[24] Ten pat, p. 121.

[25] Ten pat, p. 43.

[26] *Onacewicz I.* Uwagi nad historyą powszechną.— Magazyn Powszechny, (W-wa) 1840, t. 11—12, s. 260—283.

[27] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz..., s. 60.

[28] Ten pat, p. 70.

[29] Ten pat, p. 74.

[30] Ogłoszenie lekcyy w Imperatorskim uniwersytecie Wileńskim 1820—1821. Wilno, 1820, s. 10.

[31] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz..., s. 78.

J. Ivaškevičius savo darbe paskelbė vertingos I. Onacevičiaus epistoliarinės medžiagos, kuri karo metais žuvo. Ji leidžia mums šiandien geriau ištirti, kaip formavosi šio mokslininko istorinės pažiūros.

Hitlerinės okupacijos metais leistame laikraštyje „Ateitis" buržuazinis istorikas Juozas Jakštas išspausdino straipsnį apie I. Onacevičiaus gyvenimą ir jo Lietuvos istorijos periodizaciją [32]. Pasak jo, I. Onacevičius, neturėdamas pinigų susimokėti už kelionę, išvykęs pėsčias į Karaliaučiaus universitetą [33]. Panašiai rašė ir J. Lelevelis: „[Onacevičius,] turėdamas tik vieną auksiną kišenėje, išėjo mokslo ieškoti į Karaliaučiaus universitetą" [34]. L. Janovskis nurodė, kad I. Onacevičiui, vykstančiam į Karaliaučiaus universitetą, buvusi paskirta stipendija. I. Onacevičiaus kurso draugas Mykolas Štolcas savo atsiminimuose paminėjo ir šios stipendijos dydį — 400 talerių per metus [35]. J. Jakštas taip pat teigė, jog I. Onacevičius buvęs Balstogės mokyklos direktoriumi [36]. Čia jis irgi greičiausiai sekė J. Leleveliu, kuris rašė apie I. Onacevičiaus norą, kad jį paskirtų Balstogės arba Minsko mokyklos direktoriumi. Iš Balstogės mokyklos ataskaitų Vilniaus universitetui, kurių dalį paskelbė J. Ivaškevičius, matyti, jog I. Onacevičius po 1812 m. karo buvo paskirtas į Balstogės mokyklą mokytoju, o 1816—1817 mokslo metais jis tapo šios mokyklos direktoriaus pavaduotoju. Galiausiai J. Jakštas teigė, kad I. Onacevičius „rašė 25 metus didelį Lietuvos istorijos veikalą, iš kurio likęs tik vienas fragmentas „Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego" [37].

Krinta į akis tai, jog buržuaziniai lietuvių istorikai straipsneliuose apie I. Onacevičių nenagrinėjo jo darbų, o pasitenkino nedaug ką sakančiais teiginiais, kad jie žadinę meilę Lietuvai, susidomėjimą jos praeitimi. Nė vienas iš tų straipsnelių autorių, kaip matysime, net nemėgino atskleisti, ką naujo I. Onacevičius davė Lietuvos istorijos tyrinėjimams, kokios buvo jo pažiūros į katalikų bažnyčios ir jos ordinų vaidmenį Lietuvos istorijoje.

Tuojau po studentų areštų 1823 m. caro valdžios įsakymu iš istorijos katedros buvo pašalintas J. Lelevelis. Neilgai trukus, tokio pat likimo sulaukė ir I. Onacevičius. Taip caro satrapai bandė nutraukti besiformuojančios Vilniaus universitete naujos mokyklos raidą, bet šį darbą tęsė teisės istorijos profesoriai. Tuo tarpu žymiuosius istorijos profesorius 1823—1832 m. pakeitė Pavelas Kukolnikas.

[32] *Jakštas J. Ž.* Onacevičius — Lietuvos praeities meilės skiepytojas Vilniaus universitete.— Ateitis, 1943, Nr. 105, p. 2—3.

[33] Ten pat, p. 3.

[34] *Lelewel J.* Przygody w poszukiwaniach rzeczy narodowych polskich.— In: Lelewel J. Dzieła. W-wa, 1957, t. 1, s. 62.

[35] *Janowski L.* Żegota Onacewicz, s. 267; *Stoc M.* Kilka słów o szkołach polskich za Prus Południowych.— Orędnik Naukowy, 1845, t. 2, s. 105.

[36] *Jakštas J. Ž.* Onacevičius..., p. 3.

[37] Ten pat.

P. Kukolnikas buvo vienas iš tų dėstytojų, apie kuriuos teigiamai atsiliepti galėjo tik atviras carizmo politikos gynėjas ir pataikūnas paskutinis universiteto rektorius Vaclovas Pelikanas. Pavyzdžiui, jis memoriale Vakarų gubernijų komitetui, kuriam pirmininkavo Viktoras Kočiubėjus, P. Kukolniką charakterizavo taip: „Labai patikimas, sąžiningas ir visiškai vyriausybei atsidavęs tarnautojas. Paskutiniu metu stengėsi palaikyti tarp studentų ramybę ir prisidėjo prie jų priežiūros" [38].

Kiek P. Kukolniko biografinių duomenų ir apskritai teigiamą jo asmenybės įvertinimą randame stačiatikių dvasininko Aleksejaus Šverubovičiaus knygelėje „Broliai Kukolnikai": tai buvęs labai malonus ir mandagus žmogus, linkęs visiems patarnauti, „Vilniaus liūtas, spindėjęs sąmojumi ir elokvencija, kurią parodydavęs per įvairias iškilmes, kai plačiai dėstydavęs savo išgyvenimus" [39].

Tačiau iš kitų amžininkų atsiminimų matyti, kad P. Kukolnikas buvo nekoks profesorius, studentų ir kolegų laikomas caro valdžios statytiniu.

Bene plačiausiai P. Kukolniką apibūdino jo amžininkas Ipolitas Klimaševskis: „Istorijai dėstyti pakvietė Kukolniką. Jį, kaip Pelikano giminaitį, ištraukė iš kažkokios Peterburgo kanceliarijos ir pasodino į Lelevelio katedrą. Šis pakeitimas, padarytas ne dėl bendro švietimo labo, o todėl, kad atitiko naujų poslinkių dvasią, kėlė susirūpinimą" [40]. Toliau I. Klimaševskis aiškino, jog P. Kukolnikas, neturėdamas nė mažiausio supratimo apie dėstomą dalyką ir jo pašaukimo didybę, nepatenkinamai dėstęs istoriją, nes neturėjęs nė pradinio išsilavinimo, o daktaro laipsnio patentą nusipirkęs. Proteguojamas savo giminaičio V. Pelikano, įsigytą mokslo laipsnį jis panaudojęs kaip priemonę vadintis universiteto profesoriumi: profesor publicus ordinarius. I. Klimaševskis aprašė tokį atsitikimą. Per paskaitą temstant šveicorius pavėlavęs uždegti žvakę. Sumišęs profesorius pradėjęs skaityti iš rankraščio, darydamas daug klaidų, ir pagaliau visai nustojęs. Keli šimtai paskaitą klausiusių studentų ėmė juoktis, kažkas šūktelėjęs: „Ex libro doctus!" Taip studentai išreiškę savo pasipiktinimą. Kitko jis ir nebuvęs vertas. Užuot vaizdavęs amžių dvasią, tautas ir didžiuosius žmones, jis apsiribojęs lėkštų anekdotų, neturiningų samprotavimų ar nepagrįstų svaičiojimų dėstymu iš katedros, iš kurios dar prieš metus kalbėjęs J. Lelevelis [41].

Panašiai P. Kukolniką charakterizavo Otas Slizenis [42], Julijus

---

[38] *Mościcki H.* Pod znakiem Orła i Pogoni. Lwów, 1923, s. 199.

[39] *Шверубович А.* Братья Кукольники. Вильна, 1885, с. 63.

[40] Cit. iš: *Iwaszkiewicz J.* Z pamiętników Hipolita Klimaszewskiego, s. 393—394.

[41] Ten pat, p. 394—395.

[42] *Mościcki H.* Z filareckiego świata: Zbiór wspomnień z lat 1816—1824. W-wa, 1924, s. 118, 141.

Slovackis [43], Salomėja Slovacka-Bekiu [44], Mikalojus Malinovskis [45].

Kiti lenkų istorikai, rašydami apie Vilniaus universitetą ar aptardami Vilniaus archeografijos komisijos veiklą, P. Kukolniką taip pat minėdavo kaip netikusį specialistą. Antai kelis puslapius jo veiklai skyręs Ričardas Menickis teigė, kad jis „neturi ypatingesnių nuopelnų, o greičiausiai jokių nuopelnų, nė nežinoma, ar tikrai dėstė (greičiausiai labai retai), o jo vardą platesni visuomenės sluoksniai išgirdo, kai jis, kaip cenzūros komiteto pirmininkas, ėmė cenzūruoti Vilniaus spaudą". P. Kukolniko charakteristiką jis baigė citata iš Boleslovo Žongolovičiaus straipsnio apie Vilniaus dvasinę akademiją: „Žinomas Vilniaus cenzorius Pavelas Kukolnikas, netikęs valdininkėlis, per ketverius metus pašalintas iš keturių ministerijų, 1815 m. spalio 14 d. Polocke gavo teisių mokslų daktaro laipsnį. Mokslo laipsnis atvėrė jam duris į Vilniaus universitetą. Iš paskaitos, kurią jis skaitė atidarant Vilniaus dvasinę akademiją, susidarė blogas įspūdis apie jo intelektą. Būdamas universiteto ir medicinos akademijos bibliotekininku, jis kenkė, iškarpydamas titulinius puslapius, graviūras ir raižinius iš senų knygų, kurios pereidavo per jo rankas. Taip sudaryti albumai nedaro jam garbės" [46].

J. Belinskis rašė: „Kukolnikas istorijos katedrą užėmė 1825—1826 mokslo metais. Kaip dėstė savo dalyką, nežinome. Kukolnikas paskaitų programose nenurodė veikalų, kuriais naudojosi, taip pat nenurodė, ar dėstė savo paties paruoštą kursą. Net girdėjau, jog katedrą tik nominaliai užėmęs, nes neskaitė jokių paskaitų. Reikėtų galvoti, jog tai netiesa, tačiau paskaitos turėjo būti labai jau blankios, nes jo pavardę tik dabar sužinojome, kai jis tapo Vilniuje spausdinamų knygų cenzoriumi" [47]. P. Kukolniką ir jo istorijos kursą dar minėjo Adomas Honorijus Kirkoras [48], L. Janovskis [49]. Trumpų nekrologų taip pat yra buvę žurnaluose „Kłosy", „Kraj" ir kituose.

P. Kukolniką savo laiškuose taip pat minėjo I. Onacevičius ir filaretas Rapolas Slizenis. I. Onacevičius rašė J. Leleveliui, jog P. Kukolnikas įžanginėje paskaitoje Vilniaus universitete pareiškė, kad „teisingumas ir naudingumas bus pagrindinis jo paskaitų objektas", o „paskaitas jis skaitė garsiai, sklandžiai, įmantroku

[43] *Słowacki J.* Listy: Z autografów poety / Wydał po raz pierwszy L. Mciet. Lwów, 1899, t. 1, s. 237.

[44] *Słowacka-Becus S.* Listy do A. E. Odyńca.— Przewodnik Naukowy i Literacki, 1898, t. 3, s. 141.

[45] *Malinowski M.* Księga wspomnień / Wydał J. Tretiak. Kraków, 1907, s. 117—118.

[46] *Mienicki R.* Wileńska Komisja Archeograficzna: (1864—1915). Wilno, 1924, s. 30—31.

[47] *Bieliński J.* Uniwersytet Wileński: 1579—1831. Kraków, 1899—1900, t. 2, s. 389.

[48] *Kirkor A. H.* Obrazki litewskie. Poznań, 1874, s. 137, 188, 240.

[49] *Janowski L.* W promieniach Wilna i Krzemieńca, s. 93, 103, 134.

stiliumi, gražia rusų kalba", „tai jaunas žmogus, geriau nei jo brolis kalbąs lenkiškai, guvus, mėgstantis damų draugiją, tik jo akys kaip Tvardovskio nuolat bėgioja" [50]. R. Slizenio užrašuose buvo studentiška P. Kukolniko karikatūra su pašaipiu eilėraščiu [51].

Bene mažiausiai dėmesio buržuaziniai Lietuvos ir Lenkijos istorikai parodė Vilniaus universiteto auklėtiniui ir profesoriui Juozapui Jaroševičiui. J. Jaroševičiaus gyvenimą, jo smulkesnius straipsnius bei svarbiausią darbą „Lietuvos vaizdai" [52] tik tarp kitko užsiminė istorikai, rašę apie Lietuvos praeitį. Vincas Maciūnas savo monografijoje tarp kitų paminėjo J. Jaroševičiaus skaitytus kursus Vilniaus universitete ir paskelbtus darbus uždarius universitetą [53]. L. Janovskis trumpai paminėjo J. Jaroševičiaus paskaitas [54].

Kur kas daugiau dėmesio sulaukė Ignas Danilavičius. Teisės istorikas Augustinas Janulaitis monografijoje „Ignas Danilavičius — Lietuvos bei jos teisės istorikas" [55] plačiai aptarė Vilniaus universiteto struktūrą, charakterizavo teisės dalykų profesorių veiklą, I. Danilavičiaus studijas Vilniuje bei jo mokslines komandiruotes į Varšuvos, Maskvos, Tartu ir Peterburgo mokslo įstaigas. Kaip matyti iš I. Danilavičiaus 1819 m. birželio 9 d. laiško, Maskvos ir Tartu universitetai jam padarė ne kokį įspūdį: „Maskvos ir Tartu universitetai turi 150, o daugiausia 200 studentų, ir tai vis vokiečių" [56]. Gal todėl, vertindamas I. Danilavičiaus studijas, A. Janulaitis rašė: „Danilavičius, jeigu ką mokėjo, tai iš savęs pramoko. Visame turėjo pats pirmas skinti takus, kuriais ėjo kiti. Lietuvoje pirmtakūnų neturėjo. Ir pradžia buvo gera; iš jo vilniečiai sužinojo, kad yra teisės mokslai, jog jie padeda išblaškyti tamsybę ir rutiną" [57]. Vargu ar su tokiu A. Janulaičio apibūdinimu galime sutikti — lenkų istorikai nurodė varšuviečio Vincento Jono Bantkės, Maskvos universiteto profesorių A. Veljaminovo-Zernovo ir Levo Cvetajevo įtaką I. Danilavičiaus mokslinių interesų formavimuisi [58].

Antrame A. Janulaičio knygos skyriuje aptarti svarbiausi I. Danilavičiaus moksliniai darbai. Vertindamas veikalą „Napo-

[50] Cit. iš: *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela. W-wa, 1958, s. 200—201.

[51] Ten pat, p. 201.

[52] *Jaroszewicz J.* Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII. Wilno, 1844—1845, t. 1—3.

[53] *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija, tautotyra.— Darbai ir dienos, (K.) 1939, t. 8, p. 208—209.

[54] *Janowski L.* Lata uniwersyteckie Julijusza Słowackiego.— In: Janowski L. W promieniach Wilna i Krzemieńca, s. 106.

[55] *Janulaitis A.* Ignas Danilavičius — Lietuvos bei jos teisės istorikas. K., 1932, t. 1.

[56] Ten pat, p. 55.

[57] Ten pat, p. 59.

[58] *Turkowski T.* Daniłowicz Ignacy.— In: Polski Słownik Biograficzny (toliau — PSB). Kraków, 1938, t. 5, s. 413.

leono kodeksas, palyginti su Lenkijos ir Lietuvos teise" [59], A. Janulaitis nurodė, kad, pasak I. Danilavičiaus, keičiantis visuomenei, žmonių santykiams, turį kisti ir įstatymai ir vienus įstatymus turį pakeisti kiti. Visi žmonės turį būti įstatymiškai lygūs, vienos klasės teisė negalinti prieštarauti kitos klasės teisei. Tačiau „pas mus virto kitaip. Bajorų sauja engė gausius valstiečius, įsigalėję ponai vieni leido įstatymus, jie pavergė valstiečius" [60]. A. Janulaitis pabrėžia, kad I. Danilavičius pasmerkęs religinį nepakantumą ir vergiją kaip kenksmingus civilizacijai [61] ir atmetęs teiginį, kad dėl klimato savitumų Napoleono kodeksas esąs netinkamas kitiems kraštams [62].

A. Janulaitis teigė, jog I. Danilavičius, kaip teisininkas, pirmiausia domėjosi teisės dalykais, dėl to, aptardamas profesoriaus darbus, monografijos autorius daugiausia dėmesio skyrė toms problemoms, kurios tiesiogiai susijusios su teisės istorija. Knygoje nuodugniai rašoma apie I. Danilavičiaus Lietuvos Statuto vertimą ir rengimą spaudai. Tik paskutiniame veikalo poskyryje — „Danilavičius — Lietuvos istorikas ir istoriografas" A. Janulaitis kėlė I. Danilavičiaus istorijos darbų reikšmę, tačiau detaliau jų nevertino, greičiau tik parašė tų darbų anotaciją. Štai žymiausiam I. Danilavičiaus dokumentų rinkiniui „Diplomų lobynui" paskyrė tik pusę puslapio. Galėtume teigti, jog A. Janulaitis tik iškėlė I. Danilavičiaus Lietuvos istorijos darbų vertinimo problemas, bet nesiėmė jų spręsti.

V. Maciūnas savo monografijos skyriuje „Vilniaus universitetas ir Lietuvos istorija" [63], be bendrų pastabų apie Vilniaus universitetą ir jo istorijos katedrą, bendrais bruožais aptarė J. Lelevelio, I. Onacevičiaus, I. Danilavičiaus bei J. Jaroševičiaus skaitomus kursus bei po universiteto uždarymo paskelbtus darbus. Vis dėlto autorius ne tik neanalizavo skaitytų istorijos kursų turinio, bet nenurodė net jų programinių ribų. Šiek tiek plačiau aprašė tik I. Onacevičiaus veiklą universitete ir aiškino, jog pastarasis, be visuotinės istorijos kurso, dėstęs ir Lenkijos bei Lietuvos istoriją. V. Maciūnas atkreipė dėmesį, jog I. Onacevičius susidomėjo Lietuvos istorijos šaltiniais ir jų ieškojo net Karaliaučiaus archyvuose [64]. I. Onacevičiaus paskaitos, anot V. Maciūno, studentų buvo mėgstamos ir gausiai lankomos. Profesorius „buvo iš dalies romantikas. Nors ir mokėjo kritiškai tyrinėti praeitį, bet poetizavo Lietuvos senovę" [65].

---

[59] *Danilowicz I.* Kodex Napoleona w porównaniu z prawem polsko-litewskim. W-wa, 1905.
[60] *Janulaitis A.* Ignas Danilavičius..., p. 113.
[61] Ten pat.
[62] Ten pat, p. 113—114.
[63] *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis..., p. 189—209.
[64] Ten pat, p. 196.
[65] Ten pat, p. 198.

Paskutiniuose šio skyriaus puslapiuose apibūdinti Vilniaus universitete studijavusių ir Lietuvos istorijos klausimais rašiusių S. Daukanto, S. Stanevičiaus, T. Narbuto darbai. Taigi galime sakyti, kad V. Maciūnas lietuvių buržuazinėje istoriografijoje kėlė istorijos dėstymo klausimus Vilniaus universitete, bet jų taip pat nuosekliau nesprendė.

Galiausiai Zenonas Ivinskis „Lietuvos istorijos iki Vytauto Didžiojo mirties" [66] įvadiniame straipsnyje aptarė daugumos istorikų, rašiusių apie Lietuvos praeitį, darbų problematiką. Z. Ivinskis neišskyrė ir nenagrinėjo svarbiausių Lietuvos istorikų veikalų turinio, o tik nusakė jų pagrindines idėjas. Tai vienintelis Lietuvos buržuazinio istoriko darbas, kuriame pamėginta, nors ir enciklopediškai, apžvelgti penkių (XVI—XX) amžių istorikų darbų svarbiausias mintis Lietuvos istorijos klausimais. Z. Ivinskis ne tik neišskyrė Vilniaus universitete dirbusių istorijos profesorių, bet ne visus juos ir paminėjo. Kaip ir kiti buržuaziniai istorikai, jis neįstengė įžvelgti senųjų istorikų darbų klasinės esmės [67].

Apžvelgę mūsų temos buržuazinę istoriografiją, galime sakyti, kad jau senieji lietuvių ir lenkų istorikai paskelbė nemaža faktinės medžiagos apie istorijos dėstymą Vilniaus universitete. Tačiau būdingi buržuaziniam mokslui metodologiniai trūkumai, idėjinis ribotumas daugeliu atvejų kliudė jiems išryškinti visas istorijos mokslo formavimosi Vilniaus universitete aplinkybes, neleido atskleisti tikrųjų pažangos bruožų. Priešingai, lenkų buržuaziniai istorikai ne vieną sykį, keldami Lenkijos praeitį, lenkų kalbos įsigalėjimą viešajame Lietuvos gyvenime, palaikė ir kurstė šovinistines nuotaikas. Antra vertus, buržuaziniai lietuvių istorikai, žiūrėdami į lenkų istorikų darbus su nepasitikėjimu ir taip pat laikydamiesi nacionalistinių pozicijų, negalėjo pastebėti tų pažangių reiškinių, kurie tinkamai įvertinami tik vadovaujantis marksistine metodologija.

Lenkijos Liaudies Respublikos istorikai iš marksistinių pozicijų kritiškai pervertina buržuazinių istorikų teiginius ir, remdamiesi nauja medžiaga, kitaip žiūri į istorinės minties plėtotę Vilniaus universitete. Tačiau iki šiol jie daugiau dėmesio teparodė dviem profesoriams: J. Leleveliui ir I. Onacevičiui.

Henrikas Lovmianskis straipsniuose apie J. Lelevelį aiškino įvairias šio istoriko spręstas problemas. Aptaręs Adomo Mickevičiaus poemą „Joachimui Leleveliui, pradėjusiam 1822 m. sausio 6 d. Vilniaus universitete istorijos paskaitų kursą", ėmėsi rekonstruoti profesoriaus pažiūras į istorijos dėstymą. Pirmiausia, pasak J. Lelevelio, istorija turinti būti dėstoma „šaltakraujiškai, ramiai, užgniaužus aistras" [68]. J. Lelevelis skiepijo studen-

[66] *Ivinskis Z.* Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties. Roma, 1978.
[67] Ten pat, p. 33—34.
[68] *Łowmiański H.* Z działalności dydaktycznej Joachima Lelewela w Uniwersytecie Wileńskim.— Neodidigmata, 1975, t. 7, s. 41.

tams demokratinę pasaulėžiūrą, tikėjimą artėjančiais visuomeniniais-politiniais poslinkiais. H. Lovmianskis aiškino, kad viduramžius, kaip ir Graikijos istoriją, J. Lelevelis idealizavo, nes dar nevisiškai suprato valstiečių išnaudojimo esmę feodaliniame ūkyje. Valstiečių karą Prancūzijoje jis vertino kaip „kruviną ir savavališką netvarką, kurią sutvarkė monarchas" [69]. A. Mickevičius, kaip aiškino H. Lovmianskis, mokytojaudamas Kaune, savo pamokose atkartojo jam žinomas J. Lelevelio paskaitų mintis.

H. Lovmianskis taip pat aiškino, kad J. Lelevelio susidomėjimą Lietuvos ir Rusijos istorija galima skirstyti į tris etapus, kurie apėmė jo Vilniuje praleistus metus: „1804—1808 — studijuojant universitete, 1815—1818 — jau dirbant universitete istorijos katedros profesoriaus padėjėju ir galiausiai 1821—1824 — profesoriaujant toje pačioje katedroje" [70]. Kaip pastebėjo H. Lovmianskis, studijų metais J. Lelevelis domėjosi lietuvių kilme, pradėjęs dirbti, papildė Teodoro Vagos vadovėlį Lietuvos ir Rusijos istorijos dalykais. Prieš galutinai palikdamas Vilnių, J. Lelevelis beveik dvigubai papildė T. Vagos knygelę surinktais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės praeities aprašymais [71].

Vėliau J. Lelevelis tik retkarčiais pasidomėdavo Lietuvos ir Rusijos istorija (Lietuvos Statutų problema, Rusijos valdovų užsienio politika). Emigracijoje, gavęs T. Narbuto „Lietuvių tautos istoriją", J. Lelevelis 1839 m. parašė „Lietuvos ir Rusijos istoriją". Tačiau šis jo darbas — tai T. Vagos vadovėlyje paskelbtų priedų pertvarkymo rezultatas [72].

H. Lovmianskis parodė, jog J. Lelevelis pirmasis ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Lenkijos istorikų, „valstybės istorijos sąvoką suprato kaip tautos, o ne tik kaip privilegijuotųjų luomų praeities dėstymą" [73]. Jis „tautos" sąvoką nuosekliai tapatino su „liaudies" ar „liaudies masių" sąvokomis [74]. Tačiau, kalbėdamas apie „visuomenės klases", J. Lelevelis, kaip ir kiti romantinės istoriografijos atstovai, šiam terminui suteikdavo sunkiau nusakomą prasmę. H. Lovmianskis aiškino, jog vienu atveju „klasės" terminą jis panaudodavo, kai norėdavo išskirti žmonių grupės charakteringus bruožus (Italijos plėšikai, Ispanijos smuklininkai). Kitu atveju J. Lelevelis šiam terminui suteikdavo platesnę prasmę (Respublikos gyventojus sudarė, jo supratimu, dvi klasės: miestiečiai — amatininkai, pirkliai — ir valstiečiai). Kaip pastebėjo H. Lovmianskis, istorikas, „suprantama, dar negalėjo suvokti darbininkų klasės būsimojo vaidmens" [75]. Kaip matome, H. Lov-

[69] Ten pat, p. 44.

[70] *Łowmiański H.* Joachim Lelewel jako historyk Litwy i Rusi.— In: Z badań nad pracami historycznymi J. Lelewela. Poznań, 1962, s. 80.

[71] Ten pat, p. 82.

[72] Ten pat, p. 84.

[73] *Łowmiański H.* Pojęcia „naród", „lud", „klasa" w pismach Joachima Lelewela.— In: Naród i państwo. W-wa, 1969, s. 235.

[74] Ten pat.

[75] Ten pat, p. 242.

mianskis apibūdino J. Lelevelio požiūrį į istorijos kursus, jo domėjimąsi Lietuvos bei Rusijos istorija ir naują kai kurių istorijos terminų supratimą.

Daugiausia dėmesio universiteto istorikams, be abejo, skyrė Marijonas Henrikas Sereiskis, kuris, aptardamas J. Lelevelio istorijos supratimą, minėjo ir kitus Vilniaus aukštosios mokyklos profesorius. Tačiau ir šioje monografijoje J. Lelevelio pedagoginė veikla Vilniaus universitete trumpai tepaminėta. Palyginti nedidelį dėmesį šiai J. Lelevelio veiklos sričiai Vilniuje turbūt galima aiškinti tuo, kad istorikus labiau domino susiformavusio, plačiai žinomo mokslininko darbai negu jo pirmieji profesoriavimo metai. Todėl jo paskaitos Vilniaus universitete apžvelgiamos tik bendrais bruožais [76], kaip įžanga į tolesnę jo mokslinės veiklos analizę.

Kelis puslapius M. H. Sereiskis paskyrė I. Onacevičiui. Jis rašė: „Onacevičiaus moksline veikla iki šiol nesidomėjo nė vienas mokslininkas, ir todėl šiandien nelengva pateikti apie jį pagrįstą sprendimą" [77]. Tas sakinys lyg rodytų, jog studijos apie J. Lelevelį autorius sieks nors trumpai, bet visapusiškai įvertinti I. Onacevičiaus darbą. Tačiau M. H. Sereiskis, pasirėmęs Stanislovo Moravskio atsiminimais, kur sakoma, kad „Onacevičiaus istorinės pažiūros buvo ne šių dienų, ne modernios ir todėl ne visai patenkina dabartinį skaitytoją", daro tokią išvadą: „Iš visko, atrodo, galime teigti, kad I. Onacevičius istorinėmis koncepcijomis nelabai spėjo prisitaikyti prie laiko dvasios. Materialiniai ir šeimyniniai sunkumai bei su tuo susijusios kitos nesėkmės, neištvermingumas, taip pat gal ir A. Čartoriskio, V. Pelikano bei kitų nepalankumas turėjo neigiamos įtakos jo moksliniam darbui" [78]. Taip nepalankiai vertindamas I. Onacevičių, M. H. Sereiskis priėjo ir prie bendros neigiamos išvados: „Onacevičiaus darbas Vilniaus universitete greičiausiai nedaug teprisidėjo prie visuotinės istorijos plėtojimosi" [79]. Su šiomis bendromis, tyrinėjimais neparemtomis M. H. Sereiskio išvadomis negalime sutikti.

M. H. Sereiskis savo studijoje trumpai įvertino ir Pavelo Kukolniko darbą Vilniaus universitete: „profesoriaus P. Kukolniko vardas simbolizuoja visišką jos (istorijos.— A. Š.) smukimą. Iš prospektų žinome, jog jis nuo 1825 iki 1830/31 mokslo metų penkis kartus per savaitę dėstė istoriją ir statistiką. Kokios buvo valdžios globojamo rūmų patarėjo, gavusio teisės mokslų daktaratą Polocko akademijoje, paskaitos, nesunku įsivaizduoti. I. Loboika mini, jog jis išvertęs porą Segiūro „Visuotinės istorijos"

[76] *Serejski M. H.* Wstęp i komentarz.— In: Lelewel J. Dzieła. W-wa, 1959, t. 3, s. 5—46. Čia aptariamos pagrindinės J. Lelevelio teorinės pažiūros, kurias savo straipsnyje dėstė ir N. Asorodobraj: *Assorodobraj N.* Historyki Lelewela.— Kwartalnik Historyczny, (W-wa) 1961, z. 68, s. 967—981.

[77] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela, s. 198.

[78] Ten pat, p. 198.

[79] Ten pat, p. 199.

tomų ir parašęs rusiškai kelias eiliuotas tragedijas. Ministras ir kuratorius pirmiausia rūpinosi tuo, kad visuotinė istorija būtų dėstoma rusų kalba" [80].

Be to, dar reikia paminėti straipsnius, kuriuos paskelbė lenkų istorikai leidinyje „Polski Słownik Biograficzny", kur pateiktos bendriausios žinios ir apie Vilniaus universiteto istorikus, išvardyti pagrindiniai jų darbai [81]. Vis dėlto šiuose straipsniuose pateiktos žinios negali duoti išsamesnio vaizdo apie istorijos mokslo raidą ne tik Lietuvoje, bet ir Vilniaus universitete. Jie svarbūs tik detalesniam aprašomų asmenų gyvenimo ir veiklos faktų pažinimui.

Apie aptariamus Vilniaus universiteto profesorius paskelbė darbų ir tarybiniai istorikai bei literatai. Abraomo Basevičiaus monografija yra pirmoji tarybinė studija, kurioje aprašytas J. Lelevelio gyvenimas, visuomeninė-politinė ir mokslinė veikla [82]. Autorius apibūdino J. Lelevelio pedagoginės veiklos pradžią, 1830—1831 m. sukilimą, emigracijos metus, apžvelgė jo mokslinius darbus. Pirmiausia A. Basevičius pabrėžė visuomeninę J. Lelevelio paskaitų, skaitytų Vilniaus universitete, reikšmę ir nurodė, jog tuo metu visuomeninės-politinės istoriko pažiūros dar nebuvo galutinai nusistovėjusios, nors požiūrį į visuotinės istorijos procesą jis jau buvo susiformavęs mokslinio-pedagoginio darbo pradžioje. Toliau monografijoje kalbama apie istoriko pažiūrų poslinkius per 1830—1831 m. sukilimą, apie jo poveikį lenkų emigrantams, ypač lenkų demokratams, atskleidžiamas jo politinės programos ribotumas. J. Lelevelio gyvenimas vaizduojamas plačiame Europos istorinių įvykių fone.

Daugiausia dėmesio A. Basevičius skyrė J. Lelevelio metodui ir jo istorinei koncepcijai. Aiškindamas šiuos klausimus, autorius parodė, kad J. Lelevelis buvo pirmasis istorikas, nutraukęs ryšius su Adomo Naruševičiaus monarchistine mokykla, kuri istorijoje matė tik karalių ir valstybės valdymo formų evoliuciją. Kritiška J. Lelevelio pažiūra į feodalinės istoriografijos tradicijas, autoriaus nuomone, ėmė formuotis kaip tik Vilniaus universitete. Istoriko pažiūrų evoliucija buvusi laipsniška, todėl esą net „sunku įžiūrėti, kuo skiriasi jo pažiūros iki 1831 m. ir emigracijos metais" [83]. Knygoje pažymima, kad J. Lelevelis savo tyrinėjimams plačiai naudojosi pagalbinėmis istorijos disciplinomis, pirmasis Vilniaus universitete nuosekliau panaudojo šaltinių kritiką.

[80] Ten pat, p. 192.

[81] *Turkowski T.* Daniłowicz Ignacy.— In: PSB, t. 5, s. 412—414; *Szletz A.* Hussarzewski Tomasz.— Ten pat, Wrocław; Kraków, 1964, t. 10, s. 120—121; *Serejski M. H.* Jaroszewicz Józef.— Ten pat, Wrocław; Kraków, 1964—1965, t. 11, s. 12—13; *Makowiecka Z.* Kukolnik Paweł.— Ten pat, Wrocław; Kraków, 1971, t. 16, s. 120—121; *Kieniewicz S.* Lelewel Joachim.— Ten pat, Wrocław; Kraków, 1972, t. 18, s. 21—25.

[82] *Басевич А.* Иоахим Лелевель — польский революционер, демократ, ученый. М., 1961.

[83] Ten pat, p. 119.

Ir šioje knygoje J. Lelevelio moksliniam ir pedagoginiam darbui Vilniaus universitete skirta vos keletas puslapių [84]. Šio laikotarpio J. Lelevelio istorinių pažiūrų aptarimas A. Basevičiui buvo išeities taškas paaiškinti, kaip kito istoriko pažiūros, vis labiau jam įsitraukiant į revoliucinį demokratinį judėjimą.

Borisas Popkovas knygoje apie J. Lelevelį nagrinėjo šio istoriko darbus, kuriuose aiškinamos Rusijos istorijos problemos, bei tyrė jo kontaktus su Rusijos kultūros veikėjais [85]. B. Popkovas teigė, jog J. Lelevelio visuotinės istorijos supratimas susiformavo 1822—1824 m. Vilniaus universitete. „Visuotinės istorijos objektas mokslininkui buvo visų tautų praeitis ir žmonių politiniai bei kultūriniai santykiai plačiausia šio žodžio prasme. Pirmą kartą lenkų istoriografijoje visuotinės istorijos tyrinėjimą jis grindė šaltinių studijomis ir filosofijos žiniomis" [86].

Tais metais J. Lelevelis suformulavo ir Lenkijos istorijos koncepcijos pagrindus. Svarbiausios jos sudėtinės dalys buvo respublikos idėja, antiklerikalizmas, bendruomenės savivaldos idėja, klasių kova tarp bajorų ir valstiečių, liaudies masių vaidmens istorijoje iškėlimas. Tačiau, kaip pastebėjo B. Popkovas, „istorikas klaidingai suprato istorinį procesą kaip idėjų raidą ir jų tarpusavio kovą, idealizavo bajoriškąją Respubliką ir bajorijos reikšmę Lenkijos istorijoje. Kaip ir visiems istorikams romantikams, Leleveliui istorija buvo klasinės ir politinės kovos ginklas" [87].

Tokiais bendrais ir net prieštaringais teiginiais paaiškinęs J. Lelevelio istorijos supratimą, B. Popkovas ėmėsi aptarti istoriko ryšius su rusų kultūros veikėjais bei jo dėmesį Rusijos istorijai. Daugiausia remtasi žinomu J. Lelevelio straipsniu apie Nikolajaus Karamzino „Rusijos valstybės istoriją". B. Popkovas įrodė, jog J. Lelevelis ėmėsi šio darbo Fadejaus Bulgarino iniciatyva, bet Vilniuje taip jo ir nebaigė [88]. B. Popkovas mini Juozapo Senkovskio parašytą J. Lelevelio biografiją, kurioje teigiama, jog „Lelevelis neabejotinai priklauso prie žymiausių Europos istorikų" [89]. Knygoje rašoma, ir kaip J. Lelevelis suartėjo su K. Marksu.

Tiek B. Popkovas, tiek ir kiti istorikai daugiausia aiškino J. Lelevelio domėjimąsi Rusijos istorijos problemomis, kai šis jau buvo palikęs Vilniaus universitetą, o istorinių pažiūrų formavimuisi mažai teskyrė dėmesio.

Vertinant I. Onacevičiaus veiklą, tarybinių istorikų darbuose pirmiausia iškeliama tai, kad šis tyrinėtojas turėjo didelę reikšmę istoriografijos mokslo raidai Lietuvoje, kad jis prisirinkęs

[84] Ten pat, p. 117—119.
[85] *Полков Б.* Польский ученый и революционер Иоахим Лелевель. М., 1974.
[86] Ten pat, p. 2.
[87] Ten pat, p. 28.
[88] Ten pat, p. 26.
[89] Ten pat, p. 17.

daug medžiagos iš kryžiuočių archyvo Karaliaučiuje ir iš kitur [90], kad „pasižymėjo iškalbingumu, nepaprasta atmintimi, mylėjo praeitį, ją idealizavo ir piešė romantiškomis spalvomis. Jaunuomenės buvo mėgstamas" [91]. Galiausiai J. Lebedys nurodė, kad I. Onacevičius turėjęs nemažą įtaką S. Daukantui, Kajetonui Nezabitauskiui ir kitiems [92].

Šie bendri teiginiai irgi nelabai paaiškina I. Onacevičiaus istorines pažiūras. Tiktai Vytautas Merkys knygoje apie S. Daukantą, remdamasis I. Onacevičiaus laišku, kuriame šis glaustai išdėstė savo požiūrį į istoriją, teigia, kad I. Onacevičius jau moderniškai traktavo istorijos mokslą ir kad „Daukantui didžiausias istorijos autoritetas liko Onacevičius" [93].

S. Nikolajevas straipsnyje apie I. Onacevičiaus istorinį rinkinį [94] glaustai aptarė jo biografiją, aiškindamas, jog jo „gyvenimo Peterburge laikotarpis greičiausiai buvo vaisingiausias" [95]. Rašydamas apie I. Onacevičiaus surinktų dokumentų likimą, S. Nikolajevas nurodė, kad dar 1935 m. F. Pohoreckis bandė rekonstruoti šios kolekcijos apimtį, nes pats I. Onacevičius jokio aprašo nesudarė [96]. Straipsnyje teigiama, jog maždaug trečdalis kolekcijos žuvo, tačiau likę 374 rinkinio vienetai [97] iki šiol neprarado vertės. Išlikusioji kolekcijos dalis sąlygiškai suskirstyta į trylika skyrių, kuriuos S. Nikolajevas charakterizavo, nurodė juose esamus dokumentus.

Tarybinės istoriografijos atstovai domėjosi ir P. Kukolniku. Nikolajus Ulaščikas monografijoje apie Baltarusijos feodalizmo laikotarpio istorijos archeografiją trumpai charakterizavo P. Kukolniką kaip pirmąjį Vilniaus archeografijos komisijos pirmininką: „Komisijos pirmininkas paskelbė keletą darbų, iš kurių matyti, kad ne tik buvo skaitęs Strijkovskį, Narbutą, Jaroševičių ir kitus autorius, rašiusius Lietuvos istorijos klausimais, bet taip pat buvo susipažinęs su Lietuvos Statutu ir kai kuriais kitais istorinės praeities paminklais. Tačiau senųjų rašytinių šaltinių greičiausiai ir jis nemokėjo skaityti" [98]. Tokią išvadą N. Ulaščikas padarė, remdamasis Nikita Gorbačevskiu, kuris buvo P. Kukolniko amžininkas ir dirbo Vilniaus archeografijos komisijoje. Savo knygoje jis rašė, jog, išskyrus Centrinio archyvo archyvarą (t. y. patį

---

[90] *Lebedys J.* Simonas Stanevičius. V., 1955, p. 122.
[91] Ten pat, p. 123.
[92] Ten pat.
[93] *Merkys V.* Simonas Daukantas. V., 1972, p. 57.
[94] *Николаев С. И.* О коллекции Игнатия Онацевича.— В кн.: Духовная культура славянских народов. Л., 1983, с. 197—209.
[95] Ten pat, p. 201.
[96] Ten pat, p. 203.
[97] Ten pat, p. 204.
[98] *Улащик Н.* Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии. М., 1973, с. 79—80.

N. Gorbačevskį.— A. Š.), nė vienas iš komisijos narių niekuomet nesidomėjęs senaisiais aktais ir nebuvęs susipažinęs su senaisiais rusų ir lotynų kalba rašytais rankraščiais [99].

Šiaip ar taip vertinsime P. Kukolniką, vis dėlto turime pripažinti, kad tiek senojoje, tiek tarybinėje istoriografijoje iki šiol pasitenkinta tik bendriausiomis pastabomis apie jį.

Stasys Vansevičius straipsnyje apie Igną Danilavičių [100] aiškino, kad prigimtinės, kaip ir istorinės, teisės teorijos atstovai Vilniaus universitete dėstė moralinių ir politinių mokslų fakultete. Straipsnio autorius parodė, jog I. Danilavičius nebuvo nuoseklus kurios nors vienos mokyklos šalininkas: „Jo darbuose jaučiama ir prigimtinės, ir istorinės teisės teorijos įtaka" [101]. Tačiau daugeliu atvejų I. Danilavičius Lietuvos visuomenės ir teisės istoriją vertino remdamasis prigimtinės teisės teorija, kuri jam leido daryti radikalias išvadas [102]. S. Vansevičius nenagrinėjo I. Danilavičiaus darbų, skirtų Lietuvos istorijai.

Mūsų darbui apie istorijos dėstymą šiek tiek medžiagos duoda ir Meilės Lukšienės studija „Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje". Autorė daugiausia dėmesio skyrė pradinei ir vidurinei mokyklai, to laiko didaktikai, mokytojų ir mokinių socialinei ir pedagoginei charakteristikai. Studijoje yra ir specialus skyrelis apie istorijos mokymą vidurinėse mokyklose. Čia pateiktos bendriausios žinios apie J. Lelevelio, I. Onacevičiaus bei I. Danilavičiaus istorines pažiūras, taip pat apie Teodoro Vagos ir kitus istorijos vadovėlius. M. Lukšienė teigė, jog kai kuriose mokyklose, trūkstant istorijos vadovėlių, mokytojai istoriją dėstė remdamiesi M. Strijkovskio, A. Gvanjinio ir A. Kojelavičiaus veikalais [103]. Aiškinti Lietuvos istorijos epizodus vidurinėse mokyklose, autorės nuomone, XIX a. pradžioje skatino Vilniaus universiteto profesoriai, kėlę didžiausią susidomėjimą savo krašto praeitimi [104]. Taigi šioje studijoje aiškinamos bendrosios istorijos dėstymo tendencijos vidurinėse mokyklose, tačiau neaptariami Vilniaus universitete skaityti istorijos kursai. Tuo tarpu tarybiniai archeologijos [105] ir etnografijos [106] mokslų atstovai apžvelgė šių disciplinų raidą Vilniaus universitete.

Iš tarybinių istorikų tyrinėjimų išsiskiria Igno Jonyno dar-

---

[99] *Горбачевский Н.* О центральном архиве древних актовых книг губерний: Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской. Вильна, 1869, с. 29.

[100] *Vansevičius S.* Ignas Danilavičius ir Lietuvos teisinė mintis XIX a. pradžioje.— Problemos, 1969, t. 1(3), p. 63—68.

[101] Ten pat, p. 64.

[102] Ten pat, p. 65.

[103] *Lukšienė M.* Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje. K., 1970, p. 149.

[104] Ten pat, p. 150.

[105] *Kulikauskas P.* Archeologijos mokslas Vilniaus universitete.— Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija, 1981, t. 21, sąs. 1, p. 111—118.

[106] *Dundulienė P.* Etnografijos mokslas Vilniaus universitete. V., 1978.

bas [107], kuriame nedetalizuojant aptariama istorijos mokslo raida Lietuvoje pradedant metraščiais ir baigiant darbais, parašytais iki Tarybų valdžios atkūrimo Lietuvoje. Straipsnio autorius, remdamasis marksistine-leninine istorijos periodizacija, parodė, nors ir glaustai, kaip kito istorijos supratimas Lietuvoje amžių būvyje, nurodė pagrindinius Lietuvos istoriografijos etapus ir aptarė žymiausių šios srities Vilniaus universiteto profesorių: A. Kojelavičiaus, J. Lelevelio, I. Onacevičiaus, I. Danilavičiaus ir J. Jaroševičiaus darbus. I. Jonynas iškėlė šių autorių nuopelnus istorijos mokslui, parodė jų klasinį ribotumą, tačiau nuosekliau jų darbų neanalizavo.

Rūpimu klausimu yra paskelbta ir kiek šaltinių. Tai M. H. Sereiskio sudarytas senųjų Lenkijos ir Lietuvos istorikų minčių apie istorijos mokslo uždavinius rinkinys [108]. Kai kuriuose leidiniuose paskelbtos mūsų nagrinėjamo laikotarpio istorijos dėstymo programos, istorijai dėstyti naudota literatūra [109].

Istorijos mokslo raidai Lietuvoje, ypač Vilniaus universitete, tirti nemaža naudingos medžiagos teikia ir tokie rinkiniai kaip „Dokumentų rinkinys Rusijos švietimo istorijai" [110]. Čia yra žinių ir apie istorijos dėstymą, programas, mokytojus ir vadovėlius.

Svarbus šaltinis yra aptariamojo laikotarpio švietimo veikėjų, ypač Vilniaus universiteto auklėtinių ir profesorių, atsiminimai, kuriuose randame žinių ir apie istorijos profesorius, jų skaitomus kursus [111].

Istorijos paskaitų turinį, be studentų paskaitų konspektų, padeda ištirti spausdintos profesorių kursų programos ir istorijos vadovėliai. Jų turime įvairių, pradedant minėtais J. Lelevelio ir baigiant P. Kukolniko „Istorinėmis pastabomis apie Lietuvą" [112]. Taip pat turime daugelio Vilniaus universiteto profesorių skaitytus kursus: I. Onacevičiaus — rankraščiais, J. Lelevelio, J. Jaroševičiaus — išleistus atskirais leidiniais. Išleistas atskiras J. Lelevelio Vilniaus universiteto laikotarpio darbų tomas [113].

---

[107] *Jonynas I.* Lietuvos istoriografija.— Kn.: Jonynas I. Istorijos baruose. V., 1984, p. 99—189.

[108] *Serejski M. H.* Historycy o historii. W-wa, 1963.

[109] *Stasiewicz-Jasiukowa I.* Nowożytna myśl naukowa. Wrocław, 1974.

[110] Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из архива Министерства народного просвещения. СПб., 1889, т. 1.

[111] *Stoc M.* Kilka słów o szkołach polskich. . ., t. 2, s. 89—114; Pamiętniki życia ks. Stanisława Jundziłła / Wydał Antoni M. Kurpiel.— Kraków, 1905 (Odbitka z: Archivum do Dziejów Oświaty i Literatury w Polsce, t. 13); *Tekieliński W.* Opis dzienny szkół Wileńskich, Akademii i Uniwersytetu. Wilno, 1876; *Iwaszkiewicz J.* Z pamiętników Hipolita Klimaszewskiego, s. 387—398; *Morawski S.* Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818—1825). Wrocław, 1959; *Baliński M.* Pamiętniki o Janie Śniadeckim, jego życiu prywatnem i publicznem i dziełach jego. Wilno, 1864—1865, t. 1—2.

[112] *Кукольник П.* Исторические заметки о Литве. Вильна, 1864.

[113] *Lelewel J.* Wykłady kursowe z historii powszechnej w Uniwersytecie Wileńskim.— In: Lelewel J. Dzieła, t. 3.

Nemaža medžiagos tiriamuoju klausimu iki šiol dar niekur neskelbta. Tai Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyriuje saugomi įvairiu laiku Vilniaus universitete studijavusių studentų paskaitų užrašai, kurie bene geriausiai atskleidžia dėstomo istorijos kurso turinį, kai neturime pačių istorijos profesorių parengtų tekstų. Čia taip pat yra surinkta nemaža istorijos profesorių laiškų, kuriuose dėstomos jų pažiūros į istoriją.

Svarbūs Vilniaus V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyriuje Čartoriskių fonde esantys Vilniaus universiteto ir kitų Lietuvos mokyklų vizitatorių pranešimai apie įvairių dalykų, taip pat ir istorijos, dėstymą. Čia saugomi ir mokyklų darbuotojų laiškai (Vilniaus universiteto rektoriams ir kitiems pareigūnams), kuriuose nemaža duomenų, kaip istorija dėstyta, kaip vertinta jos svarba studentų intelektualiniam lavinimui. Čia taip pat saugomos istorijos profesorių skaitytų kursų metinės programos, kurios įgalina pasekti istorijos dėstymo poslinkius.

Reikšminga yra Lietuvos TSR centrinio valstybinio istorijos archyvo 567 fondo (Vilniaus švietimo apygardos globėjo kanceliarijos) bei 721 (universiteto) fondo medžiaga. Čia saugoma švietimo apygardos globėjo korespondencija su Vilniaus universitetu, profesorių projektai, kaip pertvarkyti istorijos dėstomus kursus, yra taip pat istorijos profesorių bei dėstytojų skaitytų kursų programų, istorijos egzaminų klausimų, universiteto profesorių tarnybos lapų.

Apskritai be jokios abejonės galima sakyti, jog esama gausios medžiagos (publikacijų, studijų, archyvinių šaltinių) [114], kuri leidžia gana detaliai nušviesti, kaip Lietuvoje buvo plėtojamas istorijos mokslas, pasiekęs XIX a. viduryje tokių didelių laimėjimų, kad jais visai teisėtai didžiavosi senasis Vilniaus universitetas.

[114] Žr. šiuos bibliografinius ir biobibliografinius veikalus: *Janowski I.* Słownik bio-bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego / Wyd. pod kierun. R. Mienickiego. Wilno, 1939; *Biržiška M.* Senasis Vilniaus universitetas 1579—1842 m.: Vardų ir raštų atranka. V., 1940; Bibliografia literatury polskiej: Nowy Korbut, T. 1—6. Piśmiennictwo staropolskie. W-wa, 1963—1965; Oświecenie. W-wa, 1966—1972, t. 7—9; Romantyzm. W-wa, 1968—1972; Vilniaus universitetas: Bibliografija. 1940—1977. V., 1979; *Baranowski B.* Uniwersytet Wileński. 1579—1939: Bibliografia za lata 1945—1982. Wrocław; Warszawa, 1983.

ISTORIJA VILNIAUS UNIVERSITETE 1803—1832 METAIS

Vilniaus universiteto reforma ir Vilniaus istorijos mokyklos susidarymas

Stiprėjant baudžiavinės sistemos krizei, patvaldystė buvo priversta, anot V. Lenino, „taikyti feodalines institucijas prie besivystančių kapitalistinių santykių ir koketuoti liberalizmu". Šį laikotarpį jis apibūdino kaip buržuazijos kilimo epochą. „Tai skyrium imant — kylančios buržuazijos linija, buržuazinių demokratinių judėjimų apskritai, o visų pirma — buržuazinių nacionalinių judėjimų aplamai epocha, atgyvenusių savo amžių feodalinių ir absoliutinių institutų spartaus laužymo epocha" [1].

Carizmas, kad ir atkakliai gindamas atgyvenusius santykius, vis dėlto kai kuriose srityse turėjo daryti tam tikrų nuolaidų naujojo laiko reikalavimams. Pirmiausia tai išryškėjo švietimo srityje. 1802 m. rugsėjo 8 (20) d. įsaku buvo sudaryta Mokyklų komisija, kuri turėjo parengti naujos švietimo sistemos projektą [2]. 1803 m. sausio 24 (vasario 5) d. buvo patvirtintos „Laikinosios liaudies švietimo taisyklės" (Предварительные правила народного просвещения). Pagal šias taisykles, mokyklas tvarko švietimo ministras ir jo vadovaujama Vyriausioji mokyklų valdyba, kurią sudaro kuratoriai — apygardų globėjai — ir kiti caro paskirti pareigūnai. Carinės Rusijos teritorija buvo padalyta į 6 švietimo apygardas, kurioms vadovavo universitetai ir apygardų globėjai: Maskvos — su universitetu ir globėju M. Muravjovu, Vilniaus — su universitetu ir globėju A. Čartoriskiu, Dorpato (Tartu) — su universitetu ir globėju T. Klingeriu, Peterburgo — laikinai su pedagoginiu institutu (1819 m. perorganizuotu į universitetą) ir globėju N. Novosilcevu, Charkovo — su universitetu ir globėju S. Potockiu, Kazanės — su pedagoginiu institutu (1814 m. perorganizuotu į universitetą) ir globėju J. Rumovskiu. Kiekvienai apygardai buvo patvirtinti jos veiklos nuostatai. Vilniaus apygardai tokius nuostatus švietimo ministras patvirtino 1803 m. gegužės 18 (30) dieną [3]. Visų apygardų mokymo įstaigos buvo skirstomos taip: 1) kiekvienoje parapijoje — vienklasė parapinė mokykla, 2) apskričių miestuose ir didesniuose miesteliuose — dviklasės apskrities mokyklos, 3) gubernijų ir didžiausiuose

[1] *Leninas* V. Su svetima vėliava.— Pilnas raštų rinkinys, t. 26, p. 136.

[2] Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. СПб., 1830, т. 27. 1802—1803, с. 248—249.

[3] *Рождественский* С. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. СПб., 1902, с. 58.

apskričių miestuose — keturklasės gimnazijos, 4) apygardos centrinė mokykla — universitetas, turėjęs prižiūrėti visas jo apygardoje esančias mokyklas. Skirtingose apygardose labiausiai skyrėsi apskričių mokyklos. Vilniaus apygardoje jos prilygo gimnazijoms, t. y. pilnoms vidurinėms mokykloms, o kitur jos buvo nepilnos vidurinės mokyklos [4]. Nors nuostatuose luomiškumo principas ir nepabrėžtas, tačiau įvairių mokyklų tipų ryšys su luomais neabejotinas.

Vilniaus švietimo apygardai priklausė aštuonios gubernijos, kurių žemės buvo prijungtos prie Rusijos po Lenkijos ir Lietuvos padalijimų: Vilniaus, Gardino, Minsko, Mogiliovo, Vitebsko, Kijevo, Volynės ir Podolės, kurių teritorijoje gyveno apie 9 mln. gyventojų. Vilniaus universitetas tapo didžiuliu Rusijos imperijos administraciniu švietimo centru.

Caro 1803 m. balandžio 4 (16) d. aktu Vilniaus vyriausioji mokykla buvo pertvarkyta į universitetą ir jam suteiktas „imperatoriškojo" titulas. Akte sakoma: „radome tinkama užtikrinti šiuo mūsų aktu visiems laikams gyvavimą senovinio Vilniaus universiteto, įkurto 1578 m., o atnaujinto 1781 m., remiantis šviesiausių Europos tautų dabartinio mokslo laimėjimais" [5].

Tuo pačiu aktu Vilniaus universitetas gavo plačią autonomiją: teisę rinktis rektorių, dekanus, profesorius ir adjunktus, teikti akademinius laipsnius. Universiteto darbuotojai ir studentai naudojosi teisiniu imunitetu: „Universitetui priklauso vadovavimas ir vidaus reikalų tvarkymas visų jo narių, pavaldinių ir jų šeimų, esančių prie universiteto; taigi universiteto nariui arba [jo] pavaldiniui bylinėjantis su bet kuriuo kitu privačiu žmogumi arba visuomene, byla sprendžiama universitete [...]" [6].

Vilniaus universiteto 1803—1832 m. istorijoje ryškėjo trys etapai. 1803—1814 metai — tai universiteto organizavimo naujais pagrindais laikotarpis, kurį laikinai nutraukė Napoleono žygis į Rusiją. Šiuo metu universitetui vadovavo rektoriai J. Stroinovskis (iki 1806 m.) ir J. Sniadeckis (iki 1815 m.). J. Sniadeckio, energingo ir apdairaus diplomato bei žymaus mokslininko, vadovaujamas universitetas baigė reorganizuotis.

Nuo 1814 m. prasideda universiteto kaip mokslo įstaigos subrendimo ir klestėjimo laikotarpis. Mokslo lygiu, profesūra ir studentų skaičiumi jis buvo vienas iš pirmaujančių universitetų Rusijoje. Šis laikotarpis baigėsi 1823 m., kai prieš universiteto profesūrą bei studentiją prasidėjo caro vyriausybės represijos, sutapusios su A. Čartoriskio pasitraukimu iš kuratoriaus posto [7].

Trečias etapas baigiasi universiteto uždarymu 1832 metais. Šiuo laikotarpiu universitetui vadovavo gabus, apsukrus, bet ne-

[4] *Lukšienė M.* Lietuvos švietimo..., p. 34.

[5] Academia et universitas Vilnensis. V., 1979, p. 41.

[6] Ten pat, p. 41—42.

[7] *Beauvois D.* Adam Jerzy Czartoryski jako kurator Wileńskiego okręgu naukowego.—Przegląd Historyczny, (W-wa), 1975, t. 65, cz. 1, s. 69.

principingas karjeristas profesorius Vaclovas Pelikanas, aktyviai bendradarbiavęs su kuratoriais grafu K. Livenu ir senatoriumi N. Novosilcevu.

Europoje pažangiosios tendencijos, sutriuškinus Napoleoną, susidūrė su sustiprėjusia reakcija. Feodalinės valstybės, siekusios išsaugoti patvaldinę-baudžiavinę santvarką, įkūrė Šventąją sąjungą. Rusijos, Austrijos, Prūsijos monarchai susivienijo bendrai kovai su revoliuciniu judėjimu, su revoliucinių, materialistinių ir ateistinių idėjų plitimu.

Vidaus politiką carizmas pasuko atviros reakcijos linkme. Rusijoje nusistovėjo režimas, istorijoje vadinamas arakčejeviniu, kuris turėjo įtakos ir švietimui.

1810 m. prie Švietimo ministerijos buvo prijungta Vyriausioji kitatikių dvasinių reikalų valdyba. 1817 m. ši reorganizuota žinyba pavadinta Dvasinių reikalų ir liaudies švietimo ministerija [8]. Jos vadovu paskirtas sinodo oberprokuroras A. Golicynas. Iš mokyklų imta ryžtingai šalinti visa, kas nors šiek tiek siejosi su materialistinėmis idėjomis, su tikru mokslu, su opozicija esamai santvarkai. Atviros reakcijos politika neigiamai veikė Rusijos mokyklas ir universitetus.

Lenkų dvarininkinėje-buržuazinėje istoriografijoje Vilniaus universiteto suklestėjimas (taip pat ir anticarinės nuotaikos) XIX a. antrajame dešimtmetyje iš esmės traktuojamas kaip A. Čartoriskio nuopelnas: A. Čartoriskis laikęsis liberalinio kurso ir, naudodamasis savo plačiais ryšiais su didikais ir caro vyriausybe, sudaręs ramesnes sąlygas Vilniaus universiteto darbui [9]. Tačiau priežastys glūdėjo kitur.

Vilniaus universitetas turėjo kelių amžių istoriją. Jam buvo būdingos materialistinės bei demokratinės tendencijos. Tai buvo seniausias ir vienas iš didžiausių Rusijos imperijos mokslo ir švietimo centrų. Turėdamas didelį autoritetą, jis darė žymią įtaką pažangiajai visuomenei, su kuria palaikė nuolatinius ryšius [10]. Universitetas garsėjo profesoriais, žinomais ne tik Rusijoje, bet ir Vakarų Europoje. Studentų nuo XIX a. pradžios nuolat daugėjo: 1804 m. mokėsi 290, 1811 — 468, 1824 — 900, o 1830 — 1321 studentas [11]. Dauguma studijavo savo lėšomis. Taigi mokslas buvo visiškai prieinamas tik pasiturintiems dvarininkams, turtingesniems miestiečiams. Vargingųjų bajorų ir valstybinių valstiečių vaikai galėjo studijuoti tik uždarbiaudami. Jie sudarė 1/5 visų studentų [12]. Kita vertus, stambieji dvarininkai čia retai leisdavo

[8] *Lukšienė M.* Lietuvos švietimo..., p. 34.

[9] *Janowski L.* Historiografja Uniwersytetu Wileńskiego. Wilno, 1921, cz. 1, s. 41.

[10] *Mężyński K.* Gotfryd Ernest Groddeck, profesor Adama Mickiewicza. Gdańsk, 1974, s. 88.

[11] *Jučas M.* Studentai ir mokymas.— Kn.: Vilniaus universiteto istorija: 1803—1940. V., 1977, p. 26.

[12] Ten pat, p. 28.

studijuoti savo vaikus, nes mokytojo ar gydytojo karjera jų neviliojo. Tad studentų socialinė kilmė lėmė universiteto priešinimąsi reakcijai bei vyriausybės politikai. Universiteto mokomasis ir mokslinis darbas, mokyklų tinklo plėtimas Vilniaus švietimo apygardoje, vidurinio ir pradinio mokslo bendrojo lygio kėlimas, apribojimas švietimo įstaigose bažnyčios įtakos darė universitetą XIX a. pradžioje svarbiausiu kultūriniu veiksniu Lietuvoje.

XIX a. pradžioje tiek carinėje Rusijoje, tiek kituose kraštuose ideologiją dar stipriai veikė feodalinė reakcija. Jos ideologai, pasisakydami prieš Švietimo amžiaus idėjas, siūlė sukti į praeitį, į feodalizmą.

Kylant trečiajam luomui, tarp smulkiųjų gamintojų irgi atsirado tam tikros tendencijos idealizuoti praeitį, ypač ankstyvąjį feodalizmo laikotarpį, kai baudžiaviniai santykiai tik klostėsi, valstiečiai dar buvo palyginti laisvi. Kovodami su feodaline aristokratija, buržuazijos atstovai kreipė žvilgsnį į praeitį, norėdami parodyti luominių privilegijų genezę, trečiojo luomo vaidmenį istorijoje.

Istoriografijoje atsispindėjo šios tendencijos. Be to, istorikai, remdamiesi buržuazinių revoliucijų patirtimi, pastebėjo nemaža veiksnių, į kuriuos iki šiol nebuvo kreipta dėmesio. Pirmiausia — tai klasės ir klasių kova, plintančios raidos idėjos.

Marksizmo klasikai ne kartą nurodė, kokią reikšmę istorijos raidai turėjo tas laikotarpis, kai buržuazija, dar kaip pažangi klasė, kovojo su feodalizmu. K. Marksas ir F. Engelsas pabrėžė, kad Anglijos ir Prancūzijos buržuaziniai istorikai buvo klasių kovos teorijos pirmtakai. K. Marksas laiške J. Veidemejeriui rašė: „Dėl manęs, tai man nepriklauso nei tas nuopelnas, kad aš atradęs klasių egzistavimą šių laikų visuomenėje, nei tas, kad aš atradęs jų tarpusavio kovą. Buržuaziniai istorikai daug anksčiau už mane išdėstė istorinį šios klasių kovos vystymąsi, o buržuaziniai ekonomistai — ekonominę klasių anatomiją" [13].

F. Engelsas aiškino, kad „Restauracijos laikotarpio istorikai, nuo Tjerio ligi Gizo, Minjės ir Tjero" klasių kovą „rodo kaip raktą Prancūzijos istorijai, pradedant nuo vidurinių amžių, suprasti" [14].

Vis dėlto buržuazinė klasių kovos, kaip istorijos varomosios jėgos, idėja iš esmės skiriasi nuo marksistinės teorijos. Buržuaziniai istorikai klasių kovą suprato kaip skirtingų etninių veiksnių kovą: prancūzų istoriografijoje tai buvo rasės.

XIX a. pradžios istorikai, plėsdami istorinių tyrinėjimų objektą, ėmė domėtis miestiečių ir valstiečių praeitimi. Ne aristokratijoje ir ne dvasininkuose, bet žemosiose klasėse jie matė pagrindinį pažangos veiksnį. Šios pažiūros plito prancūzų istoriografijoje.

[13] *Marksas K.* Laiškas J. Veidemejeriui.— Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomais.— V., 1950, t. 2, p. 408.

[14] *Engelsas F.* Liudvikas Fojerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga.— Ten pat, p. 353.

Nemaža įtakos turėjo utopinio socializmo atstovo K. A. Sen-Simono darbai.

K. A. Sen-Simonas, nesutikdamas su racionalizmo atstovais, teigė, jog šie per didelę reikšmę istorijoje teikę valdymo formoms. Jis pabrėžė gamybinių ir turtinių santykių reikšmę: šie santykiai lėmę politinę santvarką. Todėl K. A. Sen-Simonas reikalavo, kad istorikai, užuot rašę „vyriausybių biografijas", aprašytų visuomenės raidą, ieškotų dėsningumų, jais aiškintų gamybos pažangą, kurią galų gale lemiantis švietimo kilimas [15].

K. A. Sen-Simono idėjos atitiko tą laikotarpį, kai proletariatas dar nebuvo subrendęs savarankiškai politinei veiklai. Tačiau šios mintys, kad ir ne be prieštaravimų, padėjo plėtotis naujoms pažiūroms į istoriją.

Besiformuojanti XIX a. pradžioje visuomenės raidos idėja prieštaravo tiek statiškam viduramžiškam požiūriui į istoriją, tiek ir racionalistiniam schematizmui, kuris neįžiūrėjo pažangos žmonijos evoliucijoje.

Dialektinio raidos proceso aiškinimas buvo G. Hegelio, žymiausio vokiečių klasikinės filosofijos atstovo, nuopelnas. Filosofas tvirtino, kad istorijos procesas vyksta dialektiškai. Kiekviena epocha — tai būtinas raidos etapas, kurio prasmę istorikai turi išaiškinti.

G. Hegelis savo paskaitose rašė, jog „Patirtis ir istorija rodo, kad tautos ir jų vyriausybės iš istorijos mokslo nepasimoko ir savo veikloje nesivadovauja tais pamokymais, kurių mums duoda praeities patyrimas. Kiekvienoje epochoje yra savitų aplinkybių, ir tik jų pagrindu galime spręsti to laikotarpio problemas. Todėl visiškai nereikalingas dažnas kreipimasis į graikų ir romėnų pavyzdžius, kas dažnai pasitaikydavo prancūzų revoliucijos metais" [16].

„Šiuo požiūriu,— rašė F. Engelsas,— žmonijos istorija daugiau nebeatrodė surizgusi painiava beprasmiškų smurto veiksmų, kurie prieš subrendusio dabar filosofinio proto teismą visi vienodai yra smerktini ir kuriuos geriausia būtų kiek galint greičiau pamiršti; priešingai, ji iškilo kaip pačios žmonijos vystymosi procesas, ir mąstymo uždavinys dabar — susekti nuoseklias šio proceso pakopas tarp visų jo klaidžiojimų ir įrodyti jo vidinį dėsningumą tarp visų tariamų atsitiktinumų. Mums čia nesvarbu, kad Hegelis neišsprendė šio uždavinio. Jo istorinis nuopelnas buvo tas, kad jis iškėlė šį uždavinį" [17].

Antra vertus, V. Leninas yra nurodęs ir tai, kad G. Hegelio istorijos filosofija „teikia labai labai mažai — tai suprantama, nes kaip tik čia, kaip tik šioje srityje, šiame moksle Marksas ir En-

[15] *Сен-Симон К. А.* Очерк науки о человеке.— Избр. соч. М.; Л., 1948, т. 1, с. 172—173.

[16] *Hegel G. W. F.* Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Leipzig, 1826, S. 6—7.

[17] *Engelsas F.* Anti-Diuringas. V., 1958, p. 22.

gelsas labiausiai žengė į priekį. Čia Hegelis yra labiausiai pasenęs ir antikvariškas" [18].

Įsigalėjusi istorijos moksle romantinė kryptis jungė klasiniu ir idėjiniu požiūriu priešingas sroves. Vieni iš vadinamųjų romantinių istorikų (Vokietijoje — L. Rankė, Rusijoje — N. Karamzinas, Lietuvoje — T. Narbutas) reiškė dvarininkijos, kuri buvo išgąsdinta revoliucinių sąjūdžių, interesus. Jie romantiškai vaizdavo patriarchalinę feodalinę buitį ir propagavo krikščionybę. Kiti romantinės krypties istorikai smerkė feodalizmą ir įrodinėjo besiformuojančios buržuazijos teises į politinį viešpatavimą.

Žadindami tautose, netekusiose laisvės, nacionalinius jausmus, romantikai mobilizavo mases išsivaduojamajai kovai. Nemaža čia prisidėjo ir romantinė istoriografija.

Tačiau romantizmo idėjos turėjo ir neigiamų padarinių: neigiamas požiūris į racionalizmą, feodalinės praeities aukštinimas ir polinkis į misticizmą sudarė aplinką, palankią feodalinei-klerikalinei reakcijai.

Naujos mokslo pasaulio idėjos pasireiškė ir Vilniaus universitete.

Svarbų vaidmenį, vystant gamtos mokslus, čia suvaidino Andrius Sniadeckis. Jo „Organinių kūnų teorija" [19] buvo pripažinta to meto mokslo pasaulyje, o jo chemijos darbai padėjo ruošti dirvą šiai naujai mokslo disciplinai. Reikšmingiausiame botanikos darbe „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincijos natūraliai augančių augalų aprašymas" [20] Stanislovas Bonifacas Jundzilas aprašė 1082 rūšių augalus, o jo sūnėnas Juozapas Jundzilas išleido „Lietuvoje, Volynėje, Podolėje ir Ukrainoje natūraliai augančių... augalų aprašymą" [21]. J. Franko ir L. H. Bojanaus organizacinė veikla, taip pat jų darbai iš medicinos duoda pagrindo kalbėti apie Vilniaus medikų mokyklą. G. E. Grodeko vadovaujamas seminaras susiformavo į savitą klasikinės filologijos mokyklą [22], kurios mokslinio darbo metodus išgarsino nemaža žymių filologų.

Taigi XIX a. antrajame dešimtmetyje Vilniaus universitete ne tik dėstyta daugelis dalykų, bet susiformavo ryškios mokslo kryptys — mokyklos, o tai svarus faktas, patvirtinantis mokslinės minties Lietuvoje subrendimą.

Kalbant apie mokslo mokyklų susiformavimą, atskirai reikėtų apibūdinti istorijos mokslo išaugimo Lietuvoje priežastis. J. Le-

[18] *Leninas V.* Hegelio knygos „Istorijos filosofijos paskaitos" konspektas.— Pilnas raštų rinkinys, t. 29, p. 272.

[19] *Śniadecki A.* Teorya jestestw organicznych. W-wa, 1804. T. 1; Wilno, 1811, T. 2.

[20] *Jundziłł S. B.* Opisanie roślin, w prowincji W. X. Lit. naturalnie rosnących. Wilno, 1791.

[21] *Jundziłł J.* Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących, jako i oswojonych: Podług wydania 16-go układu roślin Linneusza. Wilno, 1830.

[22] *Mężyński K.* Gotfryd Ernest Groddeck..., s. 97.

levelio istorijos mokykla, galime neperdėdami sakyti, pralenkė kitas mokslo kryptis Vilniaus universitete. Tad derėtų plačiau apibūdinti tokio nepaprasto istorijos išaugimo Vilniaus universitete priežastis.

Istorinėje lenkų literatūroje bandyta aiškinti, kodėl XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje taip smarkiai susidomėta istorija, kodėl ji pasiekė daug laimėjimų. Vis dėlto ši problema pasirodė ne taip lengvai sprendžiama, ir istorikai, nagrinėję šį klausimą, buvo nevienodos nuomonės.

T. Mandiburas siejo tai su siekimu auklėti jaunąją kartą savo krašto patriotais [23]. Dėmesį istorijai tais pačiais motyvais aiškina savo darbe ir S. Tincas [24]. Nemaža medžiagos šiuo klausimu galime rasti ir kitų lenkų istorikų darbuose apie paskutinius XVIII a. ir pirmuosius XIX a. dešimtmečius [25].

Iš visų autorių, rašiusių šia tema XVIII—XIX a. sąvartoje, savo nuomone išsiskyrė K. Chodinickis. Analizuodamas kultūros būklę buvusioje Respublikoje ir aiškindamas priežastis, kurios sužadino istorijos augimą, jis čia matė pirmiausia užsienio autorių įtaką. Pasak šio autoriaus, nei Lenkijoje, nei Lietuvoje XIX a. pradžios istorikai nieko originalaus nesukūrę, palyginti su Vakarais čia nesusiklostęs joks originalesnis požiūris, viskas buvę sekimas. Domėjimąsi istorija skatinusios „iš Prancūzijos plaukiančios pažiūros į istoriją ir iš Vokietijos kylanti smulkmeniška (drobiazgowy) istorinė kritika bei naujas istorijos uždavinių formulavimas" [26]. Švietimo amžiaus istorikų pažiūros, perkeltos pas mus, netgi netekusios savo jėgos [27]. Tiesa, K. Chodinickis aptarė ir vidaus sąlygas Lenkijoje ir Lietuvoje, kurios taip pat skatinusios kreipti žvilgsnį į krašto praeitį. Tai bendras kultūros pakilimas buvusiose Respublikos žemėse, XVIII a. antrosios pusės valstybinės reformos. Tačiau šiems veiksniams autorius skyrė tik šalutinį vaidmenį.

H. Pohoska, apžvelgdama tiek kitų kraštų istorikų įtaką, tiek ir vidines Lenkijos ir Lietuvos sąlygas, kurios ugdė domėjimąsi istorija, padarė išvadą, jog Vakarų politinė ir pedagoginė-filosofinė literatūra davė teorinius istorijos nušvietimo pagrindus, Respublikoje pirmiausia jais ir imta remtis, įvedus šio dalyko

---

[23] *Mandybur T.* O nauce historii w szkołach Komisji Edukacyjnej w Polsce.— Muzeum, 1894, t. 10, s. 766.

[24] *Tync S.* Nauka moralna w szkołach Komisji Edukacji Narodowej. Kraków, 1922, s. 458—471.

[25] *Bobińska C.* Kołłątaj i wiek Oświecenia. W-wa, 1951; *Bobińska C.* Szkice o ideologach polskiego Oświecenia: Kołłątaj i Staszic. Wrocław, 1952; *Leśnodorski B., Opałek K.* Nauka polskiego Oświecenia w walce o postęp. Kraków, 1951.

[26] *Chodynicki K.* Poglądy na zadania historii w epoce Stanisława Augusta. W-wa, 1915, s. 5—10.

[27] Ten pat, p. 33.

dėstymą vidurinėse mokyklose [28], nes kaip tik istorija turėjo duoti geriausius pavyzdžius, kaip reikia mylėti savo tėvynę [29].

Lenkijos Liaudies Respublikos istorikai, išskyrus M. H. Sereiskį, šią problemą palietė tik prabėgomis. M. H. Sereiskis minėtoje monografijoje apie J. Lelevelį aiškino, kaip formavo požiūrį į istoriją vietinės sąlygos [30]. Jo nuomone, kaip tik XIX a. pradžioje susiklosčiusios sąlygos vertė peržiūrėti ligšiolinį istorijos suvokimą ir kitaip aiškinti istorijos mokslo prasmę bei jo tikslus. Tai nereiškia, kad M. H. Sereiskis nepripažino kitų kraštų istorinės minties įtakos Lietuvos praeities tyrinėtojams. Priešingai, trumpai aptaręs Vakarų Europos istorinės minties laimėjimus, jis aiškino, ką iš jų paėmė Lenkijos ir Lietuvos istorikai ir koks pačių šių istorikų įnašas į istorinės minties klostymąsi.

Jeigu šių autorių pasisakymų fone pabandytume aptarti mus dominančią problemą, tai tektų padaryti išvadą, kad dėmesį istorijai Vilniaus universitete ir visuomenėje žadino siekimas, geriau pažinus praeitį ir pasimokius iš jos klaidų, skiepyti jaunajai kartai tėvynės meilę, aukštus moralės principus. Visa tai lėmė specifinės sąlygos, kuriomis tuo metu gyveno Lietuva. Amžininkai, domėjęsi istorija, savo rašiniuose aiškiai teigė norį praeities tyrinėjimais padėti auklėti jaunąją kartą. D. Poška rašė: „Taip pat gal kas nors „Dobromilio piligrimo" [31] pavyzdžiu parašys sutrumpintą tą pačią Lietuvos istoriją ta pačia (t. y. lietuvių.— A. Š.) kalba jaunimui mokytis parapinėse mokyklose. Vienu žodžiu, kas parašys mūsų Lietuvos istoriją, tai ne veltui bus jo darbas, nes, pirmiausia, savo doroje širdyje ras pasitenkinimą, kad pasidarbavo lietuvių tautai, kurios žemėje gyvena, antra, tautiečiai, kuriems miela tėvynė ir tautiškumas, laimins motiną, kuri pagimdė tokį žymų žmogų, o jo vardą įamžins" [32].

D. Poška buvo nepatenkintas, kad J. Lelevelis taip trumpai teapžvelgė Lietuvos praeitį išverstoje ir papildytoje Teodoro Vagos „Lenkų kunigaikščių ir karalių istorijoje" [33]: „turime kun. Vagos Lenkijos istoriją mokykloms, 1818 išleistą, 400 psl. apimties in octavo ir gana tikslią, bet toje knygoje visa mūsų Lietuvos istorija trijuose puslapėliuose sutalpinta, ir dar tokiu stambiu šriftu ir tokiu lakonišku stilium, kaip paprastai rašoma rubricelėse „Elenchus mortorum et defunctorum sacerdotum" (Mirusių ir pa-

---

[28] *Pohoska H.* Dydaktyka historyi. 2-ie wyd. W-wa, 1937, cz. 1, historyczna i teoretyczna. Nauczanie historyi w XVIII i XIX wieku, s. 16.

[29] Ten pat, p. 18.

[30] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela, s. 113—117.

[31] „Pielgrzym w Dobromilu"— 1818 m. A. Čartoriskio žmonos Izabelės Čartoriskienės parašyta knygelė, kurioje populiariai išdėstyta Lenkijos istorija.

[32] *Poška D.* Kaimiečio artojo mąstymai.— Kn.: Poška D. Raštai. V., 1959, p. 329.

[33] *Waga T.* Historya książąt i królów polskich, krótko zebrana. Wilno; Warszawa, 1818.

baigusių gyvenimą kunigų sąrašas)[34]. Man atrodo, kad mes, lietuviai ir žemaičiai, esame verti geresnės istorijos ir nesame nusipelnę tokios literatų paniekos" [35].

Kajetonas Nezabitauskis 1824 m. kovo 14 d. aiškino D. Poškai, kad netrukus išeisiąs naujas „menininko plunksna parašytas T. Vagos knygos leidimas, kur bus jau daugiau parašyta apie Lietuvą ir Žemaitiją", ir ragino kuo greičiau siųsti savo rašinius, kurie galėtų būti naudingi J. Leleveliui, ruošiančiam naują šio istorijos vadovėlio leidimą [36].

Atsakydamas K. Nezabitauskiui, 1824 m. gegužės 4 d. D. Poška šitaip rašė apie naują T. Vagos vadovėlio leidimą: „Lietuvos istorijai, tiesa, turiu jau pasidaręs ištraukų iš kai kurių autorių, buvau pradėjęs rašyti atskiras mintis bei pastabas dėl kai kurių autorių, bet tik nuotrupomis, iš kurių vėliau nelyginant kailinius iš gabalų žadėjau durstyti. Bet tai plati sritis, reikalaujanti ilgo laiko, ir nežinau, ar kas iš to išeis. Kai parvažiuosi atostogų į Žemaičius, tai Tau parodysiu tas nuotrupas ir savo samprotavimų apmatus, taip pat savo nuomonę ar spėliojimus apie mūsų lietuvių bei žemaičių tautos kilmę ir mums gimininguS kraštus; trumpai mano mintis suglaudęs ir susižymėjęs, galėsi ponui Leleveliui pranešti, grįžęs iš atostogų. Bet, jei ponas Lelevelis žada greitu laiku išleisti naują kun. Vagos knygos leidimą su pakankamesniu Lietuvos ir Žemaičių istorijos aprašymu, tai netrukdau jo pagirtino sumanymo ir nė vienos valandos — lai mano šnekalo nelaukia, nes jis veikiausiai niekam nebus tikęs, ir gal pasidarys taip, kaip esu kažkur skaitęs, parturiunt montes, nascetur ridiculus mus [kalnai rengiasi gimdyti, o gims tik juokinga pelytė]. [...] Tad, mano mielas bičiuli, atsiprašyk už mane poną Lelevelį, kad nedarau pagal Jūsų norą, bet ne iš tingėjimo, o iš negalėjimo [...]. Taigi teikis šitai pareikšti p. Leleveliui: jis, leisdamas kun. Vagos istoriją su mūsų istorijos priedu, kai prieis iki senosios religijos aprašymo, tegu mūsų dievų neatiminėja, nes mes skųsimės Perkūnui" [37].

Apie tai po kelių dienų D. Poška rašė ir J. Leleveliui: „Žinomi yra mokslo pasauliui Didžiai Maloningo Dauggalio Pono išsamūs darbai apie lietuvių giminių kilmę [...], kuriuos mano tautiečiai žemaičiai kaip graikai Homero Iliadą atmintinai mokydamiesi, su ilgesiu laukia galo, t. y. pačios Lietuvos istorijos [...]. Mano įsitikinimu, kiekvienas ne tik Lietuvos ar Žemaičių bet kurios provincijos ar apskrities, bet ir bet kurio lietuvių giminių gyvenamo užkampio pilietis, kuris tik sugeba protingai galvoti ir Didžiai Maloningo Dauggalio Pono Geradario pagirtinus užmojus vertinti, turi pareigą ką pastebėjęs įdomesnio ir

[34] Mirusių kunigų sąrašas bažnytiniuose kalendoriuose. Čia šito palyginimo reikšmė: parašyta pernelyg sausai, trumpai, neįdomiai.

[35] *Poška D.* Kaimiečio artojo..., p. 264—267.

[36] K. Nezabitauskio laiškas D. Poškai.— Kn.: Poška D. Raštai, p. 664.

[37] D. Poškos laiškas K. Nezabitauskiui.— Ten pat, p. 542—553.

istorijai reikalingo Tamstai, tikram mūsų Geradariui, pranešti. Todėl aš šiuo reikalu Šviesiajam Dauggaliui Loboikai, profesoriui, tris pluoštus po kelis lapus nuobodaus šnekalo nusiunčiau, kartu prašydamas, kad jis, kaip tikras mano bičiulis, peržvelgęs tuos raštpalaikius, jei ras ką nors tinkamo, tik tuo atveju Jums [...] praneštų. [...] yra labai svarbus klausimas, iki šiolei literatų neišspręstas: iš kur į lietuvių kalbą yra patekę daug lotyniškų žodžių? [...] Vieni mano, kad tos žodžių priemaišos yra tiktai atsitiktinės, o antri teigia, kad mūsų pirmtakai heruliai, arba geruliai, iš šviesesnio romėnų krašto į savo tėvynę grįždami, yra parsinešę lotyniškų žodžių ir juos, pagal lietuvių ištarimą pakeitę, mūsų paveldui palikę. Šis antrasis teigimas, regis, panašesnis į tiesą. Tad štai Didžiai Maloningo Dauggalio Pono šiokiai tokiai informacijai pridedu trumpą rinkinį kai kurių lotyniškų žodžių, panašių į lietuviškuosius, greitosiomis surašytą [...]" [38].

Susirūpinimas Lietuvos istorija D. Pošką suartino su J. Leleveliu. 1826 m. lapkričio 29 d. D. Poška rašė J. Leleveliui: „Mano Geradari! Niekad negeidžiau ir nesitikėjau, net nepagalvojau, kad mano menkas rašinėlis viešoje spaudoje būtų paskelbtas [39]. Prisipažinsiu Tamstai tikrai, kad man kailis drebėjo, pagalvojus apie aštrias rezencijas, bet jei Didžiai Maloningas Dauggalis Ponas Geradaris savo aukštu išmanymu esi nusprendęs, kad kai kurios nuotrupos yra vertos viešumos akies, tad facite quod vobis libet [darykite kaip jums tinka], o mane tik tas vien apdraudžia ir guodžia, kad turėsiu mokslo pasauliui žinomą gynėją" [40].

J. Lelevelis savo darbą iš Lietuvos praeities taip apibūdino: „Šioje trumpoje lietuvių ir rusų istorijos apybraižoje skaitytojas ras didžiąja dalimi pakartota tai, ką pirmą kartą spausdinau 1824 m. Teodoro Vagos lenkų istorijos vilniškiame leidime; taip pat tai, ką savo istorijos kursuose universitete dėsčiau. Jeigu būčiau turėjęs savo pastabas, kurias susirinkau tada ir vėliau, kai ieškojau lietuvių įstatymų leidybos paminklų ir savo likimo draugo ir bičiulio Igno Danilavičiaus veikalą rengiau spaudai, tikrai būčiau galėjęs kai kuriuos tos istorijos dalykus išsamiau išnagrinėti" [41].

Lietuvių kalba ir Lietuvos istorija buvo Antano Strazdo įkvėpimo šaltinis. 1827 m. rugpjūčio 15 d. skunde Vilniaus cenzūros komitetui poetas rašė: „Kai lietuvių ir žemaičių tauta buvo žinoma 2500 metų prieš pono Kristaus gimimą ir 259 metais po jo gimimo, letai ir heruliai, o taip pat agatirai naudojosi ir kalbėjo

[38] D. Poškos laiškas J. Leleveliui.— Ten pat, p. 555—559.

[39] Tai bus buvęs Poškos rašinys apie Baublį, išspausdintas Varšuvos laikraštyje „Dziennik Warszawski" 1826 m. ir redakcijos gerokai patrumpintas (*Brensztejn M.* Dionizy Paszkiewicz: Pisarz polsko-litewski na Żmudzi. Wilno, 1934, s. 29—30).

[40] D. Poškos laiškas J. Leleveliui.— Kn.: Poška D. Raštai, p 597.

[41] *Lelewel J.* Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej / Opracował J. Ochmański. W-wa, 1969, s. 41.

lietuvių kalba; šalia to ir Odoakras, narsus lietuvių vadas, kuris nukariavo visą Italiją ir viešpatavo 14 metų Romoje apie 470 metus, taip pat vartojo gimtąją kalbą. Pagaliau Mindaugas, Kęstutis, Vytautas ir Vladislovas Jogaila, kuris, Lietuvą ir visą Žemaitiją atversdamas į krikščionišką tikėjimą, ta kalba kalbėjo ir švento tikėjimo dalykų išmokė. Tatai paliudija įvairūs autoriai ir lietuvių bei žemaičių tauta, iki šios dienos gyvuojanti. Dėl to, norėdamas išsaugoti atminimą apie tokią seną tautą ir lietuvių žemaičių kalbą, kad ir netobulu savo darbu, sudėjau lietuviškai moralines giesmes [...]" [42].

Motiejus Valančius irgi kėlė istorijos reikšmę: „Mūsų gadynės žmonės, tarsi pritrūkę kuo besidžiaugti, dideliai pamėgo senovės dalykuose. Ką išvydę, mokyti vyrai už kits kito suniko rankioti jau sutrenėjusius senų dienų raštus, o ko norint dasekę, išsimanė rašyti naujas knygas ir visų visiems žmonėms, it ką lig šiolei nežinomo, gailinti" [43]. O Jonas Požėra tiesiog aiškino, kad „Istorija — tarsi raktas, kuris padeda geriau suprasti visas knygas. Visi rašytojai, kad ir kokiais mokslais jie domėtųsi, tikisi, kad skaitytojai turi nemaža istorinių žinių ir kad žmogus ne iš dangaus nukrito, jog nežinotų, kas žemėje per amžius darėsi. Pagaliau istorija geriausiai rodo žmonių supratimui jų pareigas ir prievoles. Istorija moko jaunus žmones ilgo gyvenimo patyrimo, kurio jiems trūksta, parodo jiems [...] visa tai, kas per amžius įvyko ir ką verta įsidėmėti" [44].

Kitas svarbus momentas, kuris skatino susidomėjimą praeitimi,— tai Švietimo amžiaus ir romantinės literatūros tradicijos. V. Smolenskis nurodė, kad XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pirmojoje pusėje „istorija domėjosi visi, kurie dalyvavo politiniame gyvenime, jos arsenale ieškojo ginklų, tinkamų savo pažiūroms, vienos ir tos pačios praeities įvykiuose (na kanwie) kiekviena grupuotė priklausomai nuo savo tikslų meniškai siuvinėjo (haftowało) istorinio proceso takelius" [45]. Tai ir buvo pagrindinis susidomėjimo šaltinis: pirmiausia apskritai istorija, o po to ir jos dėstymu. Dėmesys carizmo pavergtos tautos praeičiai buvo jau politinis dalykas, kuris ideologiškai veikė to meto visuomenę. Suprantama, jog istorija domėjosi publicistai, poetai, pedagogai, visuomenės veikėjai — visi, kurie daugiau ar mažiau turėjo ryšių su politiniu krašto gyvenimu.

Tuo pačiu imta suprasti, kad, norint, jog istorija būtų prieinama jaunimui, o ne tik išrinktiesiems, turi būti organizuojamas platesnis pasaulietiškų mokyklų tinklas. Vienuolių ordinų mo-

[42] *Strazdas A.* Giesmė apie siratas. V., 1974, p. 72.
[43] *Valančius M.* Žemaičių vyskupystė.— Raštai. V., 1972, t. 2, p. 23.
[44] *Porzera J.* O historyi w powszechności.— Tygodnik Wileński, 1815, N 14, s. 6.
[45] *Smolenski W.* Szkoły historyczne w Polsce. Wrocław, 1952, s. 13.

kyklos, glaudžiai susijusios su katalikų bažnyčia, nesistengė atskirti pasaulietinės ir katalikų bažnyčios istorijos [46].

Augant visuotiniam susidomėjimui tautų praeitimi, jų suklestėjimu bei smukimu, ir Lietuvoje imta daugiau rūpintis savo krašto istorija. Visa tai skatino senųjų kronikų tipo teologine dvasia parašytų istorinių darbų kritiką. Šiam tikslui geriausiai galėjo padėti tiesioginis senųjų istorijos šaltinių nagrinėjimas. Šiuo požiūriu didelį darbą nuveikė Motiejus Dogelis, pirmasis ėmęs skelbti Lietuvos istorijos dokumentus. Jis rinko juos Vokietijos, Olandijos, Lenkijos ir Lietuvos archyvuose, pirmasis ėmė nuosekliai studijuoti Lietuvos Metriką. Jo surinkta medžiaga buvo Vilniuje išspausdinta trimis tomais [47], kurie, kaip pažymėjo I. Onacevičius, buvo pagrindas Lietuvos praeities studijavimui [48].

Šaltinių leidimas natūraliai skatino tolesnį istorijos mokslo brendimą: kilo reikalas rūpintis ir istorijos teorijos darbais. Vilniaus universiteto kuratoriaus Adomo Čartoriskio siūlymu Vincentas Višnevskis išvertė Monteskjė „Pastabas apie Romos respublikos didybės ir žlugimo priežastis" [49]. Knygos vertėjas įžangoje rašė: „Priežastys, dėl kurių Romos respublika tapo didžia valstybe ir dėl kurių ilgainiui žlugo, čia pakankamai aiškiai ir tiksliai yra nurodytos. Kaip valstybės ir karalystės pasiekia didžiausią suklestėjimą ir kokiais keliais žengia į pražūtį, šioje knygoje taip pat paaiškinta. Visa tai, beveik be išimties, gali tikti visoms didžiosioms ir mažosioms valstybėms. Vyriškumas, teisingumas, nuosaikumas, santarvė, pagarba tvarkai ir visuomenės gerovei, įstatymų laikymasis — tai ir yra tie pagrindai, kuriais remiantis geriausiai išlieka ir lengviausiai iškyla pavieniai kraštai. Tuo tarpu netobulybės, įvairios ydos ir nusižengimai yra nesuderinami su kraštų gėriu, ir, be to, visa tai be gailesčio naikina kraštus iš pačių jų pagrindų ir veda į galutinę pražūtį" [50].

Reikia pripažinti, kad visų kraštų istorinė mintis davė XIX a. pradžios Lietuvos istorikams vertingų pavyzdžių, kurie, perkelti į mūsų krašto dirvą, neabejotinai padėjo kovoti su feodaline pasaulėžiūra ir atsilikimu. Perimdami naujas istorines koncepcijas, Vilniaus istorikai žingsnis po žingsnio išsivadavo iš fideizmo ir tiesė kelią moksliniam praeities pažinimui. Tačiau reikia neužmiršti, kad istorijos mokslas negalėjo peržengti galimybių, kurias lėmė to meto klasiniai santykiai.

Visuomenė, kaip matėme, domėjosi savo krašto praeitimi, ieškojo atsakymo į įvairias gyvenimo keliamas problemas, todėl visiškai suprantama, kad, be mūsų universiteto profesorių, ku-

---

[46] Ten pat, p. 27.

[47] *Dogiel M.* Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae. Vilnae, 1758. T. 1; 1759. T. 5; 1764. T. 4.

[48] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz. . ., s. 60.

[49] *Monteskiusz Sz.* Uwagi nad przyczynami wielkości i upadku Rzeczypospolitey Rzymskiej, z francuskiego na polski język przetłumaczone. W-wa, 1808.

[50] Ten pat, p. 4—5.

riuos turime laikyti istorikais profesionalais, stambesnių darbų paskelbė ir žmonės, dirbę už Vilniaus aukštosios mokyklos ribų. Tai Teodoras Narbutas (1784—1864), kurio devynių tomų „Lietuvių tautos istorija" [51] turėjo įtakos daugeliui to amžiaus istorikų [52]. Vilniuje taip pat dirbo istorikas Mykolas Balinskis (1794—1864), kuris čia parašė tokius stambius veikalus kaip „Statistinis Vilniaus miesto aprašymas" [53] ir „Vilniaus miesto istorija" [54]. Galiausiai Juzefas Ignacas Kraševskis (1812—1887) parengė tuo metu plačiausią Vilniaus miesto istoriją —„Vilnius nuo jo pradžios ligi 1750 metų" [55].

M. Balinskis ir J. I. Kraševskis, pirmieji Vilniaus miesto istorikai, buvo ir Vilniaus universiteto auklėtiniai. Jie savo darbus rašė romantizmo dvasia, idealizuodami Lietuvos sostinės praeitį. Šie istoriniai veikalai kėlė susidomėjimą lietuvių tautos praeitimi ir tuo pačiu žadino tautinį sąmoningumą.

M. H. Sereiskis monografijoje apie J. Lelevelį, apibūdindamas istorinių darbų leidimą Lietuvoje, rašė, kad labiausiai čia paplitę Vakarų Europos istorikų darbai buvo nuosaikūs tiek politiniu, tiek religiniu požiūriu. Jiems būdingas „humanitarinis moralizavimas, senųjų istorinių įvykių atpasakojimai ir bažnytinės-religinės pažiūros" [56]. Antra vertus, tas pats M. H. Sereiskis pripažino, kad istorijos mokslas Lietuvoje žingsnis po žingsnio išsivadavo iš teologinio požiūrio į pasaulį: buvo ieškoma natūralių istorinių įvykių priežasčių, atsisakyta aiškinimo, jog praeitį lėmė planetos, kometos bei biblinė tradicija: „Nors biblinė tradicija ir dievo apvaizdos įtaka istoriniams įvykiams ir nebuvo kritikuojama, tačiau tai buvo eliminuota iš istorinių darbų" [57].

Tarp tų Vilniaus istorikų, kurie toliausiai nuėjo nuo teologinio požiūrio į pasaulį, kurie nuosekliausiai ieškojo natūralių istorinių įvykių priežasčių, reikia minėti pirmiausia du profesorius — Joachimą Lelevelį ir Igną Žegotą Onacevičių. Apie juos būrėsi kiti Lietuvos istorikai ir apskritai humanistai.

Joachimas Lelevelis

Naujos istorikų mokyklos pradininkas Vilniaus universitete buvo J. Lelevelis.

Joachimas Juozapas Benediktas Lelevelis gimė Varšuvoje 1786 m. kovo 22 dieną. Jo tėvas Karolis Mauricijus Tadas Le-

[51] *Narbutt T.* Dzieje starożytne narodu litewskiego. Wilno, 1835—1841. T. 1—9.

[52] *Merkys V.* Simonas Daukantas, p. 134.

[53] *Baliński M.* Opisanie statystyczne miasta Wilna. Wilno, 1835.

[54] *Baliński M.* Historya miasta Wilna. Wilno, 1836. T. 1—2.

[55] *Kraszewski J. I.* Wilno od początków jego do roku 1750. Wilno, 1840—1842. T. 1—4.

[56] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela, s. 121.

[57] *Serejski M. H.* Zarys historii i historiografii polskiej. Łódź, 1954, t. 1, s. 98.

J. Lelevelio senelio Henriko Lelevelio (Lelheffel) magistro diplomas, išduotas Vilniaus universiteto 1728 metais

levelis, laikęs save Varšuvos senbuviu, studijavo Getingeno universitete. Reikia pažymėti, kad Henrikas Lelevelis, Joachimo senelis, 1728 m. baigęs Vilniaus universitetą ir 1732 m. Leidene mediciną, grįžo į Varšuvą. Joachimo motina Ieva buvo Julijaus Šeliutos ir Antoninos Cecišovskos, pagarsėjusio Žitomyro vyskupo Kasparo Cecišovskio sesers, dukra [1]. Pats J. Lelevelis, aprašydamas savo kilmę, teigė, kad „jis neturi nė lašo lenkų kraujo, jog jo tėvas buvo prūso ir saksonietės sūnus, o senelis Šeliuta — ukrainietis ar rusas" [2].

Tėvas sudomino jaunąjį Joachimą numizmatika, piešimu. Dešimties metų vaikas daug skaitė, o sulaukęs trylikos metų, pats

[1] *Kotożyński W.* Rodzina Lelewelów.— Tygodnik Powszechny, (W-wa) 1882, N 49, s. 775.

[2] Korespondencja Joachima Lelewela z Karolem Sienkiewiczem.— Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Poznań, 1872, s. 535.

ėmė mėginti rašyti [3]. Trejus metus (1799—1801) Joachimas buvo mokomas vyskupo K. Cecišovskio namuose. Vyskupo bibliotekoje jis rado Adomo Naruševičiaus raštus, kurie pažadino jo susidomėjimą istorija. A. Naruševičiaus veikiamas, J. Lelevelis rašė J. Zamoiskio, S. Ožechovskio, J. K. Chodkevičiaus biografijas, Prancūzijos, Portugalijos, Ispanijos istorijas, nubraižė smulkų Stepono Batoro Pskovo apgulos planą [4]. Taip formavosi vis gilesnis domėjimasis istorija.

1801 m. pabaigoje J. Lelevelis įstojo į Varšuvos pijorų mokyklos trečią klasę. Baigęs šią mokyklą, 1804 m. gegužės 15 d. jis atvyko studijuoti į Vilniaus universitetą. Leonas Sevaškevičius apie savo profesoriaus studijas rašė: „Jaunasis Joachimas, tėvo paveiktas, įrodinėjo, kad sąžiningas mokytojo darbas yra visuomet gerbiamas, o esamomis sąlygomis tai — vienintelė profesija, kurios dėka galima nepriklausomai ir naudingai tarnauti tėvynei" [5].

Vilniaus universitete J. Lelevelis klausė T. Husaževskio, G. E. Grodeko ir kitų profesorių paskaitų, studijavo E. de Kondijako, Voltero, Š. Monteskjė, S. Stašico, H. Kolontajaus ir brolių Sniadeckių darbus. Jis — vienas iš Mokslų ir menų draugijos Vilniaus universitete steigėjų. Steigiamajame šios draugijos susirinkime J. Lelevelis aiškino, jog tautą reikia žadinti, primenant jos gražią praeitį, parodant ir populiarinant gražiausius jos istorijos puslapius [6]. J. Leleveliš nurodė norįs peržiūrėti Lenkijos valstybės genezės problemą, kurią sprendžiant, pasak jo, buvo remiamasi daugiau padavimais nei „kritine šaltinių analize" [7].

Studijuodamas Vilniaus universitete, J. Lelevelis nagrinėjo senąją slavų istoriją, lietuvių, vokiečių kronikas, skandinavų sagas. Jau studijų metais J. Lelevelis atkreipė į save Vilniaus universiteto profesorių dėmesį. Laiške F. Bulgarinui jis rašė: „Per ketverių metų studijas Vilniaus universitete istorija tapo vieninteliu mano domėjimosi objektu" [8].

Mokydamasis graikų kalbos, jis skaitė Herodoto, Tukidido, Diodoro raštus, bandė sukurti naują senovės istorijos teoriją [9], tačiau pats suprato, kad dar nėra tinkamai pasirengęs spręsti tokias sudėtingas problemas.

---

[3] Listy Joachima Lelewela: Listy, do rodzieństwa pisane. Poznań, 1878, t. 1, s. XI.

[4] *Lelewel J.* Przygody w poszukiwaniach..., s. 38.

[5] Głosy polskie w Brukseli, poświęcone czci ś. p. Joachima Lelewela, zgasłego w Paryżu dnia 29 maja 1861 roku. Bruksela, 1861, s. 12.— Cituojama iš: *Śliwiński A.* Joachim Lelewel: Zarys biograficzny. Lata 1786—1831. W-wa, 1918, s. 57.

[6] *Lelewel J.* Głos, miany do Towarzystwa Filomatycznego, z oświadczeniem się robót.— In: Lelewel J. Polska, dzieje i rzeczy jej. Poznań, 1865, t. 19, s. 23—24.

[7] Ten pat, p. 16.

[8] *Пташицкий С.* Иоахим Лелевель как критик «Истории Государства Российского», соч. Карамзина.— Русская старина, 1878, т. 22, с. 646.

[9] Listy Joachima Lelewela..., t. 1, s. 100.

1807 m. Vilniuje pasirodė pirmas J. Lelevelio darbas apie senųjų Skandinavijos gyventojų padavimus ir religiją [10]. Jaunasis knygos autorius, nepretendavęs į gilesnį klausimo nušvietimą, rašė: „Jeigu kas norėtų sužinoti daugiau šiuo klausimu, tegu skaito pačią „Edą" [11]. Knygos leidėjas J. Zavadskis kaip atlyginimą J. Leleveliui davė dešimties tomų visuotinę istoriją, Prancūzijos istorijos tritomį ir Anglijos istorijos tritomį.

Beveik tuo pačiu metu J. Lelevelis baigė ir pirmą darbelį apie lietuvių kilmę [12]. Čia autorius skatino lietuvius geriau pažinti savo kalbą, ją ugdyti ir kelti [13]. Sekdamas A. L. Šlėceriu ir greičiausiai dar nežinodamas K. Bogušo darbo pagrindinių teiginių, J. Lelevelis pripažino, kad Palemonas — ne istorinis, o legendinis asmuo. Netrukus, susipažinęs su K. Bogušo darbu „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę" [14], J. Lelevelis rašė: „Kada vilniškis prelatas Ksaveras Bogušas mano tėvynėje mano tėvynainiams žinias apie Lietuvą pagarsino ir spaudoje nutarė paskelbti, man kilo noras kitus darbus trumpam atidėti, kad galėčiau panagrinėti Lietuvos ištakas. Ketverius metus šios tautos prieglobstyje Vilniuje išgyvenęs, galvojau, jog visiškai tinka rašinį, kurį čia sulipdžiau, jiems palikti" [15]. Ir šiame darbe pripažinęs, kad Palemonas — ne istorinis, o legendinis asmuo, siūlė apvalyti pačią istoriją nuo legendų. Jis paneigė alanus turėjus ką nors bendra su lietuviais. Dėl herulių, nors ir abejojo, bet jų kaip galimų lietuvių protėvių neatmetė. Jis taip pat nesutiko su K. Bogušu, kad heruliai — tai geruliai. Kai K. Bogušas iš lituanistinių dalykų ėmė daryti nepagrįstas išvadas apie lietuvius herulius ir lietuvius sarmatus, J. Lelevelis jį net išjuokė ir nurodė, kad tokie dalykai nepateisinami [16].

Rašydamas apie lietuvių kilmę, J. Lelevelis jau rinko medžiagą didesniam darbui — apie A. L. Šlėcerio garsųjį trijų tomų veikalą „Nestoras" [17]. Naujajame savo rašinyje J. Lelevelis teigė, jog A. L. Šlėceris nesilaiko mokslinės kritikos, „iškraipo ir žemina" viską, kas lenkiška [18]. „Visuose savo raštuose niekinęs lenkų tautą, jis neteisingai elgiasi su šios tautos istorikais ir savo

[10] *Lelewel J.* Edda, czyli Księga religii dawnych Skandynawii mieszkańców. Wilno, 1807.

[11] Ten pat, p. 54.

[12] *Lelewel J.* Rzut oka na dawność litewskich narodów i związki ich z Herulami: Wykład przeciw Naruszewiczowi przez Joachima Lelewela Mazura. Wilno, 1808.

[13] Ten pat, p. 9.

[14] *Bohusz X.* O początkach narodu i języka litewskiego: Rozprawa. W-wa, 1808.

[15] *Lelewel J.* Uwagi nad rozprawą Ksawera Bohusza o początku narodu i języka litewskiego. Poznań, 1844, s. 1. (Pirmas leidimas: W-wa, 1809.)

[16] Ten pat, p. 23.

[17] *Schlözer A. L.* Nestor: Russische Annalen in ihrer Slavonischer Ursprache verglichen, gereinigt und erklärt. Göttingen, 1802—1809. T. 1—3.

[18] *Lelewel J.* Wzmianka o najdawniejszych dziejopisach polskich, a szczególnie Kadłubku, przeciwko Szlecerowi. W-wa, 1809, s. 11.

puikiame leidinyje apie Nestorą, kur pirmuoju lenkų istorikų laiko Kadlubeką ir apjuodina jį gėdingais šmeižtais" [19]. J. Lelevelis nesutiko su A. L. Šlėcerio teiginiu, kad „niekas taip begėdiškai ir beprasmiškai nekūrė niekuo neparemtų pasakojimų kaip lenkų istorikai" [20]. Jis griežtai pasisakė prieš A. L. Šlėcerį, kad šis neįsigilinęs į savo tyrinėjimo objektą, net nepasistengęs nuodugniau susipažinti su Kadlubeko kronika [21]. J. Lelevelis kaltino A. L. Šlėcerį iškraipius metraščių tekstus, lenkų istorikams priskyrus nebūtus, absurdiškus teiginius. „Faktiškai,— tvirtino jaunasis J. Lelevelis,— lenkų istorikai nei iki Kadlubeko, nei ilgus metus po jo nerašė panašių nesąmonių, kol to neišmoko iš savo kaimynų vokiečių" [22].

Kritines lenkų kronikų studijas jaunasis J. Lelevelis baigė rašiniu apie Mateušą [23], kuriame trumpai aptarė seniausius Lenkijos istorijos laikus ir bandė formuluoti pirmykštės bendruomenės (gminowładztwo) išskirtinius bruožus.

Į studijuojantį Vilniaus universitete J. Lelevelį po pirmųjų jo spausdintų darbų pasirodymo atkreipė dėmesį Kremeneco licėjaus vadovas, žinomas lenkų kultūros veikėjas Tadeušas Čackis. Jis pasiūlė J. Leleveliui persikelti į Kremenecą ir čia ruoštis užimti istorijos profesoriaus vietą licėjuje. Pasiūlymą J. Lelevelis priėmė. 1808 m. pabaigoje išvykęs iš Vilniaus, pakeliui aplankęs Varšuvą ir Lucką, 1809 m. kovo mėnesį jis atvyko į Kremenecą [24]. Pasirodė, jog žadėtoji istorijos ir numizmatikos katedra jau užimta, ir T. Čackis jam pasiūlė dėstyti antikinės geografijos kursą. J. Lelevelis sutiko. Dėstydamas antikinę geografiją, jis ėmė ruošti ir istorijos kursą nuo seniausių laikų iki Romos imperijos žlugimo [25]. 1810 m. baigė didžiąją dalį darbo apie pirmųjų lenkų karalių santykius su vokiečių valdovais [26]. Šiame darbe J. Lelevelis panaudojo senuosius istorijos šaltinius. Tai buvo pirmas lenkų istoriografijoje bandymas išsiaiškinti lenkų ir vokiečių santykius krikščionybės įvedimo laikotarpiu. Aprašydamas Lenkijos kovą su Šventąja Romos imperija, Lelevelis parodė pastarosios vaidmenį, organizuojant vokiečių feodalų ekspansiją į Rytų Europą [27]. Paaiškėjus, jog artimiausiais metais Kremeneco licėjuje istorijos katedros negaus, 1811 m. J. Lelevelis atsisveikino su T. Čackiu ir grįžo į Varšuvą.

---

[19] Ten pat, p. 14.
[20] Ten pat, p. 15.
[21] Ten pat, p. 16.
[22] Ten pat.
[23] *Lelewel J.* Uwagi nad Mateuszem herbu Cholewa, Polskim dwunastego wieku dziejopisem. Warszawa; Wilno, 1811.
[24] *Śliwiński A.* Joachim Lelewel (1786—1831), s. 72.
[25] Ten pat, p. 72.
[26] *Lelewel J.* O związkach z niemcami królów polskich, tytule ich królewskim: Polska wieków średnich. Poznań, 1856, T. 1—2.
[27] *Śliwiński A.* Joachim Lelewel..., s. 74.

Dveji metai, praleisti Kremeneco licėjuje, toliau formavo J. Lelevelį kaip mokslininką. Kremeneco licėjaus ir T. Čackio bibliotekoje jis aptiko nemaža istorijos šaltinių, kurių nuorašus išsivežė į Varšuvą. Juos daugiausia panaudojo vėlesniuose darbuose [28].

Varšuvoje J. Lelevelis kurį laiką dirbo Varšuvos kunigaikštystės vidaus reikalų ministerijos kanceliarijoje. Tačiau darbas kanceliarijoje nepatenkino jaunojo mokslininko, ir, pasitaikius pirmai progai, jis metė šią vietą. 1811 m. Varšuvos apeliaciniame teisme susiformavo biblioteka, kurią sudarė iš Lenkijos vienuolynų surinkti rankraščiai ir senos knygos. Kaip tik šių turtų tvarkyti ir buvo pakviestas J. Lelevelis. Sprendžiant iš paties J. Lelevelio pastabų, darbas bibliotekoje gerokai papildė jo istorinius užrašus [29]. Tuo metu jis parašė Lenkijos istoriją iki Stepono Batoro mirties [30]. J. Lelevelio biografų nuomone, šis darbas įdomus tuo, kad jame pirmą kartą išdėstytos jo pažiūros į pagrindines Lenkijos istorijos problemas ir jos periodizaciją [31]. J. Lelevelis šią Lenkijos istoriją parašė per trumpą laiką „dviem prisėdimais: nuo birželio 17 iki liepos 16 ir nuo spalio 15 iki lapkričio 27 d." [32] Šis didžiulis apie 700 puslapių Lenkijos istorijos rankraštis išgulėjo neišleistas beveik 50 metų. Joachimo brolis Protas Lelevelis 1861 m. lapkričio 20 d. laiške Stanislovui Galenzovskiui, gyvenančiam Vilniuje, paaiškino, kodėl šis darbas taip ilgai neišvydo dienos šviesos: „Šis istorinis veikalas savo laiku sulaukė didžiulio kompetentingų mokslininkų pritarimo. Dvasininkai nedaug jam priekaištų darė, mažiausia vyskupas Pražmovskis, daugiausia — Veroničius. Autoriui tai buvo pretekstas atidėti rankraštį į šoną, nepaisant visų prašymų tęsti darbą su juo. Jis šios knygos greitai neišleido turbūt ir todėl, kad buvo perdaug griežtas savo darbų teisėjas" [33].

1814 m. pasirodė pirmas J. Lelevelio darbas, skirtas geografijos istorijai [34]. Į šią knygą atkreipė dėmesį to meto mokslo visuomenė.

Vilniaus universitete, 1805 m. birželio mėn. pasitraukus prof. T. Husaževskiui, istorija keletą metų nebuvo skaitoma. Tuometinis universiteto rektorius Janas Sniadeckis, nevertindamas šios disciplinos, maža tuo tesirūpino. Laiške Vilniaus universiteto kuratoriui A. Čartoriskiui jis rašė: „Manau, kad šis mokslas svarbus gimnazijoje, kur jis turėtų susiklostyti į savarankišką šeštoje klasėje baigiamą kursą. Universitete jį laikau nereikalingu. Žinodamas žmonių ir tautų istorijos faktus, grynas žmogaus protas

[28] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela, s. 176.
[29] *Lelewel J.* Przygody w poszukiwaniach..., s. 51.
[30] *Lelewel J.* Historia Polski do końca panowania Stefana Batorego.— In: Lelewel J. Polska, dzieje i rzeczy jej. Poznań, 1863, t. 13.
[31] *Śliwiński A.* Joachim Lelewel..., s. 76; *Басевич А.* Иоахим Лелевель..., с. 18.
[32] *Lelewel J.* Polska, dzieje..., t. 1, s. XV.
[33] VUB RS, 12—302, l. 26 (Proto Lelevelio laiškai).
[34] *Lelewel J.* Pisma pomniejsze geograficzno-historyczne. W-wa, 1814.

privalo juos apgalvoti ir kritiškai įvertinti [...], tačiau protui tai naudos jau neduos" [35]. Vis dėlto, spaudžiamas visuomenės, J. Sniadeckis buvo priverstas pasirūpinti, kad kas nors užimtų istorijos katedrą. Jis pasiūlė J. Lelevelio kandidatūrą. Laiške A. Čartoriskiui jį taip apibūdino: „Lelevelis ketverius metus studijavo universitete [...]. Moka graikų, lotynų, rusų ir kitas Europos tautų kalbas. Jis dar ne visai susiformavęs, turi vokiško pedantizmo, tačiau labai dėmesingas ir darbštus, o istorijos srityje, sulaukęs gerų patarimų ir reikiamos pagalbos, gali tapti geru profesoriumi" [36].

Į J. Lelevelį kaip į daug žadantį studentą atkreipė dėmesį ir prof. G. E. Grodekas. Jis dėjo nemaža pastangų, kad J. Lelevelis, baigęs studijas, būtų paliktas dirbti Vilniaus universitete. Dar 1808 m. liepos 19 d. laiške A. Čartoriskiui, charakterizuodamas savo mokinį, G. E. Grodekas rašė: „tai vienas iš geriausių ir patikimiausių mano mokinių, iš kurio daug tikiuosi", ir prašė kuratorių leisti J. Leleveliui skaityti bandomąjį istorijos kursą jau trejus metus vakuojančioje istorijos katedroje. Rekomenduodamas J. Lelevelį dėstytojo pareigoms, G. E. Grodekas priminė ir jo spausdintus straipsnius, kurie jau rodė jaunojo mokslininko stropumą ir talentą [37].

Beje, reikia pažymėti, kad lenkų istoriografijoje pabrėžiama itin didelė prof. G. E. Grodeko įtaka J. Leleveliui jo studijų laikotarpiu. K. Chodinickis nurodė keletą mokslo sričių, kuriose J. Lelevelis naudojosi G. E. Grodeko patarimais [38]. M. H. Sereiskis sako, kad G. E. Grodekas supažindino J. Lelevelį su istorijos tyrimo metodais ir pagalbinėmis istorijos disciplinomis [39]. K. Menžinskio nuomone, „Sensu largo, tačiau tik sensu largo, J. Lelevelį galima laikyti Grodeko mokiniu, nes jis naudojosi profesoriaus nurodymais, taip pat jo asmenine parama ir globa" [40].

J. Lelevelis, atsimindamas studijų metus, rašė: „Graikų kalbos ėmiausi traukiamas susidomėjimo, be to, dėl mandagumo, nes pirmaisiais metais aš buvau tik antras Grodeko mokinys. Todėl jis man buvo palankus ir mane globojo. Visa tai buvo labai naudinga mano istorijos supratimui [...]. Jis mane supažindino su prancūzų ir vokiečių mokslo naujienomis [...]. Grodeką mokslas vedė į senovę; todėl ir aš pradėjau studijuoti homerinę geografijos sistemą" [41].

Kaip matyti, J. Lelevelis neteikė didesnės reikšmės prof. G. E. Grodeko paskaitoms bei seminarams ir daugiau vertino jo

[35] *Baliński M.* Pamiętniki o Janie Śniadeckim. Wilno, 1865, t. 1, s. 549—550.
[36] Ten pat, p. 753.
[37] *Mężyński K.* Gotfryd Ernest Groddeck..., s. 186.
[38] *Chodynicki K.* Lata uniwersyteckie Lelewela (1804—1808).— In: Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, t. 1, s. 95.
[39] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela, s. 17.
[40] *Mężyński K.* Gotfryd Ernest Groddeck..., s. 187.
[41] *Lelewel J.* Polska, dzieje..., t. 1, s. IX—X.

Joachimas Lelevelis (1786—1861)

metodinius bei bibliografinius nurodymus ir patarimus iš antikinio pasaulio geografijos.

Kai 1814 m. J. Lelevelis buvo kviečiamas į Vilniaus universitetą, jis jau turėjo nemažą mokslinę patirtį ir daugiau ar mažiau susiformavusį požiūrį į istorijos metodą bei uždavinius. Kaip

rašo A. Basevičius, „Įvadinėje paskaitoje (Vilniaus universitete.— A. Š.) Lelevelis išdėstė brošiūros „Historyka" turinį, kurioje buvo aptarti istorijos metodologijos dalykai. Paskaitoje dalyvavo rektorius, dekanai, daug profesorių ir apie šimtą studentų" [42]. 1815 m. gegužės 4 d. laiške tėvui J. Lelevelis rašė: „prieš pusantros savaitės skaičiau įvadinę paskaitą". Šiame laiške taip pat nurodė, jog kursą norėjo pradėti be jokios įžangos, tačiau prieš pat paskaitą sužinojo, kad į auditoriją pasiklausyti jo inauguracinės kalbos susirinko daugiau negu šimtas studentų ir, be to, dar ruošiasi ateiti J. A. Lobenveinas (universiteto vicerektorius.— A. Š.), dekanas ir keli profesoriai. Tada jam ir kilo mintis, kad paskaitoje reikėtų paaiškinti bendresnius istorijos mokslo dėstymo dalykus. Todėl, užbėgęs į namus, paėmė parengtą darbą „Apie lengvą ir naudingą istorijos mokymąsi" ir perskaitė jį susirinkusiems klausytojams [43]. Taigi į Vilnių J. Lelevelis atvyko 1815 m. balandžio mėn., kai baigėsi 1814/15 akademiniai mokslo metai, ir vos suspėjo perskaityti inauguracinę paskaitą, o pedagoginę veiklą iš esmės pradėjo 1815/16 mokslo metų pradžioje.

M. H. Sereiskis monografijoje apie J. Lelevelio visuotinės istorijos koncepciją paskelbė jo istorijos kurso programą: „Joachimas Lelevelis visuotinę istoriją dėstys keturis kartus per savaitę nuo šeštos iki septintos valandos po pietų, naudodamas kaip pagrindą savo spausdintą veikaliuką — Historyka. Kalbės apie istorinę kritiką, kuri nurodo ir išaiškina priemones, kaip iš istorinių šaltinių galima istorinę tiesą atsekti; mokys istorijos etiologikos, kuri aptaria istorinių įvykių priežasčių ir pasekmių tyrinėjimus bei aiškinimus ir nurodo, kokios priežastys įvykius lėmė ir prie kokių įvykių jas reikia priskirti. Aiškins ir istoriografiją, kuri nurodo istorijos rašymo taisykles. Po to iš savo rankraščio dėstys visuotinę istoriją, paaiškindamas aplinkybes ir įvykius, kurie turi glaudžiausią ryšį su tautų civiline ir politine būkle, su tautų pažanga visuotiniame tobulėjime. Pašalinius įvykius tiek palies, kiek jie siejasi su įvykiais Europoje. Klausytojams geresnius istorinius darbus nurodys, kad lengviau būtų mokytis, chronologines lenteles ir geografinius žemėlapius naudos" [44].

Kitais (1816/17) mokslo metais savo kurso programoje J. Lelevelis rašė, jog numatąs dėstyti visuotinės istorijos kursą, pradedant V amžiumi. „Be to, kad klausytojai geriau suvoktų istorijos dalyką, dėstysiu istorijos kritiką, arba būdus, kaip surasti tiesą, kartu su pagalbiniais mokslais: numizmatika, heraldika ir t. t. Taip pat dėstysiu istorijos etiologiką, geografiją, chronologiją, statistiką ir pagaliau — istoriografiją" [45].

[42] *Басевич А.* Иоахим Лелевель..., с. 19.

[43] Listy Joachima Lelewela..., t. 1, s. 195—196.

[44] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela, s. 189—190, žr. taip pat: Ogłoszenie lekcji w Imperatorskim uniwersytecie Wileńskim. Wilno, 1815, l. 15.

[45] Ogłoszenie lekcyi..., 1816, l. 12.

1817/18 mokslo metais J. Lelevelis žadėjo trumpai dėstyti visuotinę istoriją iki XVI a., paskui plačiau aiškinti istoriją nuo XVI iki XVIII a., „atkreipdamas studentų dėmesį į tautų istorijos varomąsias spyruokles ir kultūros pažangą" [46].

Apsiėmęs skaityti keturis kartus per savaitę visuotinės istorijos kursą, J. Lelevelis jį dėstė Vilniaus universitete 3 metus. Tai buvo nelengvas darbas. Katedroje, pasitraukus T. Husaževskiui, istorijos daugiau niekas neskaitė. Trūko mokslo priemonių, vadovėlių. Darbą jaunam profesoriui lengvino tik studentų susidomėjimas istorija ir jų simpatijos. Savo autobiografijoje J. Lelevelis prisiminė, kaip, norėdamas, kad paskaitos būtų reikiamo lygio, jis mokėsi kartu su studentais: „[...] girdėjau pirmiau bei po to, jog nieko nėra lengviau kaip istorijos kursas: tik perskaityk ir pakartok lyg laikraščio naujienas. Sunku būtų nusileisti iki tokio lygio" [47]. Kad tais metais J. Lelevelis nelengvai susidorodavo su darbais universitete, galime spręsti iš jo laiškų namiškiams. „Tiesą pasakius,— rašė motinai 1817 m. sausio 30 d.,— tai visiškai nebuvo pavojingas fliusas, kad dėl to negalėčiau išeiti iš namų. Tačiau tai buvo puikus pretekstas, kad, be keturių valandų paskaitų šią savaitę, sėdėjau dar beveik tris savaites namuose prie kitų darbų, o dabar imsiuos svarbiausio" [48].

Apie J. Lelevelio svarbiausią darbą Vilniaus universitete — paskaitas — 1815—1818 m. žinių turime ne per daugiausia. Apie jas galime spręsti iš paskelbtų programų, tais metais išspausdintų darbų.

Kaip jau matėme iš J. Lelevelio paskelbtų istorijos kurso programų, istorijos objektas, jo supratimu, apėmė visuomeninius santykius, kultūros ir politikos problemas. Visuotinės istorijos kurse jis taip pat norėjo parodyti „žmonių tobulėjimo" [49] procesą, stengėsi, kad istorijos kursas atitiktų universitetinių studijų reikalavimus. Pabrėždamas pažintinę, intelektualinę istorijos reikšmę, J. Lelevelis nurodė ir jos praktinę naudą. Istorija, pasak jo, skatina žmones geriau apgalvoti savo veiksmus.

Paskelbtoje 1815/16 mokslo metų istorijos kurso programoje J. Lelevelis nenurodė, kokį istorijos laikotarpį dėstys. Tačiau, susipažinę su kitų metų programa, galime teigti, jog tai buvo senovės istorijos kursas. Įdomu, kad J. Lelevelis nurodė, jog skaitys ne tik iš spausdinto darbo „Historyka", bet ir iš „savo rankraščio" [50].

Kitų mokslo metų programoje J. Lelevelis žadėjo skaityti visuotinės istorijos kursą nuo V m. e. amžiaus. Tais metais jis numatė taip pat aiškinti istorinės kritikos pagrindus ir pagalbines istorijos diciplinas, remdamasis savo ir kitų autorių darbais.

[46] Ten pat, 1817, l. 11.
[47] *Lelewel J.* Przygody w poszukiwaniach..., s. 54.
[48] Listy Joachima Lelewela..., t. 1, s. 264.
[49] Ogłoszenie lekcyi..., 1816, l. 12.
[50] Ten pat, 1815, l. 11.

1817/18 mokslo metais ketino dėstyti istorijos kursą nuo XIII iki XVIII amžiaus. Iš paskelbtų programų matome, kad J. Lelevelis sekė Švietimo amžiaus istorikais, vadinamąja „erudicine-kritine" kryptimi, kuri vystėsi Getingeno universitete ir kurios principus Vilniaus aukštojoje mokykloje populiarino J. Lelevelio profesorius G. E. Grodekas [51].

Neišliko J. Lelevelio paskaitų užrašų, tekstų, kuriais jis naudojosi, skaitydamas paskaitas Vilniaus universitete 1815—1818 metais. Galime spėti, kad jie per daug nesiskyrė nuo vėlesniais metais tame pačiame Vilniaus universitete skaityto istorijos kurso, kurį suredagavęs J. Lelevelis išleido [52].

J. Lelevelio studentai, prisimindami savo profesoriaus paskaitas 1817—1818 metais, teigė, kad „istorijos kursas buvo dėstomas aukštu lygiu" [53]. Pats J. Lelevelis apie savo paskaitas tėvui rašė: „Mano paskaitos — tai ne senojo Nemcevičiaus užrašai ir niekniekiai, tai ne gaidos, ne eilėraščiai ir ne paveikslukai" [54].

Be anksčiau minėtų smulkesnių darbų, iš jų ir Lietuvos istorijos tematika, kuriuos neabejotinai reikėtų sieti su J. Lelevelio studijų ir darbų metais Vilniuje, jis čia parašė dar ir kelis stambesnius mokslo darbus. Dar studijų metais J. I. Kraševskis ir G. E. Grodekas sudomino J. Lelevelį visuotinės istorijos ir ypač senovės istorijos problemomis. Vienas iš pirmųjų didesnių J. Lelevelio darbų ir buvo skirtas antikos istorijai [55]. Stambiausias jo darbas, kurį parašė Vilniuje,— tai „Senovės tyrinėjimai geografijos požiūriu" [56]. Čia J. Lelevelis aptarė geografijos istoriją nuo seniausių laikų. Šis veikalas, G. E. Grodeko nuomone, ne tik pralenkė darbus kitų autorių, kurie rašė geografijos istorijos klausimais, bet būtų išgarsinęs J. Lelevelį, jei jis ir nieko daugiau nebūtų parašęs [57]. Greičiausiai Vilniuje J. Lelevelis pradėjo rašyti ir „Senovės Indijos istoriją" [58].

Šiuos J. Lelevelio darbus aptarė Lenkijos Liaudies Respublikos istorikas M. H. Sereiskis. Jo nuomone, J. Lelevelis čia išdėstė išbaigtą senovės istorijos koncepciją, remdamasis bendriausiais žmonijos istorijos aiškinimo principais ir jam prieinamais šaltinių tyrimais. J. Leleveliui senovės istorija — tai praeitis vieningo

---

[51] *Mężyński K.* Gotfryd Ernest Groddeck..., s. 25 etc.

[52] *Lelewel J.* Wykład historii powszechnej. W-wa, 1850. (Paskutinis leidimas: *Lelewel J.* Dzieła, T. 3. Wykłady kursowe z historii powszechnej w uniwersytecie Wileńskim 1822—1824. W-wa, 1959.)

[53] VUB RS, 12—302, l. 1 (S. Kazakevičius apie J. Lelevelio paskaitas).

[54] Listy Joachima Lelewela..., t. 1, s. 300.

[55] *Lelewel J.* Dzieje starożytne: Od początku czasów historycznych do drugiej połowy wieku szóstego ery chrześciańskiey.— In: Lelewel J. Dzieła. W-wa, 1966, t. 4, s. 35—582.

[56] *Lelewel J.* Badania starożytności we względzie geograficznym. Wilno; Warszawa, 1818.

[57] *Śliwiński A.* Joachim Lelewel..., s. 107.

[58] *Lelewel J.* Dzieje starożytne Indii ze szczególnym zastanowieniem się nad wpływem, jaki mieć mogła na starożytnym Zachodzie. W-wa, 1820.

pasaulio, veikiamo Rytų ir Vakarų. Šiame sudėtingame procese didžiausią dėmesį J. Lelevelis skyrė Graikijai [59]. Pasak M. H. Sereiskio, kaip tik antikos istorijos koncepcijose atsispindėjo J. Lelevelio politikos ir kultūros suvokimas, žadinantis patriotinio jaunimo entuziazmą ir viešpataujančios santvarkos gynėjų nerimą [60]. M. H. Sereiskis matė J. Lelevelio senovės istorijos aiškinime užuominas į gyvenamojo laikotarpio aktualiausius klausimus.

Baigęs studijas ir formuodamasis kaip mokslininkas, J. Lelevelis siekė susidaryti visuotinės istorijos koncepciją, kuri apimtų ne tik Europą, bet ir kitus žemynus. Jo nuomone, istorikas negali tenkintis tik praeities faktų rinkimu, jų registravimu be racionalios atrankos. „Tokia sumokslinta istorija turi atitikti keletą pagrindinių sąlygų: 1) ji tenkinasi „žmonių sąmoningais veiksmais", įmanomais suprasti reiškiniais, „žmogaus pastangomis", „prigimtaisiais dėsniais"; 2) jai privalomas tiriamasis požiūris į objektą, taikymas tam tikrų tyrimo taisyklių ieškant tiesos, neatsižvelgiant į praktinius tikslus ir padarinius; 3) ji savo uždavinį atlieka tik tada, kai atskleidžia giliausius ryšius tarp faktų, išaiškina priežastis, remdamasi „filosofiniu" svarstymu; medžiagos rinkimas ir dorojimas jai yra būtinas, bet tik kaip įžanginis darbo tarpsnis" [61].

Kai kurie Švietimo amžiaus istorikai visuotinę istoriją dažnai suprasdavo kaip mechanišką atskirų tautų istorijų sankaupą. Tokio supratimo pavyzdys gali būti kolektyvus anglų istorikų darbas „Visuotinė istorija" [62], kurį J. Lelevelis pavadino „įvairių tautų istorijos sankrova". Antra vertus, kai kurių istorikų „Pasaulio istorijų" apibendrinimai rėmėsi daugiau loginėmis spekuliacijomis nei istorinės medžiagos nagrinėjimu (pavyzdžui, L. Segiūro „Visuotinė istorija" [63]).

J. Lelevelio nepatenkino nė viena iš tų schemų. Jis labiausiai tikėjo istoriko tyrinėtojo darbu ir todėl atsisakė formalių istorinių schemų. Jis vertino tuos apibendrinimus, kurie ėjo iš šaltinių tyrinėjimų, kurie leido parodyti žmonijos istoriją kaip vieningą procesą. Istorikas skeptiškai žiūrėjo į filosofinių spekuliatyvių konstrukcijų vaidmenį istorijoje. Tačiau jis pripažino filosofijos reikšmę, klostantis požiūriui į istorijos procesą, siejant atskirus istorijos reiškinius, apibendrinant ir atskleidžiant „veiksmus, kurie tautoms vadovauja" [64]. Istorijos mokslingumą, pasak jo, lemia ne atskirų faktų aiškinimas, bet filosofiniai apibendrinimai [65]. Gyvenimo tikrovėje mes matome paprastai tik nesusijusius tarp savęs įvairius reiškinius. Tyrinėtojas iš istorinės perspektyvos gali išaiškinti vienybę, visumą, kuri „žmonių giminės pažangoje ir bui-

[59] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela, s. 289—298.
[60] Ten pat, p. 298.
[61] *Lelewel J.* Dzieła..., t. 3, s. 22.
[62] Universal History. London, 1736.
[63] *Segur L.* Histoire universelle. Paris, 1763.
[64] *Serejski M. H.* Wstęp.— In: Lelewel J. Dzieła, t. 3, s. 28.
[65] Ten pat.

tyje egzistuoja" [66] ir kuri istorijai suteikia „visuotinį charakterį", yra įvykių „visuotinis akstinas" [67]. Tačiau būtume neteisūs, jeigu J. Lelevelio teoriniuose teiginiuose įžiūrėtume niveliavimo tendencijas. Jis matė vietos ir laiko skirtumus, kurie lemia skirtingus žmonių veiksmus ir suteikia atskiroms istorinėms epochoms savitą „charakterį" [68].

Lygindamas, svarstydamas ir apibendrindamas, tyrinėtojas ima suvokti žmonijos praeitį kaip vieningą visumą, kuri iš esmės skiriasi nuo mechaniško atskirų tautų istorijos jungimo. Visuotinės istorijos pagrindas iš esmės yra vieninga žmogaus ar visuomenės prigimtis, vieninga kultūra ar, kaip dažnai mėgdavo sakyti J. Lelevelis, „žmonių tobulėjimas".

Visuotinės istorijos apimtį ir turinį J. Lelevelis suprato labai plačiai. Visuotinės istorijos objektas — tai visų žemės gyventojų praeitis. Tačiau suprantama, kad daugiausia dėmesio jis skyrė Europos praeičiai ir politiniams bei kultūriniams santykiams.

Kaip matyti iš jo paskaitų kurso, skaityto 1822—1824 m., kai kada J. Lelevelis visuotinę istoriją sutapatindavo su kultūros istorija. Kultūros sąvokai jis suteikdavo platesnę ar siauresnę prasmę. Pirmuoju atveju kalbėdavo apie visą žmonių veiklos įvairumą. Dėl antrojo atvejo jis savo paskaitose rašė: „Kultūros istorijoje dėstoma žmonių giminės pažanga, jų tikėjimo, moralės ir papročių susiklostymo, jų visuomenės organizacijos poslinkiai. Žmonių veikla ir gebėjimai, pasireiškiantys jų rankų darbu ir protine veikla, atgyja estetikoje, menuose ir filosofijoje, kur jau išdėstomi išprotavimai ir mokslo darbų vaisiai" [69]. Kita žmonių veiklos forma — politika, J. Lelevelio aiškinimu, susijusi pirmiausia su valstybinės veiklos užsienyje ir viduje organizavimu.

Vis dėlto J. Lelevelis pabrėžė nenutrūkstamą abiejų šių žmonių veiklos formų — kultūros ir politikos — ryšį, jų tarpusavio sąlygotumą. Jis rašė: „Nedera nagrinėti politinės istorijos, neįsigilinus į kultūros detales ir jos išsirutuliojimą; nedera smulkiausių žmonių kultūros šakų nuosekliai dėstyti, neaptarus bendros kultūros ir politikos būklės" [70].

J. Lelevelio supratimu, visuotinė istorija aiškina įvairius visuomeninius santykius, taip pat visų žemės rutulio tautų ir visuomenės grupių praeitį. Tad istorijos objektą jis apibrėžė taip: „Istorija yra visuotinė dėl tos priežasties, jog nagrinėja ir aiškina visų tautų bei visų žmonių praeitį; visų kraštų ir visų amžių tarpusavyje susipynusių aplinkybių poveikį. Todėl jos objektas yra ne privilegijuotos galingiausios valstybės ir tautos, ne privi-

[66] *Lelewel J.* Historyka: 1815.— In: Lelewel J. Dzieła. W-wa, 1964, t. 2, cz. 1, s. 186.

[67] *Assorodobraj N.* Wstęp.— Ten pat, s. 58—59.

[68] *Lelewel J.* Historyka rękopiśmienna.— Ten pat, s. 142.

[69] *Lelewel J.* Wykład dziejów powszechnych.— In: Lelewel J. Dzieła, 1959, t. 3, s. 110.

[70] *Serejski M. H.* Wstęp.— Ten pat, s. 30.

legijuotųjų klasių žmonės, ne ta grupė, kuri, iškilusi virš kitų, turi galimybės išnaudoti ir valdyti kitus, ne kokios privilegijuotos gentys, bet visos žemės rutulio žmonių gentys" [71].

Taip suprasdamas istorijos objektą, J. Lelevelis prieštaravo tiek senajam (pvz., Ž. Mobiliono), tiek ir naujajam (pvz., A. L. Šlėcerio) požiūriui, pagal kurį istorikai turi domėtis tik didžiųjų tautų praeitimi [72]. Tuo tarpu J. Lelevelis siūlė domėtis ir pavergtųjų bei tolimuose žemynuose gyvenančių tautų istorija.

Kadangi, pasak J. Lelevelio, istorijos objektas yra visa žmonių giminės praeitis, tai, norint suprasti tautos praeitį, reikia ją nagrinėti pasaulinės istorijos fone. Nors šį reikalavimą jis jau formulavo savo „Historyka", tačiau aiškiai jį išdėstė tik po kelerių metų. J. Lelevelis laikė savo nuopelnu tai, kad, aiškindamas lenkų tautos istoriją, ją dėstė ne izoliuotai, bet „kartu su visuotine Europos valstybių ir tautų pažanga" [73].

J. Lelevelis pripažino du galimus visuotinės istorijos dėstymo metodus: etnografinį ir sinchroninį. Pirmuoju metodu visuotinės istorijos kursas dėstomas, aptariant atskirų tautų ar valstybių istoriją. Antruoju metodu „daugelio tautų praeitis apžvelgiama taip, kad beveik visos mums žinomos tautos ir įvykę poslinkiai aptariami kartu". J. Lelevelis naudojosi sinchroniniu metodu, nes jis neleidžia išskirti atskirų tautų iš istorinės visumos, „tos visumos, kuri išryškina visuotinį žmonių giminės raidos charakterį ar visuotinius įvairiausių įvykių motyvus", padedančius suvokti praeities vienybę ir kartu pavienių tautų savitumus. Nors sinchroninis metodas neduoda vientiso tautų praeities vaizdo, vis dėlto studentams, J. Lelevelio aiškinimu, lengviau išskirti iš istorinės visumos atskirų tautų raidą nei atlikti priešingą procesą, t. y. apibendrinti atskirų tautų istoriją. Be to, šis metodas išplečia studijuojančiųjų akiratį, „pagauna, paaštrina žingeidumą, į širdį ir protą prabyla" [74].

Kalbėdamas apie žmonių giminės vienybę, J. Lelevelis šios sąvokos nesupaprastino. Į šią sąvoką jis nežiūrėjo kaip į raktą, kuriuo galima aiškinti istorijos raidą. Žmonės panašūs, bet tautų praeitis skirtinga, ir kaip tik istorija turi išaiškinti, kodėl taip yra. Šią mintį, kaip pastebėjo ir M. H. Sereiskis, J. Lelevelis kėlė jau savo pirmuose darbuose [75]. Toks požiūris jį skyrė nuo žinomų filosofų istorikų, kaip D. Hiūmas, kurie, remdamiesi žmonių prigimties vienybe, įrodinėjo XVIII a. prancūzų ir anglų veiklos motyvų tapatumą su antikos graikų ir romėnų motyvais. J. Lelevelis jau savo straipsnyje „Karamzino palyginimas su Narušević iumi" kritikavo tokias koncepcijas kaip neatitinkančias isto-

[71] *Lelewel J.* Historyka: 1815, s. 179; *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela..., s. 239.

[72] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela, s. 239.

[73] *Lelewel J.* Przygody w poszukiwaniach..., s. 51.

[74] *Lelewel J.* Historyka: 1815, s. 205.

[75] *Serejski M. H.* Przeszłość a teraźniejszość. W-wa, 1965, s. 37—38.

rinio pažinimo reikalavimų. „Istorinę praeitį galima pažinti ne tokiais išprotavimais, kurie remiasi teorine žmonių prigimties vienybe ar kurie išplaukia iš amžinų jausmų ar vaizdinių. Ne tokiais išprotavimais, kurių hipotezės paremtos šiomis klaidingomis sąvokomis, nors atsitiktinai jie gali būti ir teisingi. Istorijoje reikia svarstyti dalykus, kurie tais laikais veikė žmonių būklę, kaip tai istoriniai šaltiniai nurodo" [76]. Kita vertus, savo „Historyka" skyriuje „Istorinis žmogus" J. Lelevelis kalbėjo ir apie pastovius, nekintančius žmonių savitumus: 1) žmogus neatskiriamas nuo visuomeninio gyvenimo, jo veikla glaudžiai susijusi su visuomene; 2) gamta jį apdovanojo nuolatiniu siekimu tobulėti; tuo žmogus ir skiriasi nuo gyvulio.

Tokia racionalistinė, pasaulietinė tobulėjimo idėja vienijo visuotinės istorijos procesą ir tuo pačiu suteikė jai prasmę. Tobulėjimą J. Lelevelis aiškino kaip kūrybinių žmogaus jėgų augimą, gerinant gyvenimo sąlygas, kylant kultūrai ir moralei [77]. Su tobulėjimo sąvoka mokslininkas glaudžiai siejo veiklos ir judėjimo sąvokas, kurios taip pat išreiškė raidos idėją (priešingą prasmę jam turėjo tokios sąvokos kaip apatija, sustingimas, pasyvumas). Pagaliau, jo supratimu, tobulėjimo veiksnių pažinimas, „filosofinis įsigilinimas į pasaulio istoriją" prisideda prie bendros pažangos [78].

J. Lelevelis aiškino, kad įvairūs veiksniai turi įtakos pasaulio raidos istorijai: vieni padeda, kiti kliudo žmogui, o tai galiausiai atsiliepia žmonių bendruomenės pažangai. Didelę reikšmę jis skyrė geografinei aplinkai, „vietos aplinkybėms", t. y. klimatui, kaip veiksniui, kuris gali skatinti ar stabdyti istorinę raidą. Panašiai kaip ir dauguma Švietimo amžiaus rašytojų, J. Lelevelis priešino kraštus, esančius šaltoje ir karštoje klimato zonoje, kraštams su vidutiniu klimatu, kur „žmonės labiau prisirišę prie laisvės, geriau suvokia savo vertę, labiau linkę į tobulėjimą". Jis taip pat nurodė, kad geografinė aplinka dėl įvairių priežasčių gali pasikeisti („tinkamos žmonėms gyvenvietės gali virsti dykvietėmis") ir kaip tik nuo geografinės aplinkos senovėje iš dalies priklausydavo įvairių genčių vystymosi kryptis ir charakteris [79].

Kad žmonės galėtų tobulėti, daryti pažangą, jie turi būti laisvi. Tačiau laisvė, kaip aiškino J. Lelevelis, turi savo ribas. Anot jo, pusiausvyra tarp individo laisvės ir visuomenės interesų, tarp priespaudos ir chaoso yra būtina sėkmingos visuomenės raidos sąlyga. Šią pusiausvyrą lemia žmogaus egzistavimas bendruomenėje, kuri ir nustato žmonių laisvių natūralias ribas. Niekuo neribojamos despotinės valstybės valdžios formoje J. Lelevelis matė kraštutinį pusiausvyros pažeidimą. Despotinėje valstybėje piliečiai yra žeminami, o jų siekimas tobulėti — stabdomas. Absoliutizmas,

[76] *Lelewel J.* Porównanie Karamzina z Naruszewiczem.— In: Lelewel J. Dzieła, 1964, t. 2, cz. 2, s. 622.

[77] *Lelewel J.* Historyka: 1815, s. 186—187.

[78] Ten pat, p. 199—200.

[79] Ten pat, p. 184.

arba patvaldystė (J. Lelevelis šią valdymo formą skiria nuo despotizmo), iš dalies gali sudaryti sąlygas pažangai, jeigu sieja savo interesus su visuomenės siekimais. Vis dėlto bet kuri priespaudos forma, rašė J. Lelevelis, trukdė žmogui tobulėti, ir absoliutizmas galėjo geriausiu atveju tik padėti vystytis kai kuriems žmonių gebėjimams. Tačiau ši valdžios forma daugiau sudarė sąlygas imitacijai nei kūrybinei žmonių veiklai [80].

Pažanga, anot J. Lelevelio,— tai ne tik žmonių visuomenės tobulėjimas, bet ir ūkinės veiklos plėtotė. Medžioklė, žemdirbystė, gyvulininkystė, amatai ir pramonė — tai žmonijos pažangos etapai, kurie lemia materialinės gerovės kilimą, papročių švelnėjimą, bendrą kultūros augimą. Tačiau kylant gerovei, ne visada, kaip to moko praeitis, lygiagrečiai tobulėja visuomenė ir moralė. Pramonės ir prekybos plėtotė žadina iniciatyvą, tačiau, kita vertus, skatina ir gobšumą. Vienpusiška materialinė gerovė dažnai nieko neduodavo žmonių bendruomenei. Todėl aptariant istorinį procesą, reikia atsižvelgti ir į įvairias ūkinės veiklos sferas: kaip tobulėjo žemdirbystė, kokiose srityse padarė pažangą miško darbai, ar matome kokį nors progresą rankų darbuose ir pramonėje, ar stiprėjo prekyba ir pirkliai; reikia susipažinti, kaip buvo palaikoma vidaus tvarka, saugumas ir ramybė krašte, kaip buvo laikomasi teisingumo ir kaip buvo sutvarkytas vidaus valdžios mechanizmas [81].

Galiausiai istorikui reikia nustatyti, kaip istorijos būvyje tarpusavyje susieina aibė aplinkybių, kaip jos susipina ir susikabina į ištisą grandinę, suvokti šios įvykių pynės pagrindus, o tai daug priklauso nuo istoriko pasirengimo ir gebėjimo [82].

Išdėstęs per paskaitas bendrąsias istorijos problemas, J. Lelevelis pabandė jas aiškinti ir visuomenei skirtuose dviejuose straipsniuose, išspausdintuose laikraštyje „Tygodnik Wileński" [83]. Šie straipsniai svarbūs ne tik tuo, kad duoda papildomos medžiagos J. Lelevelio istorinėms pažiūroms apibūdinti: jais mokslininkas pirmą kartą Lietuvoje iš esmės apgynė istoriją kaip mokslą nuo visokių mėginimų ją menkinti ar visai ignoruoti. Pavyzdžiui, matematikas, astronomas ir filosofas Janas Sniadeckis, kurį laiką buvęs universiteto rektoriumi, istorijos nenorėjo pripažinti mokslu. J. Lelevelis, atremdamas tokias nihilistiškas pažiūras, pirmąjį straipsnį pradėjo pareiškimu: „Kalbėdami apie lengvą ir naudingą istorijos mokymą, rėmėmės mintimi ir nuomone, jog bet koks istorijos kreipimas iš tiesaus ir laisvo kelio, kad ir kokiais

[80] Ten pat, p. 191—192.
[81] Ten pat, p. 191.
[82] Ten pat, p. 198.
[83] *Lelewel J.* O potrzebie gruntownej znaiomości historyi i na czym ta gruntowność zależy.— Tygodnik Wileński, 1817, t. 3, s. 33—46, 49—62, 65—68. (Publikuota: Lelewel J. Dzieła, t. 2, cz. 2, s. 526—546); *Lelewel J.* Jakim ma być historyk.— Tygodnik Wileński, 1818, t. 5, s. 337—344, 369—376. (Publikuota: Lelewel J. Dzieła, t. 2, cz. 2, s. 547—556).

tikslais būtų daromas, negali nei savo rezultatų pasiekti, nei jokios naudos duoti, tik sudaro tuo žmonių giminei painiavos pavojų, grėsdamas nesėkmėmis, sunkiai suskaičiuojamais nuostoliais bei nelaimėmis. Vadinasi, istorija, būdama neišvengiamas morališkai progresuojančios žmonijos mokslas, reikalauja niekuo nevaržomos laisvės savo balsui [...]" [84].

Priešingai tiems, kurie menkino istorijos reikšmę, J. Lelevelis pareiškė, kad „istoriją pažinti naudinga ir reikalinga kiekvienam mokslui ar menui, jeigu norime juos taip suprasti, kad mums būtų aiški ne tiktai jų organizacija bei sandara, bet ir jų būsimoji raida bei tobulėjimas, paremtas nepertraukiamu progresu [...]" [85]. Tokį istorijos visuotinumo kėlimą nejučiomis norisi sugretinti su darbo įvade cituota K. Markso ir F. Engelso mintimi iš „Vokiečių ideologijos": „Mes težinome vienintelį mokslą — istorijos mokslą". Suprantama, marksizmo klasikai tam pasakymui suteikė gilesnį turinį — istorinio materializmo turinį. J. Lelevelis šiuo atveju prie istorinio materializmo, galėtume sakyti, priartėjo tik vienu aspektu, bet XIX a. pradžios Lietuvos sąlygomis ir tai buvo nepaprastai reikšmingas žingsnis.

Didžiai įvertinęs istorijos mokslą, J. Lelevelis taip pat pasistengė parodyti ir jo šakotumą bei santykius su kitais mokslais — filosofija, ekonomika, politika, paleografija, numizmatika, epigrafika, diplomatika. Apibūdindamas nepaprastai didelius istorijos mokslo uždavinius, jis pabrėžė, kad tiems uždaviniams įvykdyti reikia ir atsidavusių mokslininkų — didelės moralės ir pareigos žmonių: „jis (istorikas.— A. Š.) turi būti pilnas visuomenės dvasios, nepriklausomas nuo šalutinių sąlygų, turi būti kupinas gyviausių jausmų, kuriuos reikės jam vaizduoti" [86].

Didelis istoriko visuomeninės pareigos iškėlimas tikriausiai pasiekė J. Lelevelio studentų protus ir širdis. Šie straipsniai, reikia manyti, ugdė Simono Daukanto ir Simono Stanevičiaus, Adomo Mickevičiaus ir Teodoro Narbuto jausmus. Iš šių straipsnių mes galime spręsti ir apie jo paskaitų auklėjamąją kryptį, kuri pagaliau davė bene ryškiausią Vilniaus universitete susiformavusią, bet neilgai egzistavusią mokslinę mokyklą.

J. Lelevelio paskaitų kryptį Vilniaus universitete 1815—1818 m. iš dalies galime atsekti ir iš jo kritinių straipsnių Vilniaus periodinėje spaudoje. 1817 m. rugsėjo mėn „Tygodnik Wileński" J. Lelevelis paskelbė straipsnį apie O. Goldsmito knygą „Romos istorija nuo jos įkūrimo iki imperijos žlugimo Vakaruose" [87], kurią į lenkų kalbą išvertė ir 1817 m. Vilniuje išleido M. Olševskis. Paaiškinęs, jog „O. Goldsmitas priklauso prie tų

[84] *Lelewel J.* O potrzebie gruntownej znaiomości historyi..., s. 526.
[85] Ten pat, p. 527.
[86] *Lelewel J.* Jakim ma być historyk, s. 554.
[87] *Goldsmith O.* Zbiór krótki historyi Rzymskiey od założenia Rzymu aż do upadku cesarstwa Rzymskiego na Zachodzie. Wilno, 1817.

istorikų, kurie be jokių pastangų naujai praeitį pakomentuoti kartoja nubjurusias žineles" [88], J. Lelevelis jam kaip priešingybę iškėlė kitus istorikus. Istorikai, iš kurių darbų turi mokytis būsimieji praeities tyrinėtojai, tai A. Fergiusonas, E. Gibonas, V. Robertsonas. Jeigu J. Lelevelis spaudoje kėlė šių mokslininkų darbus kaip reikšmingiausius, vadinasi, jis šiuos veikalus žinojo ir, matyt, kaip jaunas profesorius, savo paskaitose jais naudojosi.

A. Fergiusonas savo „Visuomenės istorijoje" [89] neapsiribojo politinės istorijos dėstymu, o ėmėsi taip pat aiškinti ūkinės bei kultūrinės veiklos pasiekimus amžių raidoje. Jis taip pat aiškino, jog didžiulė valstybės teritorija ir valdžios despotizmas buvo daugelio valstybių žlugimo priežastis. Sekdamas Monteskjė, jis nurodė ryšį tarp politinės valstybės sistemos ir valstybės teritorijos: respublikinė valdžios forma geriau tinka mažoms valstybėms, o dideli užkariavimai sužlugdo respublikas.

A. Fergiusonas taip pat aiškino, kad pažangos procesas apima ne tik žmogaus sąmonę, bet ir ūkinę veiklą (nuo produktų rinkimo, medžioklės, per žemės ūkį ir amatus į pramoninę veiklą), taip pat visuomenės gyvenimą (nuo vergovės per baudžiavą į demokratiją). Šis pažangos procesas, anot A. Fergiusono, buvo visuotinis, tačiau įvairiose tautose susiklostė istorinė įvairovė, kuri neprieštarauja žmonių prigimties vienybei. Ši įvairovė tik rodė skirtingą žmonių bendruomenių išsirutuliojimo lygį.

Eduardas Gibonas pagarsėjo „Romos imperijos smukimo ir žlugimo istorija" [90], kurioje aprašė imperijos istoriją iki Konstantinopolio užkariavimo. Jis aiškino, kad imperijos žlugimą lėmė piliečių dorovės smukimas ir jų abejingumas valstybės likimui. Visa tai E. Gibonas siejo su imperatorių despotizmo stiprėjimu, su pilietinių laisvių likvidavimu ir Romos gamybinių jėgų išsekimu [91]. Aiškindamas krikščionybės plitimą, E. Gibonas atkreipė skaitytojų dėmesį į pirmųjų krikščionių religinį entuziazmą, vidinę drausmę, į jų mokymo plitimą milžiniškoje imperijos teritorijoje, neturėjusioje vidinių sienų. Aptardamas katalikų bažnyčios teiginį, kad tarp pirmųjų krikščionių buvo daug kankinių, E. Gibonas nurodė, jog inkvizicijos aukų buvo keliolika kartų daugiau negu krikščionių kankinių. Įsigalėjus Romoje krikščionybei, jos piliečiai ėmė niekinti karo tarnybą, kas taip pat prisidėjo prie Romos žlugimo. Vėliau prasidėjusiuose katalikų veikėjų teologiniuose ginčuose E. Gibonas, kaip ir Volteras, matė fanatizmą ir tamsybę [92].

---

[88] *Lelewel J.* O historyi Goldsmitha.— Tygodnik Wileński, 1817, t. 3, s. 275.
[89] *Fergusson A.* Essay of the History of Civil Society. London, 1766.
[90] *Gibbon E.* The History of the Decline and Fall of the Roman Empire. Oxford univ. Press, 1776—1788.
[91] *Fuglum P.* Edward Gibbon, His View of Life and Conception of History. Oxford, 1953, p. 38—41.
[92] Ten pat, p. 91, 97—99.

Tuo tarpu barbarai, nors gyveno primityviai ir neturtingai, bet buvo dori ir laisvi, ir tai padėjo jiems nukariauti vidinių prieštaravimų draskomą Romą. Augančiuose Europos miestuose „vidurinės klasės" sudarė gausiausią ir ūkiniu požiūriu veiksmingiausią žmonių grupę, kuriai turėtų daugiau dėmesio skirti istorikai [93].

Kitas žymus istorikas, iš kurio darbų, J. Lelevelio nuomone, turėtų mokytis būsimieji tyrinėtojai,— tai Viljamas Robertsonas. Jis, savo studijoje „Imperatoriaus Karolio V viešpatavimas" [94] aprašęs kelių amžių Europos kultūrą, davė nuoseklų visuomenės vystymosi vaizdą viduramžiais Vakarų Europoje, nurodė teismų organizacijos poslinkius, pažymėjo romėnų teisės atgimimą, taip pat atkreipė dėmesį į prekybos augimą ir bandė įvertinti jos vaidmenį istorijai.

Viduramžiais, V. Robertsono supratimu, viešpatavo chaosas ir netvarka, kultūros smukimas. Bet, antra vertus, čia jau pastebimi „pirmieji aušros spinduliai" [95], t. y. ima klostytis tos visuomenės institucijos, kuriomis rėmėsi luomų laisvės. V. Robertsonui feodalinės bendruomenės — tai federacijos, ginančios tų bendruomenių laisves. Šių institucijų žlugimą jis siejo su stambiosios žemvaldystės įsigalėjimu, žmonių laisvių ir dorybių smukimu, prietarų įsigalėjimu. Ir kaip tik didžiausios dezorganizacijos laikotarpiu, pasak jo, įvykęs istorinis lūžis, kurį jis siejo su kryžiaus žygiais.

Kryžiaus žygių rezultatas buvo tas, kad, išsivadavę iš feodalų priespaudos, sustiprėjo miestai, išaugo prekyba, pakilo gerovė, susilpnėjo feodalinė aristokratija ir sustiprėjo monarchų valdžia. Taip pat įvyko poslinkių teisinėje sistemoje, žmonių įvaizdžiuose apie pasaulį. Politiškai susiskaldžiusi Vakarų Europa XV a. pabaigoje formavosi į politines valstybines sistemas, kurios pranašavo naujus laikus.

Kryžiaus žygius V. Robertsonas aiškino kaip „didžiausią revoliuciją", kaip regreso ir progreso takoskyrą. Greičiausiai dėl to V. Robertsono „Imperatoriaus Karolio V viešpatavimo" I tomo paantraštėje ir rašoma „View of the Progress of the Society" („Žvilgsnis į visuomenės progresą") [96].

Kaip matome, poslinkius Vakarų Europos visuomenėje V. Robertsonas siejo su svarbiausiais istoriniais įvykiais, pabrėždamas, kad šie įvykiai ir yra tų poslinkių priežastys. Toks priežastingumo principo istorijoje akcentavimas glaudžiai siejosi su prielaida, jog žmonių prigimties ir jų veiklos motyvai visuomet yra tie

[93] Ten pat, p. 181—183.

[94] *Robertson W.* History of the Reign of the Emperor Charles the Fifth. London, 1867. Vol. 1—3.

[95] Ten pat, t. 1, p. 281.

[96] *Schenke M. W.* Robertson als Geschichtsschreiber des europäischen Staatensystems. Marburg, 1953, s. 28—29.

patys. Švietimo amžiaus filosofams ir istorikams kaip tik ir būdinga tai, jog jie pabrėždavo žmonių veiklos įvairiose epochose bei įvairiuose kraštuose panašumą. Todėl jų darbuose mes aiškiai matome tendenciją suniveliuoti žmonių charakterius ir modernizuoti praeitį.

Monteskjė, išvesdamas paralelę tarp Servijaus Tulijaus ir Anglijos karaliaus Henriko VII, rašė: „[...] aplinkybės, pagimdžiusios didžiuosius pasikeitimus, yra skirtingos, bet priežastys visuomet tos pačios" ([...] les occasions qui produisent les grands changements sont différentes, mais les causes sont toujours les mêmes) [97]. Panašiai skamba ir V. Robertsono tvirtinimas: „[...] jeigu jie (žmonės.— A. Š.) pateks į tokias pat sąlygas, tai ir skirtingiausiais laikais ar tolimiausiuose kraštuose, jų visuomenės įgaus tas pačias formas ir skirsis tais pačiais požymiais" (whenever it is placed in the same situation, it will in ages, the most distant, and in countries, the most remote, assume the same form and will be distinguished by the same manners) [98].

Patys kryžiaus žygiai, V. Robertsono ir kitų Švietimo amžiaus istorikų aiškinimu, kilę dėl viduramžiais viešpatavusių prietarų ir nepasiekę numatytų tikslų. Vis dėlto jie prisidėję prie proto ir švietimo progreso. Toksai aiškinimas kėlė susidomėjimą kryžiaus žygiais, ir todėl Prancūzijos Mokslų Akademija paskelbė net konkursą tema: „Kryžiaus žygių įtaka Europos tautų pilietinėms laisvėms, civilizacijos ir švietimo progresui, prekybai ir pramonei" [99].

V. Robertsonas, kaip ir kiti Švietimo amžiaus istorikai, naujųjų amžių pradžią siejo su XV a. įvykiais. Jis manė, jog naujieji laikai istorijoje prasidėjo, susiformavus „valstybių sistemoms", kada tarp jų nusistovėjo „pusiausvyra". Tai, pasak V. Robertsono, yra būdinga tik naujiesiems laikams.

Taip V. Robertsonas naujuosius laikus, kai susiklostė atskirų „valstybių sistemos", iškėlė kaip priešingybę seniesiems laikams, kai valstybės tarpusavyje neturėjo glaudesnių ryšių, buvo izoliuotos. Tačiau V. Robertsono vaidmenį istoriografijoje lėmė ne „pusiausvyros" tarp valstybių ir „valstybių sistemos" klostymosi aiškinimas, o pastangos parodyti prekybos ir pramonės kilimą, viduramžių prietarų kritika. Kaip tik todėl V. Jacunskis apie jį sakė, kad „visus nagrinėjamus istorinius faktus jis vertina apsišvietusio XVIII a. požiūriu" [100].

Be Vilniaus universitete skaitomo visuotinės istorijos kurso, J. Lelevelis susidomėjo ir Lietuvos praeitimi. Tai rodo jo naujai parengtas Teodoro Vagos Lenkijos istorijos vadovėlis vidurinėms

[97] *Montesquieu Ch. L.* Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains. Paris, 1897, p. 37.
[98] *Robertson W.* History of the Reign..., Vol. 1, p. 282.
[99] *Fuetter E.* Geschichte der neueren Historiographie. München, 1911, S. 319.
[100] *Яцунский В.* Историческая география, с. 282.

mokykloms [101]. Naujame šio istorijos vadovėlio leidime 41—44 puslapyje J. Lelevelis chronologine tvarka trumpai charakterizavo Lietuvos valdovus. Aptardamas Mindaugą, jis rašė: „Mindaugas, arba Mindovas, karūnavosi Lietuvos karaliumi 1252 m.[102] „Jį nužudė 1263 m. giminaitis Žemaitijos kunigaikštis Daumantas, kuris buvo vedęs Mindaugo žmonos seserį. Mindaugo sūnūs Ruklys ir Rupeikis taip pat buvo nužudyti 1263 m." [103] „Vytautas, ar tiksliau Vytautas Aleksandras, Kęstučio sūnus, gimęs 1350 m., Lietuvą valdė 38 metus ir mirė 80 metų amžiaus 1430 metais" [104]. Tokias Lietuvos didžiųjų kunigaikščių charakteristikas J. Lelevelis baigė Žygimantu Augustu. Taigi T. Vagos Lenkijos istorijos vadovėlio leidimą J. Lelevelis papildė atskirais Lietuvos istorijos fragmentais, kurie negalėjo duoti krašto praeities vaizdo.

1819 m. rudenį istorijos kursą universitete vietoj J. Lelevelio jau skaitė Ignas Žegota Onacevičius. Aiškindamas savo išvykimo iš Vilniaus priežastis, J. Lelevelis rašė: „Niekuomet man nerūpėjo nei profesoriaus, nei adjunkto titulai [...]. Ne titulai ir ne pajamos, kurios man nerūpėjo, galėjo mane sulaikyti, bet geras žodis, kurio negalėjau sulaukti" [105].

J. Lelevelis „gero žodžio" negalėjo sulaukti iš universiteto rektoriaus J. Sniadeckio, kuris, kaip žinome, menkai vertino istoriją. Antra vertus, jaunasis J. Lelevelis studentų buvo labai mėgstamas. Tai ir buvo viena iš priežasčių, dėl kurių jis 1821 m. gruodžio mėn. paliko Varšuvą ir 1822 m. sausio mėn. kaip istorijos profesorius vėl ėmė skaityti istorijos kursą Vilniaus universitete [106].

1822—1824 metai buvo antras ir paskutinis J. Lelevelio kaip istorijos profesoriaus veiklos etapas. Studentai ir universiteto personalas entuziastiškai jį sutiko [107]. J. Lelevelis buvo populiarus jau pirmaisiais profesoriavimo metais, o 1822—1824 metais jo populiarumas dar labiau išaugo.

Naujoji J. Lelevelio istorijos programa rodo, kad jis savo kursą skaitė šešias valandas per savaitę ir kad visas visuotinės istorijos kursas buvo planuojamas trejiems metams [108].

Pirmaisiais mokslo metais jis numatė apžvelgti dalį senovės istorijos, didžiausią dėmesį skirdamas Graikijai, ir naujųjų laikų

---

[101] *Waga T.* Historya książąt i królów polskich, krótko zebrana. Wilno; Warszawa, 1818.

[102] Šią datą J. Lelevelis greičiausiai paėmė iš: *Wiiuk Koialowicz A.* Historiae Lituanae pars prior... Dantisci, 1650.

[103] *Waga T.* Historya książąt i królów polskich..., s. 41—42.

[104] Ten pat, p. 42.

[105] J. Lelevelio 1819.VI.2 laiškas. Cit. iš: *Śliwiński A.* Joachim Lelewel..., s. 95—96.

[106] *Modelski T.* Sprawa powołania Joachima Lelewela na katedrę historii w Wilnie.— Ateneum Wileńskie. Wilno, 1929, s. 167—200, 486—582.

[107] *Śliwiński A.* Joachim Lelewel..., s. 114.

[108] Ogłoszenie lekcyy..., 1821, l. 8—9; Ogłoszenie lekcyy..., 1822, l. 9.

XVI ir XVII a. istoriją. Antraisiais mokslo metais turėjo dėstyti Romos ir viduramžių istoriją, o trečiaisiais metais — Rytų kraštų ir XVIII a. istoriją.

1822—1824 metais skaitytų visuotinės istorijos paskaitų užrašus, arba, kaip juos vadino J. Lelevelis, eksternus, 1849 m. autorius pataisė ir 1850 m. išleido, pavadinęs „Visuotinės istorijos paskaitomis" [109]. Aptariant J. Lelevelio paskaitų kursą, reikia atsiminti, kad jis aiškino: „paprastai klausytojams yra naudingiau, kai mokytojas ne skaito savo užrašus, bet, remdamasis atmintimi, dėsto tvarkingai suformuluotas mintis. Toksai žodinis, atmintimi paremtas aiškinimas yra labiau pageidautinas. Tačiau nereikia per daug pasitikėti ir atmintimi. Todėl tegu pastabos būna padėtos prieš lektorių, tačiau mokiniai tegul jaučia, kad klauso mokytojo pasakojimo, o ne jo eksterno skaitymo. Tegu pajaučia, kad jį kalbantį girdi, kai jis, pasiremdamas savo atmintimi, aiškina, kaip suvokė ir pajuto praeitį, o ne dėsto kažkokius pasiskolintus dalykus" [110].

Taigi paskaitose J. Lelevelis galėjo kai kuriuos praeities įvykius kiek kitaip interpretuoti, nei tie reiškiniai buvo aiškinami jo paskelbtuose eksternuose. M. H. Sereiskis, remdamasis Vilniaus universiteto studentų užrašais, kuriuos jis rado Lenkijos Liaudies Respublikos bibliotekose, teigė, kad J. Lelevelis paskaitose plačiau aiškino kai kuriuos istoriografijos ir pagalbinių istorinių disciplinų dalykus [111]. J. Lelevelio studentai savo laiškuose minėjo, kad jų profesorius yra numatęs išleisti savo dėstomo kurso paskaitas, bet tai padaryti Vilniuje sutrukdė J. Lelevelio pašalinimas iš universiteto [112].

Skaitydamas pirmą visuotinės istorijos kurso dalį, J. Lelevelis rėmėsi ir savo parašytais straipsniais bei senovės istorinės geografijos studijomis, kaip „Senovės tyrinėjimai geografiniu aspektu", „Mažesnioji istorinės geografijos studija" [113]. Senovės istoriją J. Lelevelis apribojo aiškiomis datomis: 1270 m. pr. m. e. ir 565 m. e. m. Visą žmonijos istoriją iki 1270 m. pr. m. e. J. Lelevelis skaitė kaip laikotarpį, kai praeities įvykių negalima paremti istoriniais šaltiniais. Tuo tarpu Trojos žlugimas 1270 m. pr. m. e.— jau įvykis, kurio data nekėlė jokių abejonių, o patys įvykiai buvo aprašyti įvairiuose istoriniuose dokumentuose [114]. Šiame pirmame laikotarpyje J. Lelevelis trumpai aptarė Indijos, Egipto, Graikijos

---

[109] *Lelewel J.* Wykład dziejów powszechnych. Bruksel, 1850, t. 1—4 (Žr. taip pat: *Lelewel J.* Wykład dziejów powszechnych.— In: Lelewel J. Dzieła, t. 3, s. 99—661).

[110] *Lelewel J.* O historyi, jej rozgałęzieniu i naukach, związek z nią mających.— In: Lelewel J. Dzieła, t. 2, cz. 1, s. 460.

[111] *Lelewel J.* Wykład dziejów powszechnych.— Ten pat, t. 3, s. 664.

[112] Ten pat.

[113] Ten pat, p. 667.

[114] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela, s. 26.

bendruomenių istoriją [115]. Antrąjį istorijos laikotarpį 1270 m. pr. m. e.—560 m. pr. m. e. baigė Kiro pergale prieš Medus, kai Azijoje susiformavo galingos valstybės [116]. 560 m. pr. m. e.—264 m. pr. m. e.— tai graikų karų laikotarpis su Persija ir Kartagina, graikų tarpusavio karai [117]. Ketvirtasis laikotarpis —264 m. pr. m. e.— 31 m. pr. m. e.— baigėsi Akcijaus kautynėmis, kur Oktaviano laivynas sumušė Antonijaus laivus; tai Romos imperijos formavimosi metas [118]. Penktąjį laikotarpį — 31 m. pr. m. e.— 180 m. e. m.— J. Lelevelis baigė Komodo mirtimi ir aptarė Romos imperijos iškilimą [119]. Šeštasis: 180—395 m. laikotarpis — tai Romos galybės smukimas, kurį J. Lelevelis baigė Teodosijaus mirtimi [120]. Ir septintasis: 395—565 m.— tai Romos imperijos skilimo laikotarpis, kurį baigė Justiniano mirtimi [121].

Kita J. Lelevelio visuotinės istorijos kurse išskirta epocha — tai naujieji laikai. Jų aptarimą jis baigė 1789 m. Prancūzijos buržuazinės revoliucijos įvykiais ir Juozapo II dekretu dėl reformų Austrijoje. Naujųjų laikų istoriją J. Lelevelis savo kurse suskirstė į septynis laikotarpius: keturi apėmė viduramžius nuo 565 m. iki Amerikos atradimo 1492 m. ir trijuose skyriuose aprašė „naujuosius amžius" nuo 1492 m. iki Prancūzijos buržuazinės revoliucijos išvakarių įvykių.

Senovės istorijai J. Lelevelis numatė ne tik aiškias chronologines, bet ir teritorines ribas. Savo kurse jis neaptarė Kinijos, Japonijos ir Vidurinės Azijos senovės istorijos, bet apsiribojo Vidužemio jūros baseino bei Indijos praeities aiškinimu. Aptardamas šį istorijos laikotarpį kaip žmogaus tobulėjimo (doskonalenia się) proceso sudėtinę dalį, J. Lelevelis aiškino, kad, nors Rytų kraštus reikia laikyti žmonijos kultūros lopšiu, šiame žemės rutulio regione žmogaus tobulėjimas neperžengė intuityvinio-mistinio mokslo ir kultūros suvokimo [122]. J. Lelevelis tai aiškino Rytų kraštuose vyraujančia uždara kastų sistema bei despotinių monarchijų įsigalėjimu. Kita vertus, kaip tik Graikijos miestai-valstybės senovės laikais pasiekė aukščiausią išsivystymo lygį, kurį lėmė jų visuomeninio-politinio gyvenimo formos. Graikijoje susidarė laisvosios piliečių bendruomenės, kuriose kultūra, mokslas bei menas buvo prieinamas visiems laisvųjų bendruomenių nariams. Nepaisant tarpusavio karų, graikų kultūros laimėjimai veikė įvairius kraštus, tiek Rytų, tiek Vakarų, o pirmiausia Romą.

Aptardamas Romos imperijos istoriją, J. Lelevelis nurodė, jog daugumai Europos šalių romėnų primestas viešpatavimas kaip tik

[115] *Lelewel J.* Wykłady kursowe z historii powszechnej.— In: Lelewel J. Dzieła, t. 3, s. 120—129.
[116] Ten pat, p. 129—148.
[117] Ten pat, p. 148—180.
[118] Ten pat, p. 180—201.
[119] Ten pat, p. 201—216.
[120] Ten pat, p. 216—232.
[121] Ten pat, p. 232—248.
[122] Ten pat, p. 209—210.

lėmė tuos veiksnius, dėl kurių žlugo Romos galybė. Tokiame istoriniame fone J. Lelevelis aiškino barbarų įsiveržimus ir krikščionybės plitimą. Panašiai kaip E. Gibonas, J. Lelevelis manė, jog krikščionybė prisidėjo prie Romos imperijos žlugimo [123].

Visuotinės istorijos kurse viduramžiams J. Lelevelis skyrė daugiausia dėmesio. Aptardamas šią istorinę epochą, pirmame jos laikotarpyje (565—841 m.) profesorius kalbėjo apie poslinkius frankų valstybėje, arabų kalifų valstybių iškilimą, krikščioniškųjų valstybių santykius su arabų kraštais [124]. Aiškindamas viduramžių istorijos antrąjį laikotarpį (841—1073), J. Lelevelis nurodė, kad šiame etape vis labiau stiprėjo Vakarų Europos kraštai, o kita vertus, silpnėjo Rytų valstybės [125]. Trečiajame viduramžių laikotarpyje (1073—1294) J. Lelevelis toliau plėtojo mintį apie Vakarų Europos kraštų politinių-religinių ryšių stiprėjimą ir arabų-islamo šalių silpnėjimą. Kalbėdamas apie Europos kraštų stiprėjimą, J. Lelevelis akcentavo Vidužemio jūros prekybinių miestų Venecijos, Genujos ekonominę galią, manufaktūrinės pramonės augimą [126]. Paskaitose apie kryžiaus žygių organizavimą J. Lelevelis, kaip ir V. Robertsonas, teigė, jog jie prisidėjo prie ūkio ir kultūros pažangos, nors kilo dėl viduramžiais viešpatavusių prietarų. Religinių prietarų stiprėjimas sudarė sąlygas atsirasti ir inkvizicijai, kuri atnešė žmonėms „sunkių kančių ir mirties bausmių" [127].

Galiausiai, ketvirtajame viduramžių laikotarpyje (1295—1492), J. Lelevelis kalbėjo apie vidaus politikos poslinkius Europos didžiosiose valstybėse, toliau tęsė karų su islamo kraštais istoriją iki Konstantinopolio nukariavimo.

Viduramžiais, kaip ir senovės istorija, J. Lelevelis domėjosi dar studijų metais Vilniaus universitete. Jis jau tada parašė, kaip matėme, „Edą", „Žvilgsnį į lietuvių tautų senovę ir jų ryšius su heruliais", o baigęs studijas —„Lenkijos istoriją iki Stepono Batoro viešpatavimo pabaigos" ir kt. Jau šiuose rašiniuose J. Lelevelis dėstė savo požiūrį į labiausiai dominusią istorinę epochą [128]. Viduramžiuose J. Lelevelis matė dviejų tarpusavyje kovojančių bendruomenių — krikščioniškų ir islamo — istoriją, kai, stiprėjant Vakarų Europos kraštams, silpo arabų pasaulio galybė. Nors J. Lelevelis savo paskaitose ir bandė kuo plačiau aprėpti pasaulio tautų praeitį, bet beveik išimtinai kalbėjo apie Europos valstybes, arabų kraštus, o visiškai neužsiminė apie Tolimuosius Rytus. J. Lelevelio europocentrizmas išryškėjo ir jo bendroje viduramžių koncepcijoje, aiškinant, jog, „žmonių tobulėjimo" proceso veikiama, Europa įgavo vis didesnę persvarą prieš islamiškąsias bendrijas.

[123] Ten pat, p. 232—233, 242—243.
[124] Ten pat, p. 249—273.
[125] Ten pat, p. 273—301.
[126] Ten pat, p. 320—321.
[127] Ten pat, p. 330—331.
[128] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela, s. 299—341.

Viduramžių, kaip ir senovės, istorijoje J. Lelevelis Europos kraštų dinamizmą, suverenių valstybių stiprėjimą iškėlė kaip priešingybę Azijos despotinių valstybių sistemai [129]. Aptardamas viduramžius, J. Lelevelis atkreipė dėmesį į antikinio pasaulio palikimo ir barbarų, atkeliavusių iš šiaurės, susiliejimą. Prasidėjo, viena vertus, kaip teigė J. Lelevelis, sekdamas V. Robertsonu, intelektualinis Europos smukimas, „tamsių viduramžių" įsigalėjimas, o kita vertus,— arabų kraštų kultūrinis ir ekonominis pakilimas [130]. Viduramžiais Vakarų Europoje susiformavo ir nauja bendrija, kurioje vadovaujantis vaidmuo teko Šventosios Romos imperijos imperatoriui ir popiežiui. Kalbėdamas apie imperatorių ir popiežių politinę sąjungą, J. Lelevelis nurodė feodalinių santykių įsigalėjimo procesą ir Rytų Europos tautų pavergimą kaip jų krikšto padarinį [131].

Žmonių bendruomenės, gyvenančios Rytų ir Šiaurės Europoje, išsivystymo lygiu atsiliko nuo Vakarų Europos kraštų, tačiau išsaugojo pirmykštės bendruomenės savivaldos elementus ir bendruomenių laisves. Tuo tarpu kraštai, kurie buvo tiesioginėje Romos imperijos valdžioje ar jos įtakoje, pasidavė vėlyvosios Romos degraduojančiai kultūrai, prarado savo tradicines institucijas, ir kaip senųjų laisvių paneigimas čia nusistovėjo feodalizmas. Feodaliniai santykiai rėmėsi pavaldumo principu ir asmenine priklausomybe [132].

J. Lelevelis aiškino, kad šiaurės rytų Europos kraštuose — Lenkijoje, Rusioje ir kt.— dar ištisus amžius išsilaikė santykiai, kurie neigė feodalizmo esmę ir rėmėsi savarankiškumu, laisve ir tautiškumu. Tautą J. Lelevelis suprato kaip laisvą spontaniškai atsiradusią bendriją, kurią siejo bendra kalba bei papročiai ir kurią J. Lelevelis priešpriešino feodaliniam luomiškumui [133].

Aptardamas kryžiaus žygius, J. Lelevelis, panašiai kaip ir V. Robertsonas, aiškino, kad jie darė įtaką visuotinės istorijos procesui: Europos ūkio plėtotei, karalių valdžios stiprėjimui, miestiečių išsivaduojamojo judėjimo iš feodalų priespaudos kilimui, miestų augimui [134]. Kryžiaus žygiai suaktyvino Vakarų Europos kraštų kultūros raidą, prisidėjo prie feodalinių santykių irimo ir valstiečių padėties pagerėjimo. Jie skatino „žmonių tobulėjimo" procesą Vakarų Europoje ne tik intelektualinėje, bet ir ūkinėje sferoje [135]. Tuo tarpu Rytų Europos miestai kryžiaus karų epochoje ekonomiškai buvo silpnai išsivystę. Čia silpnėjo centrinė monarcho valdžia, o kita vertus, stiprėjo valstiečių priklausomybė nuo privilegijuotųjų žemvaldžių. Tik feodalizmo silpnėjimas vi-

[129] Ten pat, p. 311—314.
[130] Ten pat, p. 305—306.
[131] Ten pat, p. 313—315.
[132] Ten pat, p. 314—315.
[133] Ten pat, p. 277—278; 333—334.
[134] *Lelewel J.* Wykłady kursowe z historii powszechnej..., s. 338—340.
[135] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela, s. 337.

duramžių pabaigoje išlaisvino tautybes (narodowości), sustiprėjo jų suverenumo siekimas, plėtojosi pasaulietinė kultūra, kurios lopšiu J. Lelevelis laikė Italiją [136].

Savo istorijos programoje 1821/22 mokslo metams J. Lelevelis rašė, kad visuotinės istorijos „paskutinius amžius aiškins remdamasis Hereno sistema" [137]. M. H. Sereiskis, vertindamas J. Lelevelio naujųjų laikų paskaitas, teigė, kad „visiškai neabejotina, jog pagrindinis vadovas bendrame naujųjų amžių suvokime J. Leleveliui buvo Herenas. Šį istoriką vertino ne tik J. Lelevelis, bet ir kiti jo bendraamžiai. J. Lelevelis visų pirma pasinaudojo Hereno naujųjų amžių periodizacijos koncepcija. Abu istorikai skirstė naujuosius laikus į tris laikotarpius, pritaikydami tą pačią nomenklatūrą: 1492—1660, 1660—1786 ir nuo 1786 iki Prancūzijos buržuazinės revoliucijos. Pirmasis laikotarpis politinis-religinis, antrasis — merkantilistinis-karinis, trečiasis — revoliucinis" [138].

Kaip matyti iš J. Lelevelio paskaitų seksterno, dėstydamas naujųjų laikų istorijos atskirus laikotarpius, jis irgi ieškojo bendros įvykių tėkmės. Kiekvienas iš trijų išskirtų naujųjų laikų istorijos laikotarpių įsiliejo į bendrą Europos kraštų raidos kryptį. Pirmajame, religinių karų laikotarpyje (nors ir tada buvo kai kurių sekuliarizacijos pradmenų, J. Lelevelis čia nurodė ir istorijos mokslo pasaulietinimo tendencijas N. Makiavelio ir P. Gvičardinio darbuose [139]), iki pat Vestfalijos taikos (1648) Europa buvo suskaldyta į dvi stovyklas: katalikų ir protestantų. Religiniai karai, aiškino J. Lelevelis, stabdė intelektualinę ir kultūrinę Europos kraštų raidą. Beveik visose valstybėse susiformavo tarpusavyje kovojančios stovyklos, kurios paramos paprastai ieškojo kaimynų kraštuose. „Kruvinu ginklu tapo inkvizicija (paprastai dominikonų vadovaujama) ir religiniai tribunolai. Kankindami kūną ir sielą, jie siuntė žmones į laužą ar ešafotą" [140]. Ir toliau: „[...] intrigos, slapti susitarimai, karalių rūmų ir gaujų vadų siekimai kurstė vidaus karus, atkaklias tarpusavio kovas, o fanatizmas aštrino durklus, daugėjo žudynių ir aukų" [141]. Aiškindamas religinės neapykantos padarinius, J. Lelevelis rašė: „Ispanijoje tipiška ir ryškiausia fanatizmo figūra buvo Pilypas II, kuris tapo valstybės valdovo simboliu. Jo religinis įniršis užsmaugė politinę mintį. Nepasisotindamas eretikų krauju, jis su žiauria šventąja inkvizicija žudė Ispanijos žmones" [142].

---

[136] *Lelewel J.* Wykłady kursowe z historii powszechnej..., s. 419.
[137] Ogłoszenie lekcyy, 1821, l. 9.
[138] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela, s. 343—344; *Herren A. H. L.* Handbuch der Geschichte des europäischen Staatensystems und seiner Colonien. Göttingen, 1809.
[139] *Lelewel J.* Wykłady kursowe z historii powszechnej..., s. 459.
[140] Ten pat, p. 476.
[141] Ten pat, p. 476—477.
[142] Ten pat, p. 479.

Antrajame laikotarpyje Europos valstybių politikoje vis didesnį vaidmenį vaidino valstybių prekybiniai, o vėliau — kariniai interesai [143]. Šiame istorijos etape, kaip aiškino J. Lelevelis, iniciatyvą Europos gyvenime perėmė protestantiškieji kraštai. Jų politika buvo dinamiškesnė ir lankstesnė nei tų kraštų, kurie pasuko kontrreformacijos keliu.

Trečiajame laikotarpyje išryškėjo Švietimo amžiaus įtaka, kuri griovė viešpatavusią pažiūrų sistemą ir tuo pačiu ruošė kelią revoliuciniams judėjimams. Ir naujųjų laikų istorijos kurse J. Lelevelis kalbėjo, kaip ir Liudvikas Herenas, tik apie Europos kraštų praeitį. Tokį dėmesį Europos kraštams J. Lelevelis aiškino tuo, jog politinio ir kultūrinio gyvenimo centras nusistovėjo kaip tik šiame žemyne [144].

Visuotinės istorijos kurse J. Lelevelis nemaža vietos skyrė ir Lietuvos praeičiai. Jis aukštino atkaklias lietuvių kovas su kryžiuočiais ir ypač akcentavo Mindaugo — Lietuvos valstybės kūrėjo ir vienytojo — vaidmenį [145]. Mindaugas, pasak J. Lelevelio, įkūnijęs tą jėgą, kuri išgarsino Lietuvos vardą ir sudarė prielaidas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės galybei. J. Lelevelis kėlė ir Gediminą, kuris išplėtė valstybės teritoriją ir savo veikla sudarė palankesnes sąlygas feodalizmo įsigalėjimui. „Feodalizmas formavosi suvaržydamas asmens laisvę: tarnybinis vasalas negalėjo apvesdinti savo dukters be didžiojo kunigaikščio, savo siuzereno, leidimo. Tik Žemaitija išvengė naujos tvarkos ir išsaugojo savo senuosius gaivalus" [146]. Paskaitose J. Lelevelis kritiškai vertino Lietuvos feodalų vaidus, jų tarpusavio kovas, kurios buvo visokių valstybės nelaimių ir silpnėjimo priežastis. Kalbėdamas apie lietuvių ir lenkų uniją, J. Lelevelis teigė, kad lietuviai į tą sąjungą žiūrėję su nepasitikėjimu, stengdamiesi išlaikyti politinę nepriklausomybę [147]. J. Lelevelis ypač akcentavo Vytauto vaidmenį kovoje dėl Lietuvos savarankiškumo [148].

J. Lelevelio susidomėjimas Lietuvos istorija matyti ir iš naujo 1824 m. T. Vagos vadovėlio leidimo [149]. Čia jau plačiau dėstomi Lietuvos istorijos dalykai. Įžangoje J. Lelevelis rašė: „Taip pat domino ne tik Lenkijos, bet ir Rusijos bei Lietuvos praeitis, apie kurią užmiršo Vaga. Tik apie Lietuvą trumpai, gal per trumpai parašiau" [150]. Toliau J. Lelevelis dėkojo Ignui Onacevičiui už pagalbą pertvarkant T. Vagos vadovėlį [151] ir, matyt, norėdamas parodyti savo susidomėjimą Lietuvos praeitimi, įžangą baigė taip:

[143] Ten pat, p. 662—665.
[144] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela, s. 355.
[145] *Lelewel J.* Wykłady kursowe z historii powszechnej..., s. 337, 384.
[146] Ten pat, p. 385.
[147] Ten pat, p. 497—498.
[148] Ten pat, p. 390.
[149] *Waga T.* Historia książąt i królów polskich. Wilno, 1824.
[150] Ten pat, p. 5.
[151] Ten pat, p. 4.

„Rašyta Vilniuje 1824 m. sausio 1 d., praėjus 500 metų ir 220 dienų nuo to laiko, kai Gediminas pasirašė savo laišką popiežiui Vilniaus pilyje" [152].

Šiame vadovėlyje J. Lelevelis pakartojo apie Lietuvą tai, ką buvo dėstęs visuotinės istorijos kurse, papildęs tik keliais Lietuvos istorijos epizodais. Aptardamas Gedimino sutartį (1323) su Rygos miestu ir arkivyskupu, J. Lelevelis aiškino, jog arkivyskupas pripažino Gediminą savo siuzerenu, o pats tapo Lietuvos vasalu [153]. Kalbėdamas apie Kulikovo mūšį 1380 metais, sakė, jog Rusios ir Lietuvos kunigaikščiai, vadovaujami Dmitrijaus Donskio, nugalėjo Mamajų, ir todėl Rusia galėjo lengviau atsikvėpti. Jau šie keli epizodai rodo J. Lelevelio norą kuo daugiau iškelti Lietuvos reikšmę tarptautiniuose santykiuose. Kad parodytų Vilniaus universiteto, kuriame pats dirbo, svarbą, baigdamas Lietuvos istorijos epizodų aptarimą, J. Lelevelis pareiškė, kad Steponas Batoras įsteigė akademiją, kuri buvo gražiausia valstybės dovana Lietuvai [154].

J. Lelevelio visuotinės istorijos kurso Vilniaus universitete jau 1815 m. lapkričio mėnesį klausė apie pusantro šimto žmonių [155]. Maždaug tiek pat studentų lankėsi jo paskaitose ir 1816/17 bei 1817/18 mokslo metais. 1822 m. sausio mėn. vėl pradėjus J. Leleveliui skaityti visuotinės istorijos kursą Vilniaus universitete, klausytojų gerokai padaugėjo. J. Lelevelis 1822 m. sausio 20 d. laiške tėvui rašė: „Laukiau spūsties, tačiau ne tokios; tikėjausi, kad gerai priims, bet ne taip, kaip kad įvyko. Turiu apie 300 klausytojų" [156]. 1822 m. vasario mėn. pabaigoje vėl rašė tėvui: „iki šiol visą laiką apie 400, jeigu ne daugiau klausytojų paskaitose sėdi" [157]. Vilniaus universitete tiek klausytojų tais metais susirinkdavo tik į Juozapo Goluchovskio paskaitas [158], kur juos greičiausiai traukė G. Hegelio ir F. Šelingo teiginių apie „tautos dvasią" komentavimas ir dėstomos romantinės idėjos, kurios žadino tautinę savimonę. J. Lelevelio paskaitos vertinamos gana įvairiai. A. Slivinskis, didžiausio darbo apie J. Leleveli autorius, rašė: „[...] nedrįsčiau pasakyti, kad jis buvo iškalbus" [159]. J. Lelevelio studijų laikų bičiulis Adrianas Serbinovičius 1823 m. gruodžio 13 d. laiške rašė: „Sužinojau, kad sugebėjai universiteto jaunimui įskiepyti potraukį visuotinei istorijai. Aš tuo tikiu ir net esu įsitikinęs, kad savo dėstomu dalyku aplenkei ir patį Husaževskį, kurio atmintis mums yra šventa" [160]. Jau minėtas S. Ka-

[152] Ten pat, p. 5.
[153] Ten pat, p. 122.
[154] Ten pat, p. 227.
[155] Listy Joachima Lelewela, t. 1, s. 229.
[156] Ten pat, p. 349 (1822.I.20 laiškas).
[157] Ten pat, p. 353 (1822.II.19 laiškas).
[158] *Harassek S.* Józef Gołuchowski, zarys życia i filozofii. Kraków, 1924, s. 119.
[159] *Śliwiński A.* Joachim Lelewel, s. 129.
[160] *Serejski M. H.* Wstęp.— In: Lelewel J. Dzieła, t. 3, s. 16.

zakevičius aiškino, kad, tik pasiruošęs I. Onacevičiaus užsiėmimuose, galėjęs „[...] tinkamai pasinaudoti visuotinės istorijos sumokslinto kurso lygiu, į kurį pakilo pastaraisiais metais istorijos darbai, kuriais naudojosi Lelevelis savo paskaitose" [161]. Suprantama, kad toksai „sumokslintas visuotinės istorijos kursas" studentų nebuvo lengvai suvokiamas, tačiau noras geriau pažinti praeitį, romantizmo žadinamos patriotinės emocijos skatino domėjimąsi istorija.

H. Lovmianskis, vertindamas J. Lelevelio paskaitas, atkreipė dėmesį, kad jis jau kitaip suprato „tautos" sąvoką. „J. Lelevelis [...] šį terminą tapatino su „liaudies" sąvoka, o kai kuriais atvejais vietoj „tauta" tiesiog sakė „liaudies masės" [162]. Iki J. Lelevelio Vilniaus universitete istorijos profesoriai, kaip Tomas Husaževskis, „tautos" terminą taikė tik privilegijuotiems luomams, nes tik jie, šių istorikų supratimu, lėmė visuomenės gyvenimą. „J. Lelevelis [...] rėmėsi nauju ir platesniu tautos sąvokos supratimu, į šią bendriją jis įtraukė visus gyventojų sluoksnius, ir liaudies mases" [163].

Kaip matėme, visuotinės istorijos kurse J. Lelevelis, pripažindamas visų žemės rutulio tautų istorijos svarbą, didžiausią dėmesį skyrė Europai. Taip buvo ne tik dėl to, kad kitų kontinentų istorija XIX a. pradžioje buvo mažai žinoma. J. Lelevelio supratimu, tiek kultūra, tiek ir tarptautinių jėgų išsidėstymu lemiamą vaidmenį vaidino Europos kraštai, čia vyko svarbiausi pasaulinės istorijos įvykiai. Nors jis paskaitose gana plačiai apžvelgė Afrikos, Azijos ir Europos pakraščių tautų praeitį, vis dėlto jo visuotinės istorijos kursą iš esmės sudarė Vakarų Europos istorija. Ši istorija buvo dėstoma kaip visuma, kurioje kiekviena tauta suvaidino savo vaidmenį. M. H. Sereiskis aiškino, kad „bendrąją visuotinės istorijos koncepciją J. Lelevelis sukūrė dirbdamas universitete. Neabejotinai ji siejosi su jo skaitytų kursų paskaitomis. Tačiau tai nereiškia, kad didaktinės aplinkybės čia buvo svarbiausios. Jau anksčiau, kaip žinome, jį traukė visuotinės istorijos problemos, taip pat nacionalinės istorijos santykio su visuotine istorija klausimai" [164].

Šalia mokslinio ir pedagoginio darbo, J. Lelevelis aktyviai dalyvavo Vilniaus savišvietos organizacijų veikloje. Iki šiol J. Lelevelio biografai neužsiminė, kad jis ėjo ir cenzoriaus pareigas. Tuo galime įsitikinti pavartę Vilniuje spausdintas knygas. Štai 1823 m. gegužės 11 d. J. Lelevelis, kaip cenzorius, pritarė A. Chodzkos parengtos knygelės spausdinimui Vilniaus diecezijos

[161] VUB RS, 12—302, l. 1 (S. Kazakevičius apie J. Lelevelio paskaitas).

[162] *Łowmiański H.* Pojęcia „naród", „lud", „klasa" w pismach Joachima Lelewela.— In: Naród i państwo. W-wa, 1969, s. 235.

[163] *Митина Н., Морозова О.* Эволюция концепции нации в польской общественной мысли конца XVIII—первой трети XIX в.— В кн.: Формирование нации в центральной и юго-восточной Европе. М., 1981, с. 283.

[164] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela, s. 226—227.

spaustuvėje [165]. 1824 m. pavasarį, pablogėjus moralinių ir politinių mokslų fakulteto dekano Andriaus Benedikto Klangevičiaus sveikatai ir jam atsisakius eiti dekano pareigas, fakulteto profesoriai dekanu išrinko J. Lelevelį. Universiteto taryba 1824 m. balandžio 1 d. posėdyje pritarė fakulteto sprendimui. Apie tai 1824 m. balandžio 3 d. pranešė A. Čartoriskiui, o balandžio 15 d. rašte švietimo ir dvasinių reikalų ministrui Vilniaus universiteto taryba prašė patvirtinti J. Lelevelį naujoms pareigoms.

Tačiau jau 1823 m. policijai susekus slaptas studentų organizacijas Vilniaus universitete, valdžia nutarė patikrinti kai kurių profesorių, iš jų Juozapo Goluchovskio ir J. Lelevelio, paskaitas. Jų paskaitų programos su literatūros sąrašais buvo pasiųstos Kazanės universiteto kuratoriui Leonidui Magnickiui. Susipažinęs su gautomis programomis, L. Magnickis švietimo ministrui rašė: „Jeigu paskaitų prospektuose, kuriuos kiekvienas profesorius atsargiai paruošia, o universiteto taryba po tenykščių įvykių atidžiai peržiūri, jau iš pirmo žvilgsnio pastebėjau maištingumo pradmenų, tai ką galima rasti seksternuose ir išgirsti pačiose paskaitose". L. Magnickio nuomone, „atsiųstuose prospektuose pastebimi pėdsakai tų nelemtų įvykių, kurie taip išgarsino Vilniaus universitetą. Kadangi iš tenai studijuojančio ir tos aukštosios mokyklos magistratūros auklėjamo jaunimo nieko kito kaip tik buvusių įvykių pakartojimo negalime laukti, tai turime šio blogio pradmenis su šaknimis išrauti". L. Magnickis atkreipė dėmesį į J. Lelevelio paskaitų prospektą, kuriame, anot jo, prieštaraujama katalikų bažnyčios mokymui ir tuo pačiu pakertami rimties pagrindai [166].

Caro vyriausybė, gavusi tokį atsiliepimą apie J. Lelevelio paskaitų prospektus, ne tik nepatvirtino jo išrinkimo dekanu, bet ir 1824 m. rugpjūčio 24 d. caro įsaku atleido J. Lelevelį iš profesoriaus pareigų [167]. Taip Vilniaus universitetą gavo palikti vienas iš talentingiausių jo profesorių.

Palyginti neilgus J. Lelevelio gyvenimo metus, praleistus Vilniuje, nėra lengva aptarti kaip savitą jo mokslinės-pedagoginės veiklos tarpsnį. Žinome, kad kai kuriuos savo darbus (pvz., „Historyka") jis tik išleido Vilniuje, o kai kuriuos, greičiausiai Vilniuje apgalvotus ir iš dalies čia parašytus, kaip „Lenkijos istorija iki Stepono Batoro mirties", išleido Varšuvoje ir kitur. Todėl Vilniaus laikotarpį išskirti kaip atskirą J. Lelevelio mokslinės veiklos periodą yra neprasminga.

I. Jonynas, vertindamas J. Lelevelio mokslinę veiklą, rašė: „jo keliamos mintys tuomet buvo visai naujos, jos griovė autoritetą didikų klasės, o kartu ir istorikų, liaupsinančių didikų veik-

[165] *Chodźko A.* Przypomnienia Wiersz z powodu grania przez amatorów na zysk Towarzystwa Dobroczynności komedyi Barbary Zapolskiej. Wilno, 1823.

[166] *Lelewel J.* Fragment raportu Magnickiego o prospektach wykładów w Uniwersytecie Wileńskim.— In: Lelewel J. Dzieła, t. 3, s. 94—95.

[167] *Serejski M. H.* Wstęp.— In: Lelewel J. Dzieła, t. 3, s. 21.

lą. Tai skatino imtis naujų ieškojimų Lelevelio išreikštoms mintims paremti" [168].

Matėme, kad J. Lelevelis kėlė demokratines idėjas, smerkė liaudies pavergimą. Pagrindine valstybės žlugimo priežastimi jis laikė socialinę priespaudą, politinių teisių iš liaudies atėmimą ir atsisakymą visuotinės lygybės ir laisvės idėjų, būdingų senovės slavų bendruomeninei santvarkai. Kaip tik todėl K. Marksas rašė: „Kruopščiai išnagrinėjęs ekonomines sąlygas, pavertusias laisvą lenkų valstietį baudžiauninku, senis Lelevelis padarė kur kas daugiau atskleisdamas savo tėvynės pavergimo priežastis negu visa minia rašytojų, kurie vien tik keikė Rusiją" [169].

Kaip K. Marksas vertino J. Lelevelį, matyti iš jo 1860 m. vasario 3 d. laiško. K. Marksas rašė: „[...] kadangi, gyvendamas Briuselyje, turėjau malonumo artimai su Jumis bendrauti, niekada nepamiršiu apkabinimo, kuriuo Jūs mane pagerbėte visiems matant 1848 metų vasario 22 dieną. [...] todėl prašau Jus parašyti man asmeniškai laišką ir jame patvirtinti draugystę su manimi. Jūsų Karlas Marksas" [170].

J. Lelevelio nuomone, istoriko uždavinys esąs visapusiškai analizuoti valstybės ir nacijos istoriją, glaudžiai siejant ją su visuotine istorija, pažinti visuomeninius santykius, liaudį, jos gyvenimą, nes nuo liaudies visose epochose priklausė nacijos ir valstybės likimas. Neatsitiktinai J. Lelevelis ir Lenkijos valstybės atgimimą suprato kaip kovą dėl demokratinių laisvių.

Ignas Žegota Onacevičius

Ignas Žegota Onacevičius gimė 1780 m. Malaja Berestovicoje netoli Gardino, unitų šventiko šeimoje. 1795 m. per paskutinį Lenkijos ir Lietuvos padalijimą šios vietos atiteko Prūsijai.

Iš pradžių I. Onacevičius mokėsi paapygardinėje Volkovysko (1789—1793) ir apygardinėje Gardino (1796—1797) mokykloje. Iš 1845 m. paskelbtų M. Stoco atsiminimų žinome apie jo mokymąsi mokytojų seminarijoje [1]. Prūsijai tekusi valstybės dalis buvo padalyta į dvi sritis: Plocko ir Balstogės. Kadangi šiose srityse teveikė dvi gimnazijos, Plocko ir Balstogės švietimo įstaigų globėjas J. Šrėteris (Schrötter) ėmėsi organizuoti naujas mokyklas. Joms trūko mokytojų, dėl to 1800 m. prie Elko gimnazijos buvo atidaryta mokytojų seminarija, kuriai vadovavo žinomas pedagogas T. Gizevijus. Seminarijoje daugiausia dėmesio skirta pe-

[168] *Jonynas I.* Lietuvos istoriografija.— Kn.: Jonynas I. Istorijos baruose. V., 1984, p. 141.

[169] *Маркс К.* Мадзини и Наполеон.— Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. М., 1958, т. 12, с. 435.

[170] *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. 2-е изд. М., 1959, т. 30, с. 360.

[1] *Stoc M.* Kilka słów o szkołach polskich za Prus Południowych.— Orędownik Naukowy, 1845, s. 103—111.

dagogikai, didaktikai ir rašiniams. Vasarą seminarijos mokiniai susipažindavo su naujais ūkininkavimo metodais. M. Stocas rašė: „Visi metai prabėgo, kol mes tiek išmokome vokiečių kalbos, kad dalykus, dėstomus vokiškai, ėmėme gerai suprasti. Ten sutikau nemaža mokinių iš Drohičino, Lomžos, Ščucino mokyklų ir Gardino gimnazijos: Vloškevičių, Kochanskį ir Onacevičių. Iš Drohičino atsimenu Chanskį, Usinskį, Vagą; iš Lomžos — Duchnovskį. Visi šie jaunuoliai troško mokslo žinių ir todėl po metų jau kalbėjo ir rašė vokiškai. Likimas lėmė, jog apsigyvenau viename bute su Onacevičiumi. Mes kartu gyvenome vienerius metus, o ir po to likome artimi draugai. Onacevičius buvo unitų dvasininko sūnus, kilęs iš Balstogės apylinkių. Jis buvo aukšto ūgio, petingas ir nepaprastai stiprus. Kalbėjo greitai. Stropiai mokėsi istorijos. Todėl mūsų kambario baltintos sienos ir durys buvo pieštuku aprašinėtos istorijos žinių ir chronologinių lentelių. Kartu su juo gyvendamas, ir aš daugiau ėmiau domėtis istorija. Įvertindamas mūsų pastangas mokytis, ministras Šrėteris iš Berlyno atsiuntė mums pasižymėjimo medalius" [2].

M. Stocas savo atsiminimuose nurodė, kad I. Onacevičius 1803 m. buvo nusiųstas tęsti mokslo į Karaliaučiaus universitetą, kur, generolo leitenanto A. Giunterio tarpininkaujamas, gavo stipendiją [3]. 1804 m. M. Stocas aplankė Karaliaučiuje I. Onacevičių, gyvenantį Albrechto kolegijoje.

Studijuodamas I. Onacevičius ypač domėjosi Prūsijos ir Lietuvos istorija. Apie šių kraštų praeitį nemaža medžiagos rado Karaliaučiaus pilies bei universiteto bibliotekose, vadinamajame slaptajame kryžiuočių archyve ir Prūsijos didikų dvarų archyvuose, kur lankydavosi per atostogas.

Karaliaučiaus universitete I. Onacevičius įsitraukė ir į studentų visuomeninį gyvenimą. Pasak J. Lelevelio, jis priklausė slaptai studentų organizacijai [4]. Tiesa, pats I. Onacevičius 1829 m. gruodžio 11 d. pareiškime generolui J. A. Rosenui aiškino: „Niekuomet nepriklausiau jokioms slaptoms draugijoms, nebuvau net frankmasonas. Jaunystėje buvau kosmopolitas, kai subrendau, pamilau Aleksandrą, o dabar jau ketveri metai, kai žaviuosi Nikolajumi" [5]. Nesunku suprasti, jog prašyme aukštam caro pareigūnui, ypač dar po neseniai įvykusio dekabristų sukilimo, I. Onacevičius negalėjo girtis priklausęs slaptoms organizacijoms. Todėl nereiktų teikti didesnės reikšmės tam jo pareiškimui.

1806 m. baigęs Karaliaučiaus universitetą, I. Onacevičius buvo paliktas dirbti to paties universiteto Collegium Fridericiarum.

---

[2] Ten pat, p. 104.

[3] *Lelewel J.* Przygody w poszukiwaniach rzeczy narodowych polskich.— In: Lelewel J. Dzieła, t. 1, s. 33.

[4] Ten pat, p. 33.

[5] *Lelewel J.* Nowosilcow w Wilnie w roku szkolnym 1823—1824.— In: Lelewel J. Dzieła, 1964, t. 8, s. 592.

Čia jis dėstė lenkų kalbą[6]. Karaliaučiuje išgyveno iki 1809 m., kada jį pasikvietė į Gomelį žinomas rusų bibliofilas ir didelis senienų mėgėjas grafas N. Rumiancevas. Pas N. Rumiancevą tuo metu dirbo nemaža istorikų, kaip P. Strojevas, A. Vostokovas, J. Bolchovitinovas ir kt., kurie ruošė spaudai dokumentų rinkinį apie Rusijos užsienio ir vidaus politiką.

Šioje istorikų grupėje I. Onacevičius dirbo iki 1810 m. vasaros, kai nutarė persikelti į Vilnių. Pakeliui į Vilnių, keliantis per Dnepрą, istoriką ištiko nesėkmė: nuskendo jo santaupos ir dalis daiktų[7]. Vilniuje I. Onacevičius 1810 m. rugsėjo mėn. užsirašė į universiteto moralinių ir politinių mokslų fakultetą ir pareiškė norą laikyti filosofijos magistro laipsnio egzaminus. Filosofijos magistro laipsnio egzaminų protokolo išraše sakoma: „Moralinių ir politinių mokslų skyriaus nepaprastojoje sesijoje rugsėjo 24 d. p. Ignas Nalenc Onacevičius iš Gardino pavieto laikė egzaminą, prieš tai pateikęs Karaliaučiaus akademijos profesorių liudijimą, kad nuo 1802 iki 1806 m. ketverius metus klausė minėtoje akademijoje metafizikos ir logikos, pedagogikos, moralinės filosofijos, visuotinės enciklopedijos, prigimtinės teisės, Romos teisės institucijų, finansų ir politinės ekonomijos, diplomatikos, fizikos ir chemijos mokslų kursus. Buvo įteiktas ir kitas liudijimas, kuris rodė, kad minėtoje akademijoje jis buvo lenkų kalbos lektorius. Ir galiausiai liudijimas, kad buvo įrašytas į Vilniaus universiteto studentų sąrašus ir per mokslo metus nuo 1810 m. rugsėjo 1 d. iki 1811 m. rugsėjo 1 d. išklausė fizikos, chemijos, gamtos istorijos, astronomijos, prigimtinės teisės, politinės ir tautų teisės bei politinės ekonomijos mokslų kursus. Tuo remiantis, jam buvo leista laikyti filosofijos magistro laipsnio egzaminus. Jis laikė prigimtinės teisės, politinės ir tautų teisės, politinės ekonomijos ir visuotinės istorijos egzaminus. Egzaminų įvertinimas buvo balsuojamas slaptai. Šeši asmenys, kurių kiekvienas turėjo po tris rutuliukus, septyniolika rutuliukų atidavė už ir vienas prieš, kad jam būtų suteiktas filosofijos magistro laipsnis. Suteikęs jam šį laipsnį, fakultetas vieningai pripažino, kad p. Onacevičius turi daug mokslo iš visuotinės ir tautų istorijos ir atliko didžiulį šio dalyko darbą. Pranešimas apie I. Onacevičiaus egzaminus buvo nusiųstas švietimo ministrui, ir šis patvirtino istorikui filosofijos magistro laipsnį 1813 m. spalio 20 d." [8]

I. Onacevičius, jau kaip studentas, išsiskyrė žiniomis ir atkreipė į save universiteto profesorių dėmesį. Vilniaus universiteto taryba pavedė jam dėstyti Rusijos istoriją, tautų prigimtinę teisę ir politinę ekonomiją trumpalaikiuose kursuose, kurie vyko nuo 1811 m. balandžio 1 d. iki 1811 m. spalio 1 d.[9] Šie kursai

[6] Русский биографический словарь. М., 1905, т. 12, с. 262.
[7] *Iwaszkiewicz* J. Ignacy Żegota Onacewicz — historyk Litwy, t. 4, s. 48.
[8] Ten pat, p. 48.
[9] Ten pat, p. 49.

Ignas Žegota Onacevičius (1780—1845)

buvo suorganizuoti vietos carinės administracijos darbuotojams geriau susipažinti su Rusijos praeitimi, jos administracijos organais.

Dirbdamas kursuose, I. Onacevičius kreipėsi į universiteto rektorių J. Sniadeckį, prašydamas paskirti jį į Balstogės mokyklą. Jo prašymas buvo patenkintas tik po 1812 m. karo. Šioje mokykloje jis dėstė literatūrą, lotynų ir vokiečių kalbas, o 1816/17 mokslo metais perėmė visuotinės istorijos dėstymą ir buvo paskirtas Balstogės mokyklos direktoriaus pavaduotoju [10].

Dirbdamas Balstogės mokykloje, I. Onacevičius susipažino su J. Leleveliu, skaitančiu visuotinės istorijos kursą Vilniaus universitete.

Kai 1818 m. vasarą J. Lelevelis išvyko į Varšuvą, Vilniaus universitetui reikėjo ieškoti naujo istorijos dėstytojo. Universiteto rektorius Simonas Malevskis manė, jog geriausia būtų paskelbti konkursą istorijos katedros profesoriaus vietai užimti. Tam pritarė ir universiteto taryba. Kandidatais numatė krokuvietį J. S. Bantkę, Kremeneco mokyklos mokytoją A. Mirovskį ir I. Onacevičių. Universiteto kuratorius A. Čartoriskis nesutiko su J. S. Bantkės kandidatūra, ir universiteto taryba 1818 m. birželio 29 d. posėdyje nutarė paskirti I. Onacevičių istorijos profesoriaus pavaduotoju.

Tokį universiteto tarybos nutarimą nesunku paaiškinti. Apie I. Onacevičių kaip apie gabų istoriką susiklostė nuomonė dar 1811 m., kai jis dėstė Rusijos istoriją ir kitus dalykus minėtuose kursuose Vilniaus civilinių įstaigų tarnautojams.

J. Ivaškevičius, lygindamas I. Onacevičių su Leleveliu, rašė: „Nors jis (I. Onacevičius. —A. Š.) ir negalėjo lygintis su kolosaliu J. Lelevelio talentu, taip pat nusileido jam problemų supratimo originalumu bei žinių gausumu, tačiau erudicija, istorinės literatūros pažinimu ir artimų istorijai disciplinų mokėjimu nedaug teatsiliko nuo J. Lelevelio. I. Onacevičius atėjo į universitetą parengtas vokiškoje mokykloje subtiliai aiškinti istorijos šaltinius, o su jo Lietuvos istorijos žiniomis niekas tuomet negalėjo lygintis. Šioje srityje jis buvo pranašesnis ir už J. Lelevelį" [11].

Lenkijos Liaudies Respublikoje M. H. Sereiskis I. Onacevičiaus pasiruošimą darbui universitete mažiau vertino: „Vilniuje visuotinės istorijos dėstymą 1819 [12]—1820 ir 1820—1821 m. m. pavedė magistrui Ignui Žegotai Onacevičiui, eruditui, gerai išmanančiam Lietuvos istoriją ir susipažinusiam su visuotinės istorijos nauja literatūra, geram gimnazijos mokytojui. Neatrodo, kad šis Lelevelio bičiulis būtų galėjęs deramai tęsti jo darbą universitete. Nebuvo nei kūrybingas, nei originalus mokslininkas. Jis

[10] Ten pat, p. 49—50.

[11] Ten pat, p. 54.

[12] Gal korektūros klaida. I. Onacevičius Vilniaus universitete dėstė nuo 1818 metų.

neturėjo nei polėkio, nei vidinės minties drausmės, gal ir gebėjimų, be to, nesuvokė naujų metodologinių teiginių ir mokslo istorijos uždavinių" [13].

Universitete I. Onacevičius parodė nemaža iniciatyvos. Be keturių savaitinių valandų, kurios buvo skirtos visuotinės istorijos kursui, 1820 m. pirmą kartą Vilniaus universitete pradėjo skaityti Lietuvos istoriją po pusantros valandos kartą per savaitę. Nuo 1821 m. rudens jį įpareigojo papildomai dėstyti didžiųjų Europos valstybių statistiką. Mat norintieji gauti magistro laipsnį turėjo išlaikyti šios disciplinos egzaminą.

Įvadinę savo kurso paskaitą I. Onacevičius universitete skaitė 1818 m. lapkričio 28 dieną. Paskaitos klausė rektorius, dalis profesorių, o studentų susirinko tiek daug „lyg būtų norėję pasižiūrėti į šokantį lokį",— rašė jis pats J. Leleveliui [14]. Ir vis dėlto naujam universiteto dėstytojui buvo nelengva. Jam istorijos kursą teko skaityti po J. Lelevelio, kuris ypač gebėjo patraukti studentus. Todėl nereiktų stebėtis, kad kai kas buvo ir nepatenkintas jo paskaitomis. M. Balinskis 1818 m. gruodžio 12 d. laiške J. Leleveliui rašė: „Pas mus istorijos paskaitos baisios. Ponas Onacevičius dėsto nesąmones. Vienoje paskaitoje studentams pareiškė, kad lenkai gėrė kaip vilkai ir tarpusavyje mušėsi kaip liūtai, taip pat kitokias nesąmones pliauškė. Studentai iš to garsiai juokėsi ir nors visuomet mėgo Jūsų, p. Joachimai, paskaitas, tačiau dabar dar labiau jas vertina ir gailisi to, ko neteko" [15]. Balstogės mokyklos istorijos mokytojas Zigmantas Novickis, buvęs J. Lelevelio studentas, tvirtino, kad I. Onacevičius paskaitose užsiiminėja „jomarkiniais triukais" [16]. Nepalankiai apie I. Onacevičiaus paskaitas atsiliepė ir Ignas Danilavičius [17].

Universiteto kuratorius A. Čartoriskis 1819 m. liepos 20 d. laiške rektoriui S. Malevskiui rašė: „I. Onacevičius turi daug žinių, ir nieko jam netrūksta, kiek tai sakytina apie istoriją, tačiau, kiek žinau, jis neturi aiškios istorijos kurso, kaip jį galima dėstyti studentams, perspektyvos", ir laišką baigė paaiškinimu: „[...] tai tikra, jog greičiau galima surasti matematiką, fiziką, mediką ir t. t. nei gerą istorijos ar filosofijos profesorių. Tam reikalingas žmogus, itin gerai mokantis savo dalyką ir turintis talentą, t. y. su dideliu protu" [18].

Universiteto rektorius, gavęs šį laišką, pasiūlė moralinių ir politinių mokslų fakultetui paskelbti konkursą visuotinės istorijos, lenkų literatūros ir moralinės filosofijos katedrų profesorių

[13] *Serejski M. H.* Wstęp.— In: Lelewel J. Wykłady kursowe z historii powszechnej..., s. 11.

[14] *Modelski T. E.* Sprawa powołania J. Lelewela na katedrę historyi w Wilnie.— Ateneum Wileńskie, 1929, r. 6, z. 3—4, s. 500.

[15] Ten pat, p. 49.

[16] Ten pat, p. 504.

[17] Ten pat, p. 503.

[18] VUB RS, KC 111, l. 143—144 (Rektoriaus laiškai universiteto kuratoriui).

vietoms užimti. Konkurso programas turėjo parengti atitinkamų katedrų profesorių pavaduotojai. Taigi konkurso visuotinės istorijos katedros profesoriaus vietai užimti programą turėjo paruošti I. Onacevičius.

I. Onacevičius tokią programą parengė, ir universiteto taryba 1820 m. kovo 1 d. nutarė ją paskelbti. Laikraštyje „Dziennik Wileński" išspausdintoje programoje nurodoma, jog dalyvaujantieji konkurse turi: 1) raštu paaiškinti visuotinės istorijos uždavinius, išvardyti pagalbines istorijos disciplinas ir nurodyti jų santykį su istorija; 2) išvardyti senųjų ir naujųjų laikų žymiausius istorinių darbų autorius, iškelti jų darbų teigiamybes bei trūkumus; 3) trumpai aprašyti kokį nors istorinį laikotarpį, kuriame žmonija būtų išgyvenusi ryškesnius poslinkius ir išdėstyti savo nuomonę, kaip istorijos kursas turėtų būti dėstomas.

Galiausiai nurodoma, jog istorijos profesorius turės dėstyti ir statistiką. Todėl norintieji dalyvauti konkurse savo darbe turėjo aptarti ir šios disciplinos apimtį, jos laimėjimus, žymiausius veikalus ir nurodyti, kaip numato dėstyti šį kursą Vilniaus universitete. Konkurso terminas baigėsi 1821 m. kovo 1 dieną [19].

Parengęs konkurso programą, I. Onacevičius universiteto tarybai įteikė savo „Pastabas apie reikalą padidinti istorijos mokslų katedrų skaičių". „Pastabose" jis rašė: „Istorija turi tą pranašumą prieš kitus mokslus, kad, nors ir būdama didžiulės apimties, kas dieną vis dar plečiasi. Dėl tokios plačios apimties gerai sutvarkytose mokslo įstaigose šiam dalykui dėstyti yra po kelis dėstytojus. Tiek senovės, tiek ir naujųjų laikų geografija, statistika, numizmatika, diplomatika, chronologija, heraldika ir genealogija dėstoma kaip atskiri kursai. Suprantama, ne kiekvienai disciplinai yra atskiras dėstytojas; profesoriai skaito po keturis ar penkis giminiškus kursus. Senovės, viduramžių, naujųjų amžių ir savo krašto istoriją skaito atskiri dėstytojai. Universiteto naujų taisyklių 7 §, kuriame aptariamas mokslo laipsnių teikimas, reikalaujama, kad norintieji gauti mokslo laipsnį išlaikytų istorijos mokslų, t. y. tų dalykų, kurie turi tiesioginį ryšį su istorija ir kuriuos išvardijau, egzaminą. Esu įsitikinęs, kad pas mus šiuo metu to kaip reikiant padaryti negalima. Todėl siūlau istorijos katedrai papildomai paskirti adjunktą ar profesoriaus pavaduotoją, kuris dėstytų senųjų ir naujųjų laikų geografiją, chronologiją, diplomatiką, heraldiką, genealogiją ir Lenkijos istoriją. Tik šitaip būtų galima papildyti istorijos kursą, kaip to reikalauja Taisyklių apie mokslo laipsnius 7 §" [20].

Šis I. Onacevičiaus projektas rodo jo susirūpinimą istorinių disciplinų dėstymu, jo siekimą, kad Vilniaus universiteto studen-

---

[19] Dziennik Wileński, 1820, N 4, s. 49. Plg. taip pat *Modelski T. E.* Sprawa powołania J. Lelewela..., s. 521.

[20] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz..., s. 56—57.

tai iš istorijos mokslų būtų paruošti ne blogiau kaip geriausiuose to meto universitetuose.

Baigiantis konkurso terminui, I. Onacevičius ir J. Lelevelis atsiuntė universiteto tarybai savo konkursinius darbus. I. Onacevičius savo darbo slapyvardžiu paėmė Tacito posakį „Praecipuerem munus annalium, reor, ne virtutes sileantur, utque pravis dictis factisque ex posteritate et infamia metus sit" [21] (Svarbiausia, rašant analus, manau, yra tai, kad nebūtų nutylėtos dorybės ir kad nebūtų vengiama minėti blogų žodžių ir poelgių [iš baimės] prieš ateities kartas ir nešlovę). 1821 m. balandžio 25 d. laiške J. Leleveliui I. Onacevičius rašė, jog greičiausiai ne pirmas jam pranešąs gerą naujieną, kad Lelevelis netrukus galėsiąs užimti Vilniaus universitete katedrą. „Šito iš visos širdies Jums linkiu ir pats nuo katedros atsisakau. Taip pat neslepiu ir to, jog troškau kitko. Kita vertus, be Joachimo, niekas Ignaco neturėjo nugalėti ir Klėjos sostą užimti". I. Onacevičius laiške taip pat užsiminė apie konkursą. „J. Sniadeckis viešai pasakė, kad mano darbas geresnis už „Ibis sine me liber in urbem" (Eisi be manęs laisvas į miestą.— Šį posakį J. Lelevelis panaudojo vietoj slapyvardžio.— A. Š.) rašinį, bet taip pat pareiškė, jog Joachimo nuopelnai duoda jam pirmenybę prieš kitus konkurentus". Pasiguodęs J. Leleveliui, jog šio konkursinis rašinys buvęs geriau įvertintas nei jo, I. Onacevičius laiško pabaigoje rašė: „1821 m. kovo mėnesio pirmosios dienos man buvo lemiamos ir atmintinos. Kovo pirmąją, kai baigėsi konkursas, man atėmė katedrą, o kovo antrąją mirė sūnus. Nepaisant šių visų smūgių, esu sveikas, tik žiemos šerkšnas mano galvoje pasirodė ir, kad ir gražus šių metų pavasaris, nenori pasitraukti" [22].

Šis ilgas I. Onacevičiaus laiškas buvo pilnas nuoskaudos ir karčių užuominų apie tuos Vilniaus universiteto profesorius, kurie neparodė didesnio palankumo jam, o palaikė J. Lelevelio kandidatūrą.

Pats konkursui pateiktų darbų svarstymas moralinių ir politinių mokslų fakultete įvyko 1821 m. balandžio 30 dieną. Posėdžio eigą aprašė jame dalyvavęs I. Danilavičius. Jis nurodė, jog posėdyje, be rektoriaus S. Malevskio, dalyvavo penki profesoriai. Balsuojant J. Lelevelio rašinys gavo keturis aukščiausiojo laipsnio įvertinimus (primo loco) ir du žemesniojo laipsnio (secundo loco). I. Onacevičiaus rašinys — du aukščiausiojo laipsnio, tris žemesniojo ir vieną nepatenkinamą. Pateikti konkursui rašiniai gegužės 1 d. buvo svarstomi universiteto taryboje, dalyvaujant keturiolikai narių. Už J. Lelevelio darbą balsavo trylika, o vienas — prieš. Taip pasiskirsčius balsams, I. Onacevičiaus darbas

[21] Šio rašinio iki mūsų dienų neišliko, ir tik jo santrauka „Pastabos apie visuotinę istoriją" buvo paskelbta „Magazyn Powszechny, Dziennik Użytecznych Wiadomości", (W-wa) 1840, t. 11—12, s. 260—284.

[22] *Modelski T. E.* Sprawa powołania J. Lelewela..., s. 546—549.

net nebuvo pateiktas balsavimui [23]. Vilniaus universiteto istorijos katedros profesoriumi tapo J. Lelevelis.

Taryba I. Onacevičių taip pat nutarė palikti universitete ir pavedė jam skaityti Rusijos statistikos ir diplomatijos kursus. Priimdama šį nutarimą, taryba nurodė, jog I. Onacevičius dar praėjusiais metais pageidavęs dėstyti Rusijos statistikos kursą, o šis kursas reikalingas, nes žmonės, norintys gauti mokslinį laipsnį, moralinių ir politinių mokslų fakultete turi išlaikyti diplomatijos egzaminą. Taryba paliko I. Onacevičiui ir senąjį atlyginimą, kurį jis gavo kaip istorijos profesoriaus pavaduotojas [24].

Kai kurie istorikai, kaip J. Ivaškevičius, manė, jog I. Onacevičių paliko universitete tuometinio švietimo ministro A. Golicyno pasiūlymu [25]. Tačiau S. Malevskis 1821 m. rugsėjo 19 d. laiške A. Čartoriskiui rašė, kad palikti I. Onacevičių universitete nutarusi taryba: „kadangi diplomatijos kursas minėtose taisyklėse nurodomas kaip vienas iš svarbiausių, norint gauti magistro laipsnį, tai taryba nutarė palikti jam tą patį atlyginimą (p. Onacevičius, dėstydamas istoriją universitete, gaudavo 800 sid. rb) ir įpareigoti jį dėstyti diplomatijos kursą, kuris glaudžiai siejasi su istorija ir Rusijos valstybės statistika" [26].

Antra vertus, reikia sutikti su J. Ivaškevičiumi, kuris, remdamasis J. Lelevelio ir I. Danilavičiaus laiškais, aiškino, jog universitetò taryba paliko dirbti I. Onacevičių universitete draugų užtarimo dėka [27].

Vis dėlto I. Onacevičius 1821/22 m. m. skaitė tik Rusijos valstybės statistikos kursą, o diplomatijos kurso nedėstė, nes pirmiau reikią „įsigilinti į teorinius mokslus: visuotinę ir tautų teisę, taip pat tiesiogiai susipažinti su traktatais, pragmatine istorija, statistika, politine ekonomija. Taip pat reikia artimiau susipažinti su žinybomis, kurios tvarko santykius su užsieniu, arba padirbėti kokioje nors pasiuntinybėje, kad savo akimis galėčiau pamatyti tai, ką savo klausytojams turėsiu dėstyti" [28].

Prasidedant 1822/23 m. m., universiteto taryba vėl siūlė I. Onacevičiui dėstyti Rusijos valstybės statistikos ir diplomatijos kursus, iš viso šešias valandas per savaitę, po tris valandas kiekvienam dalykui [29]. I. Onacevičius pasiūlymą priėmė, tik prašė leisti, skaitant bendrąjį diplomatijos kursą, didžiausią dėmesį skirti Rusijos diplomatijai [30]. Taryba tam pritarė, bet pareikalavo, kad jis pateiktų šio kurso programą, paskaitų planus ir paaiškinimus, apie ką kalbės, dėstydamas Rusijos diplomatijos istoriją.

[23] Ten pat, p. 548—552.
[24] VUB RS, KC 107, l. 730—1 (Universiteto tarybos protokolai).
[25] *Iwaszkiewicż J.* Ignacy Żegota Onacewicz. . ., s. 66.
[26] VUB RS, KC 114, l. 211 (Universiteto raštai).
[27] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz. . ., s. 67.
[28] Ten pat, p. 73.
[29] Ten pat, p. 74.
[30] Ten pat, p. 75.

Šiandien sunku pasakyti, ar šį reikalavimą I. Onacevičius įvykdė, nes to meto universiteto dokumentuose tokio paaiškinimo nepavyko rasti.

1822/23 m. m. Vilniaus universitete buvo neramūs: prasidėjo filomatų-filaretų byla. Daugiau kaip 100 studentų buvo suimta, o tokie populiarūs profesoriai, kaip J. Lelevelis, I. Danilavičius, J. Goluchovskis ir kt., pašalinti iš universiteto. I. Onacevičius į filomatų bylą nebuvo įveltas ir toliau universitete dėstė savo kursus. 1827 m. birželio 4 d. moralinių ir politinių mokslų fakultetas pasiūlė jį išrinkti profesoriumi. Rinkimai įvyko 1827 m. birželio 28 d. universiteto taryboje. Iš 15 balsavusių 14 pasisakė už tai, kad I. Onacevičiui būtų suteiktas profesoriaus vardas [31].

Beveik tuo pat metu universiteto rektorius Vaclovas Pelikanas pranešė N. Novosilcevui, jog susekta nauja slapta organizacija, pasivadinusi „Sarmatų paderme" ar „Tėvynės bičiuliais". Organizacijos įstatuose sakoma, jog jos narių tikslas — Lenkijos nepriklausomybės atgaivinimas. Iš įstatų taip pat matyti, jog organizacijos nariai siekė žadinti tėvynės meilę, kelti tautos švietimą. Jie namuose turėjo laikyti kardą, porą pistoletų, parako ir kulkų, o laisvu nuo paskaitų metu — dalyvauti karinėse pratybose [32].

Prasidėjus tardymui, suimtieji pareiškė, jog organizaciją jie įkūrė, veikiami I. Onacevičiaus paskaitų. Pasak suimtųjų, kaip tik jis savo paskaitose labiausiai skatinęs tėvynės ir laisvės meilę. Be to, studentai sakėsi numatę pranešti I. Onacevičiui apie slaptą organizaciją ir tikėjęsi, kad jis sutiks būti organizacijos vadovu [33].

Suimtųjų žodžius patvirtino ir laiškas, rastas pas vieną iš „Sarmatų padermės" organizatorių Konstantiną Zachą. Laiške rašoma: „Pone Profesoriau! Suprasdami Jūsų mintis ir tėvynės meilę, įkūrėme šešių žmonių draugiją, kurios tikslas atgaivinti Lenkiją, kokia ji buvo Batoro laikais. Jeigu ir nesutiksite būti mūsų prezidentu, vis dėlto tikimės, kad neišduosite mūsų paslapties" [34].

Nors I. Onacevičius ir nebuvo šios organizacijos narys, o greičiausiai nieko apie ją ir nežinojo, vis dėlto universiteto rektorius V. Pelikanas įsakė 1827 m. gegužės 14 d. padaryti kratą jo bute. I. Onacevičiaus studentas Ipolitas Klimaševskis šiuos įvykius aprašė savo atsiminimuose: „Onacevičių sulaikė namuose, konfiskavo visus jo raštus, kuriais remiantis turėjo būti pradėtas procesas. Nors trūko įrodymų, pasmerkė nekaltą žmogų, kuris buvo pavojingas tik V. Pelikanui ir jo satelitams. Sukviesta

[31] Ten pat, p. 81.

[32] *Iwaszkiewicz J.* Plemię Sarmatów.— Ateneum Wileńskie, 1923, t. 1, s. 484—485.

[33] Ten pat.

[34] Виленский вестник: (Газета Виленского учебного округа), 1869, № 54, с. 222.

universiteto taryba patenkino rektoriaus norus. Klangevičius, Bobrovskis ir keli kiti profesoriai, kurie nenorėjo pasirašyti sprendimo pašalinti Onacevičių iš katedros, buvo griežtai pabarti. Pelikanas tuo metu sirgo ar apsimetė sergąs, kaip žmonės kalbėjo, ir, neidamas pareigų, buvo kabinete šalia salės, kur posėdžiui pirmininkavo medicinos fakulteto dekanas Mianovskis. Universiteto tarybos sprendimas buvo nusiųstas Novosilcevui. Novosilcevas patvirtino sprendimą ir **įsakė Onacevičių, lydimą žandarų, išsiųsti pas gimines, kur jis turėjo gyventi policijos priežiūroje, kol visa procedūra baigsis Gardino teisme.** Taip jis neteko darbo, atlyginimo, o tuo pačiu ir pragyvenimo šaltinio. Tariant **victis!** jis buvo išplėštas iš mylinčių mokinių tarpo ir į Malaja Berestovicą išsiųstas" [35].

Gyvendamas Malaja Berestovicoje pas brolį, I. Onacevičius, kaip matyti iš laiškų, kuriuos paskelbė J. Ivaškevičius, tvarkė anksčiau surinktą archyvinę medžiagą ir ruošė Lietuvos istoriją [36]. Čia jis parašė žandarų šefui A. K. Benkendorfui raštą, išdėstydamas V. Pelikano ir N. Novosilcevo piktnaudžiavimus. Tą raštą A. K. Benkendorfas perdavė caro broliui Konstantinui, o šis pasiūlė N. Novosilcevui pareikalauti iš I. Onacevičiaus pasižadėjimo nerašinėti daugiau nepagrįstų skundų [37].

Tuo pat metu Gardino teismas, susipažinęs su universiteto jam perduota I. Onacevičiaus byla, pasiūlė švietimo ministrui patikrinti, ar Jokūbo Lisovskio skundas prieš V. Pelikaną ir jo bendrus yra šmeižtas, ar turi rimtą pagrindą (caro administracija įtarė, kad I. Onacevičius paskatino J. Lisovskį parašyti šį skundą). Konstantinas nepritarė tokiam teismo nutarimui ir paliepė I. Onacevičių atgabenti į Varšuvą. Mes nežinome Konstantino ir I. Onacevičiaus pasikalbėjimo turinio. Žinomas tik I. Onacevičiaus raštas, kur jis dar kartą aprašė netvarką Vilniaus universitete. Šį dokumentą pirmasis 1831 m. paskelbė savo darbe apie N. Novosilcevo veiklą Vilniuje J. Lelevelis [38].

Kaip matyti iš tolesnės įvykių raidos, I. Onacevičius neįtikino Konstantino, jog N. Novosilcevas su bičiuliais piktnaudžiavo savo teisėmis. Byla buvo persiųsta švietimo ministrui, kuris savo ruožtu perdavė ją senatui. Byla senate užsigulėjo ilgesnį laiką, nes tik 1834 m. rugsėjo mėn. senatas nutarė, jog nėra pagrindo I. Onacevičiaus bausti. Bet, nepasitvirtinus kaltinimams, kuriuos I. Onacevičius kėlė Vilniaus universiteto vadovams, senatas nutarė neišmokėti jam atlyginimo už laikotarpį, kurį jis praleido tremtyje [39].

---

[35] *Iwaszkiewicz J.* Z pamiętników Hipolita Klimaszewskiego, s. 396.
[36] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz..., s. 89—92.
[37] Ten pat, p. 94.
[38] *Lelewel J.* Nowosilcow w Wilnie..., s. 571—599.
[39] *Janowski L.* Lata uniwersyteckie J. Słowackiego.— In: Janowski L. W promieniach Wilna i Krzemieńca. Wilno, 1923, s. 109.

Pasibaigus bylai, I. Onacevičius tais pat 1834 m. (S. Nikolajevo nuomone,— jau 1833 m.[40]) persikėlė gyventi į Peterburgą. Šį persikėlimą galima aiškinti tuo, jog, uždarius universitetą Vilniuje, istorikas čia nerado tinkamo darbo. Peterburge jis dirbo Archeografijos komisijoje ir N. Rumiancevo muziejuje, kur domėjosi J. K. Chodkevičiaus ir S. Žulkevskio archyvais[41].

Čia I. Onacevičius dirbo tik vienerius metus. Mat patikrinus A. Vostokovo vadovaujamą N. Rumiancevo muziejaus retų spaudinių skyrių, paaiškėjo, jog dingo nemaža senų dokumentų. Ryšium su tuo keliolika darbuotojų, tarp jų ir I. Onacevičius, buvo atleisti iš darbo. Prasidėjus intrigoms Archeografijos komisijoje, I. Onacevičiui teko ir iš jos pasitraukti.

Netekęs nuolatinio darbo, I. Onacevičius vertėsi tvarkydamas savo tautiečių reikalus įvairiose carinės administracijos įstaigose. Tačiau ir šiuo metu visą atliekamą nuo atsitiktinio darbo laiką jis tebeskyrė istorijai. 1845 m. vasario 18 d., pasirgęs porą mėnesių, I. Onacevičius mirė.

Vienas iš I. Onacevičiaus rankraštinio palikimo tyrinėtojų F. Pohoreckis rašė: „Onacevičius istorinę medžiagą rinko visą gyvenimą. Tačiau neabejotina, kad vertingiausia jo rinkinių dalis susiformavo per paskutinį jo darbo dešimtmetį Peterburge. Tada jis galėjo laisvai naudotis čia esančiais valstybinėse bibliotekose archyviniais rinkiniais" [42]. Savo istorinę kolekciją I. Onacevičius baigė formuoti 1833—1845 metais [43].

Kaip I. Onacevičius kaupė jam reikalingą istorinę archyvinę medžiagą, geriausiai matyti iš jo 1822 m. vasaros kelionės po Gardino guberniją aprašymo [44]. Keliaudamas jis pirmiausia aplankė Naugarduką. Čia apžiūrėjo kalvą ir prie jos esantį lauką, kuriame, sakoma, 1253 m. Mindaugas buvo vainikuotas karaliumi [45]. Iš Naugarduko išvyko į Ščiorsus. Čia susipažino su A. Čartoriskio bibliotekos rankraščiais: rado Karolio XII karų Lietuvoje ir Lenkijoje kroniką, B. Chmelnickio korespondenciją su Lenkijos ir Lietuvos etmonais, M. Valavičiaus, kuris vyko kaip pasiuntinys pas Petrą Didįjį, ataskaitą. Ypač I. Onacevičiaus dėmesį patraukė Aleksandro ir Žygimanto Senojo laikų Lietuvos Metrikos registras [46]. Galiausiai jis susidomėjo ir Dmitrijaus Doniečio portretu, kuris, pasak padavimo, į Ščiorsus iš Maskvos buvo atga-

[40] *Николаев С. И.* О коллекции Игнатия Онацевича, с. 201.

[41] *Tymieniecki K.* Zarys dziejów historiografii Polskiej. Kraków, 1937, s. 72.

[42] *Pohorecki F.* Teki i zbiory Żegoty Onacewicza: (Próba rekonstrukcji).— In: Pamiętnik VI Powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie. Lwów, 1935, t. 1, s. 415.

[43] *Николаев С. И.* О коллекции Игнатия Онацевича, с. 201.

[44] Отрывок из путевых записок профессора Виленского университета Игнатия Онацевича во время проезда его через одну часть Гродненской губернии в июле и августе 1822 года.— Северный архив, (СПб.) 1822, т. 4, с. 474—485.

[45] Ten pat, p. 475.

[46] Ten pat, p. 476—477.

bentas Vytauto laikais. I. Onacevičius savo kelionės aprašyme pažymėjo, kad portretas greičiausiai čia patekęs Lždemitrijaus laikais [47]. Aprašydamas Ščiorsų bibliotekos rinkinius, pažymėjo, jog per dvi savaites jis galėjęs peržiūrėti tik dalį rankraščių.

Iš Ščiorsų I. Onacevičius nuvyko į Slonimą, kur padirbėjo bernardinų vienuolyno bibliotekoje. Tai buvo likučiai kadaise garsaus knygų ir rankraščių rinkinio, gerokai nukentėjusio 1812 m., miestą užėmus prancūzams. Nemažą bibliotekos dalį sunaikino ir patys bernardinai, vartoję patalpoms šildyti senas knygas [48]. Tarp netvarkingai sumestų knygų I. Onacevičius rado K. Sirvydo 1629 m. išleistus „Punktus sakymų", Lietuvos Statuto 1744 m. nuorašą [49]. Jis spėjo vienuolyne esant apie 2000 knygų, tarp kurių turėjo būti nemaža retų leidinių.

Iš Slonimo pakeliui į Derečiną I. Onacevičius užsuko į Laurišavą, kur iš vietinio vienuolyno bibliotekos pasiskolino 1693 m. Lietuvos Statuto nuorašą [50].

Neradęs įdomesnių leidinių generolo F. Sapiegos Ružanų dvaro bibliotekoje, I. Onacevičius aplankė Derečino archyvą, kur aptiko 25 foliantus XVI ir XVII a. rankraščių. Jų daugumą sudarė Lenkijos ir Lietuvos valdovų įvairūs raštai Sapiegoms [51]. Čia jis taip pat pasidarė Lždemitrijaus ir caro Aleksejaus laiškų karaliui Jonui Kazimierui nuorašus.

Mscivose I. Onacevičius nerado nei senesnių dokumentų, nei knygų. Miestelio apylinkėse apžiūrėjo seną bažnyčią, kuri, pasak gyventojų, kadaise buvusi pagonių šventykla [52]. Jo nuomone, tai buvusi arijonų bažnyčia.

Didžiojoje Berestovicoje I. Onacevičius ieškojo kronikų, kuriomis naudojosi M. Strijkovskis, tačiau jų nerado. Iš Berestovicos per Gardiną istorikas grįžo į Vilnių.

I. Onacevičiaus ataskaita rodo, kaip kruopščiai jis rinko bibliotekose ir archyvuose Lietuvos istorijos šaltinius. Per šias keliones rasta istorinė medžiaga papildė ir pagilino jo Lietuvos istorijos paskaitas.

Apie mokslinę pedagoginę I. Onacevičiaus veiklą turime ne per daugiausia žinių. Didesnių mokslinių darbų jis nepaliko. Bet iš jo laiškų ir straipsnių, universiteto paskaitų programų galime susidaryti daugiau ar mažiau tikslų vaizdą apie I. Onacevičių kaip istoriką.

Dar dirbdamas Balstogės mokykloje, I. Onacevičius 1817 m. balandžio 9 d. laiške J. Leleveliui trumpai išdėstė savo pažiūras į istoriją ir nurodė, kad istorikas turi nustatyti priežastingumo

[47] Ten pat, p. 478.
[48] Ten pat, p. 479.
[49] Ten pat, p. 480.
[50] Ten pat.
[51] Ten pat, p. 481.
[52] Ten pat, p. 483.

ryšį tarp įvykių [53]. Toksai istorijos traktavimas mums primena anksčiau aptartas Švietimo amžiaus istorikų mintis. Švietimo amžiaus istorijos principai matyti ir I. Onacevičiaus visuotinės istorijos kurso programoje, paskelbtoje 1819 m. rudenį. Programoje jis sakėsi pirmadieniais, antradieniais, ketvirtadieniais ir penktadieniais nuo 5 iki 6.30 val. skaitysiąs visuotinę istoriją pagal A. H. Hereną, viduramžius pagal J. Miulerį (Müller), aiškinsiąs „įvairių pasaulio valstybių privalumus ir trūkumus, jų kilimo ir žlugimo priežastis", įrodinėsiąs, „jog kiekvienos visuomenės laimė grindžiama dorovingumu tų žmonių, kurie tą visuomenę sudaro" [54]. 1820/21 mokslo metų programoje I. Onacevičius beveik nieko nepakeitė [55].

Kaip matome iš paskelbtos programos, istorikas dėstydamas ketino remtis A. H. Hereno ir J. Miulerio darbais. Šiais autoriais jis žavėjosi jau senokai. Dar 1817 m. kovo 28 d. laiške J. Leleveliui jis rašė: „Mano požiūriu, visus savo nemirštamu genialumu pralenkia Herenas ir Miuleris, kurie suprato istorijos visumą, įžvelgė priežastis ir išaiškino pasekmes, buvo tikri istoriosofai" [56].

Žinome, kad Švietimo amžiaus istorikai itin praplėtė praeities įvykių geografiją. Juos domino ne tik Šiaurės Afrikos ir Mažosios Azijos, bet ir Kinijos bei Indijos praeitis, religija, visuomeniniai institutai, papročiai.

Kaip tik Getingeno universiteto profesorius A. H. Herenas, kurį itin vertino ir J. Lelevelis, savo darbuose [57], nagrinėdamas praeitį, plačiai aprašydavo geografines sąlygas, visuomeninius bei politinius santykius ir ypač daug dėmesio skyrė prekybai bei kolonizacijai.

A. H. Herenas plačiausiai aprašė Rytų kraštų istoriją. Didelį dėmesį jis skyrė Azijos istorijai. Ją A. H. Herenas pradėjo Kinijos ir Indijos, o ne vadinamosios „išrinktosios tautos" istorijos dėstymu. Jis griežtai polemizavo su bibline tradicija, su pradinio monoteizmo ir vėlesnių laikų žmogaus bei tikėjimo degeneracijos teorijos šalininkais. Nepripažino žydams vienos dievybės monopolio, parodė, jog tai buvo ir Kinijoje, ir kituose kraštuose.

Naujųjų laikų pradžia Švietimo amžiaus istorikų darbuose siejama su XV a. antrosios pusės ir XVI a. pradžios įvykiais: Kons-

[53] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz..., s. 51.

[54] Ogłoszenie lekcyy w Imperatorskim uniwersytecie Wileńskim 1819—1820 r. Wilno, 1819, s. 13.

[55] Ogłoszenie lekcyy w Imperatorskim uniwersytecie Wileńskim 1820—1821 r. Wilno, 1820, s. 10.

[56] Cit. iš: *Serejski M. H.* Przeszłość a terazniejszość. Wrocław, 1965, s. 183.

[57] *Herren A. H. L.* Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel der Vornehmsten Völker der alten Welt. Berlin, 1793; *Herren A. H. L.* Handbuch der Geschichte der Staaten des Altertums mit besonderen Rücksicht auf ihre Verfassungen, ihren Handel und ihre Kolonien. Berlin, 1799; *Herren A. H. L.* Handbuch der Geschichte des europäischen Staatensystems und seiner Colonien. Berlin, 1809.

tantinopolio žlugimu, reformacija ir Amerikos atradimu. Kartu buvo nurodoma, jog naujųjų laikų istorijai ypač charakteringa tai, kad susidaro „ištisos valstybių sistemos" ir susiklosto „pusiausvyros" elementai tarp atskirų valstybių.

Šios koncepcijos itin ryškiai pastebimos paskutiniame A. H. Hereno veikale [58]. Šiame darbe, nagrinėdamas visuotinę XVI—XVIII a. istoriją, A. H. Herenas nurodė, jog svarbiausią vaidmenį tuo laikotarpiu vaidino „Europos valstybių sistema" (europäischer Staatensystem oder Staatenverein), kurios „valstybių bendrijas tarpusavyje sieja papročiai, religija, kultūra ir tarpusavio interesai" [59]. Šios bendrijos nėra panašios į jokias kitas sąjungas, nes jas sudaro laisvos, turinčios įvairias santvarkas valstybės.

Savo veikale A. H. Herenas nagrinėjo ne atskirų Europos valstybių istoriją, bet ryšius, kurie siejo tas valstybes, bendruosius veiksnius (Triebfedern), viešpataujančias idėjas (leitende Hauptideen), jų bendros politikos dėsnius (Maximen). Ši valstybių bendrija, A. H. Hereno nuomone, praktiškai susiformavo XV a. pabaigoje — sąlygomis, susiklosčiusiomis žlugus Bizantijos imperijai ir išaugus Turkijos galybei, kai po didžiųjų geografinių atradimų vystėsi pasaulinė prekyba ir karo menas, rėmęsis šaunamaisiais ginklais. Antrajame šio veikalo leidime autorius nurodė ir perspektyvas, kurios leis valstybių bendrijoms apimti visą pasaulį (Weltstaatensystem) [60].

A. H. Herenas teigė, jog XVI—XVIII a. Europos įtaka didėjo visuose kontinentuose: „Pastaraisiais amžiais Europa kaip niekad anksčiau įrodė savo bendrapasaulinę reikšmę" [61].

Europos valstybių sąjungų pagrindai klostėsi, formuojantis tautų teisei, stiprėjant valdovų dinastijų ryšiams, ryškėjant valstybių santvarkos panašumams. A. H. Herenas „valstybių bendrijose" ar „valstybių sistemose" XVIII a. pabaigoje išskyrė dvi pagrindines grupuotes: šiaurės valstybių (Švedija, Danija, Rusija, Lenkija) ir pietų valstybių (Prancūzija, Ispanija ir kt.). Pasak jo, Vokietija užimanti ypatingą, tarpinę poziciją tarp abiejų grupuočių. Tai lėmė Vokietijos vaidmenį palaikant pastovią tvarką Europoje [62].

Europos valstybių bendrijų, arba sistemų, trijų šimtmečių egzistavimo laikotarpyje A. Herenas skyrė tris periodus: pirmasis — nuo 1492 iki 1661 m.— politinis-religinis, antrasis — nuo 1662 iki 1786 m.— merkantilinis-militaristinis ir trečiasis — nuo 1786 iki 1804 m.— revoliucinis. Pirmajame periode išsiskyrė, antrajame — formavosi, o trečiajame — jau sustiprėjo Europos politinė pusiausvyra.

---

[58] *Herren A. H. L.* Handbuch der Geschichte des europäischen Staatensystems...

[59] Ten pat, p. IX.

[60] Ten pat.

[61] Ten pat, p. XV.

[62] Ten pat, p. IX—XI, 6—14.

Pirmajame periode, kuris siejosi su reformacija, religiniai interesai politikoje buvo akcentuojami tiek katalikiškuose, tiek ir protestantiškuose kraštuose, o religinė veikla buvo glaudžiai suaugusi su politika [63]. Antrajame periode „religiniai interesai jau nebėra bendrosios politikos varomoji jėga". Dabar dominuoja „piniginių interesų susipynimas su politika", išauga finansų politinis vaidmuo, susiklosto merkantilizmo sistema, prekybinė konkurencija, o didžiosios jūrų valstybės siekia išlaikyti jėgų pusiausvyrą [64]. Trečiajame periode reformos ir revoliucija sukrėtė visą ligi tol egzistavusią sistemą [65].

Taip aiškindamas Europos valstybių istoriją, A. H. Herenas ją siejo su ūkinėmis ir kolonijinėmis problemomis, su švietimo, kultūros, technikos ir karo meno tobulėjimu. Toks istorijos dėstymas, kai bandoma aiškinti bendriausius istorinius dalykus, yra charakteringas ir kitiems A. H. Hereno darbams.

Kitas istorikas, kurio darbais ketino remtis I. Onacevičius, buvo vadinamasis „Šveicarijos Tacitas" J. Miuleris (Johannes von Müller), žinomas Švietimo amžiaus istorikas. Jis išgarsėjo savo penkių tomų „Šveicarijos istorija" ir dvidešimt keturių tomų „Visuotine istorija" [66].

J. Miuleris studijavo tuo metu, kai įsigalėjo Švietimo amžiaus idėjos. Jam ypač didelę įtaką turėjo Ž. Ž. Ruso. J. Miulerio pažiūrose į Šveicarijos praeitį matome pabrėžtiną viduramžių Šveicarijos valstybinių institucijų ir šveicarų dorybių idealizavimą. Kantoninė Šveicarijos sistema jam, matyt, priminė graikų polį, jo laisves ir lygybę.

Po pirmojo Lenkijos ir Lietuvos padalijimo J. Miuleris itin susirūpino Šveicarijos likimu. Jis smerkė didžiųjų valstybių grobikiškus siekimus, rašė, jog „Despotai žlugdo Europos laisvę" (Die Despoten am Untergang der europäischen Freiheit arbeiten) [67].

J. Miuleris taip pat teigė, jog istorikui neužtenka protingai ir kritiškai vertinti šaltinius, pasak jo, kiekvienas istorikas turįs dar turėti „istoriko sielą" [68]. Tą „sielą" jis suprato kaip santykio su praeitimi pojūtį, kaip siekimą atkurti tiriamojo objekto koloritą. Aprašydamas Šveicarijos praeitį, jis vaizdavo viduramžių šveicarus kaip kovotojus už „amžinus laisvės idealus", o jų patriarchalinę buitį — kaip charakteringą „natūraliajai būklei" gyvenimo būdą. Tai visai atitiko Ž. Ž. Ruso mokymą.

---

[63] Ten pat, p. 120, 141.
[64] Ten pat, p. 203—204.
[65] Ten pat, p. 247—249.
[66] *Müller J.* Geschichte der schweizarischen Eidgenossenschaft. Zürich, 1786—1808, t. 1—5; *Müller J.* Vier und zwanzig Bücher allgemeiner Geschichte, besonders europäischen Menschheit. Tübingen, 1811—1822.
[67] *Müller J.* Sämtliche Werke. Tübingen, 1810, Bd. 1, S. 144—145.
[68] Ten pat, p. 149.

Savo „Visuotinėje istorijoje" J. Miuleris, kaip ir kiti racionalistinės istoriografijos atstovai, aiškindamas katalikų bažnyčios ir Romos popiežių veiklą viduramžiais, pirmiausia pabrėždavo jos politinę reikšmę, palaikant Europoje jėgų pusiausvyrą [69].

Apie I. Onacevičiaus istorines pažiūras galime spręsti ne tiktai iš A. H. Hereno ir J. Miulerio darbų, kuriais jis rėmėsi savo paskaitose, bet ir iš minėtųjų jo „Pastabų apie visuotinę istoriją", paskelbtų 1840 m. žurnale „Magazyn powszechny" [70]. Tai santrauka darbo, kurį I. Onacevičius parengė, norėdamas gauti Vilniaus universitete istorijos katedrą.

Straipsnyje I. Onacevičius pirmiausia aptarė istorijos mokslo uždavinius. Jis rašė: „Prideramai aiškinama, visuotinė istorija pasakoja apie svarbiausius įvykius, kuriuos laiko būvyje žmonija išgyveno, parodo poslinkių priežastis, švietimo pažangą, paaiškina klestėjimo ir žlugimo šaltinius, tautų gerovės ir nesėkmių veiksnius" [71].

Nustatyti istorijos įvykių priežastis, kaip nurodė I. Onacevičius, padeda istorijos pagalbinės disciplinos: „glaudžiausiai su istorija yra susijusios geografija ir chronologija, nes, rašant ar skaitant apie istorinius įvykius, pirmiausia reikia žinoti, kada ir kur tai įvyko" [72]. Todėl I. Onacevičius apžvelgė geografinių žinių raidą. Aprašydamas didžiuosius geografinius atradimus, nemaža vietos skyrė naujų žemių Rytuose prijungimui prie Rusijos. „Timofejus Jermakas, 1577 m. perėjęs Uralo kalnų juostą, užėmė plačias žemes ir šiuo žygiu parodė Rusijos valstybei patogiausią kelią iki tolimiausių Azijos kraštų. Nepraėjo nė šimtmetis, kai Rusija visiškai ramiai, be jokios įtampos, įsigijo naujai atrastuose kraštuose daugiau žemių nei visa Europos teritorija, o netrukus ir Amerikos žemyne įkūrė savo gyvenviečių. 1639 m. Dmitrijus Kapilovas pasiekė rytinius Azijos kraštus netoli Ochotsko, o veikiai ir Kamčiatka Maskvai pakluso" [73]. Įdomu, jog jau I. Onacevičius nurodė, kad rusų keliautojai ir prijungtų prie Rusijos žemių naujakuriai darė teigiamą įtaką tų žemių žemdirbystės ir kultūros raidai.

Baigdamas geografinių atradimų istoriją, I. Onacevičius rašė: „Iš šios trumpos geografijos istorijos apybraižos matome, jog ją, kaip ir visuotinę istoriją, galime skirstyti į senovės laikų geografiją iki 476 m., viduramžių — iki Amerikos atradimo 1492 m., naujųjų laikų — iki Prancūzijos revoliucijos ir naujausiųjų — iki mūsų dienų" [74].

---

[69] Ten pat, p. 163—164.

[70] *Onacewicz I.* Uwagi nad historyą powszechną.— Magazyn Powszechny, 1840, t. 11—12, s. 260—284.

[71] Ten pat, p. 260.

[72] Ten pat, p. 261.

[73] Ten pat, p. 262.

[74] Ten pat, p. 263.

Glaustai išdėstęs geografijos istorijos pagrindus, I. Onacevičius aprašė chronologijos, geologijos, diplomatikos, numizmatikos, epigrafikos, archeologijos, mitologijos ir sfragistikos klostymąsi. Jis taip pat čia nurodė, jog istorikas, remdamasis šiomis pagalbinėmis istorijos disciplinomis, gali rekonstruoti praeitį [75].

Atskirame skyriuje I. Onacevičius apžvelgė istorinės kritikos raidą ir žymiausius istorijos darbus. Istorinė kritika, „šis patikimas istorikų rankose akmuo, ši geradarė ugnis, kuri žmonių prietarus ir klaidingus įsitikinimus naikina, susiformavo dar visiškai neseniai",— sakė jis [76]. Istorikas, norėdamas pasinaudoti istorinės kritikos pasiekimais ir kritiškai įvertinti istorijos šaltinius, privaląs turėti galvoje, ar autoriai galėjo įvykius teisingai aprašyti, ar galėjo į juos įsigilinti ir juos nagrinėti. Taip pat reikia ištirti, ar nebuvo priežasčių, kurios galėjo paveikti šaltinio autorių, kad jis aprašomus dalykus iškraipytų. Galiausiai reikia atsekti įvykių priežastis, įvertinti jų reikšmę, palyginti vieną įvykį su kitu ir, aiškinant kokio nors įvykio reikšmę, atsižvelgti ir į kitus įvykius. Tokie tai yra pagrindiniai istorinės kritikos reikalavimai [77].

Istorinės kritikos reikšmės kėlimas yra charakteringas daugumai Švietimo amžiaus istorikų, tarp jų I. Onacevičiaus taip labai vertinamiems A. H. Herenui [78] ir J. Miuleriui [79]. Taip buvo, matyt, dėl to, kad žymūs poslinkiai gamtos-matematikos moksluose, naujai susiformavę kriterijai pakeitė požiūrį į pasaulį, į gamtoje viešpataujančius dėsnius. Tuo pačiu atsiskleidė platūs horizontai tyrinėtojams. Gamtos-matematikos mokslų siekimas kuo tiksliau aiškinti įvairius gamtos reiškinius, jų pastangos remtis patyrimu ir protu, pagaliau net pati gamtos-matematikos terminologija (spyruoklė, svertas, pinigų cirkuliacija ir t. t.) skverbėsi į XVIII a. pabaigos istorinę mintį. Buvo griaunami senieji, pirmiausia bažnyčios, autoritetai ir skatinama kritinės minties plėtotė. Gamtos mokslų laimėjimų įtaką istorijos raidai pastebėjo jau E. Gibonas [80].

Tame pat rašinio skyriuje I. Onacevičius, vertindamas seniausius istorijos darbų autorius, rašė: „Senieji istorikai, pradedant Tukididu, skirtingai nuo mūsų amžininkų, savo raštus išpynė kalbomis, kurias herojų lūpomis dėstė tam, kad parodytų iškalbos meną. Toks rašymo būdas jų darbams suteikė pragmatinį charakterį [...]. Tukididas, Diodoras, Polibijas, Livijus, Salustijus, Tacitas garsėjo iškalba ir jos kėlimą, kaip ir istorinės tiesos ieškojimą, laikė pagrindine istoriko pareiga. Užtat jie maža dėmesio

[75] Ten pat, p. 267.
[76] Ten pat.
[77] Ten pat, p. 268.
[78] *Jaggi A.* Über A. H. L. Herrens Geschichtsauffassung. Berlin, 1922, S. 29—31.
[79] *Requart P. J.* Von Müller und Frühhistorismus. Berlin, 1929, S. 47—49.
[80] Autobiography of Eduard Gibbon. Oxford at the Clarendon Press, 1907, p. 184.

skyrė privataus ir visuomeninio gyvenimo apraiškoms, dar mažiau ar beveik nieko nerašė apie mokesčius, karo meną. Ekonominių klausimų aprašymų reikia ieškoti kitų autorių darbuose. Mūsų laikais, nepaprastai išsivysčius karinėms sistemoms, įstatymdavystei ir politinei ekonomijai, visa tai ir tampa pagrindiniu istorijos tyrinėjimo ir palyginimo objektu. Į tai jau atkreipė dėmesį Gvičardinis, Makiavelis, Robertsonas, Jumas, J. Miuleris, Lenglė" [81]. Kaip tik šių autorių pasiekimais, I. Onacevičiaus nuomone, turį remtis istorikai, toliau vystydami istorijos mokslą.

Kadangi pats I. Onacevičius tik išvardijo šiuos žymius istorikus, neišnagrinėjęs jų darbų, reiktų nors trumpai susipažinti su jų mintimis, kad galėtumėm geriau įsivaizduoti, kokia linkme klostėsi paties rašinio autoriaus pažiūros.

L. Gvičardinis savo veikale „Nyderlandų aprašymas" [82] aptarė Nyderlandų geografinę padėtį, klimatą, žemės derlingumą ir charakterizavo žemės ūkį. Išaiškinęs jūros, upių ir miškų reikšmę Nyderlandų gyvenimui, L. Gvičardinis kitame skyriuje apibūdino krašto buitį, papročius, amatus, prekybą. Antroje knygos dalyje aprašomi Nyderlandų miestai. Ypač daug ekonominių duomenų L. Gvičardinis pateikė apie Antverpeną. Be Antverpeno praeities, jis aprašė jo geografinę padėtį, sustiprinimus. Išvardydamas žymiausius miesto gyventojus, L. Gvičardinis paminėjo ir žymųjį flamandų geografą A. Ortelijų, nurodė ir jo sudarytą pasaulio atlasą su istoriniais žemėlapiais bei istoriniu geografijos žodynu. Detaliausiai L. Gvičardinis aprašė Antverpeno ekonomiką, jo reikšmę Nyderlandų ir visos Europos ūkiui. Jis išanalizavo miesto ūkinį augimą ir nurodė priežastis, kurios tą augimą skatino.

L. Gvičardinio „Nyderlandų aprašymas" sulaukė 27 pilnų ir 8 sutrumpintų leidimų, jį išvertė į prancūzų, lotynų, vokiečių, olandų, ispanų ir anglų kalbas [83]. V. Jacunskio nuomone, L. Gvičardinio knyga gerokai aplenkė savo epochą ir todėl istorinės geografijos literatūroje buvo vienišas veikalas [84].

Aiškinant, kodėl L. Gvičardinis atkreipė tokį dėmesį į ekonomiką, reiktų atsiminti, jog Nyderlandai XVI a. Europoje buvo pažangaus ūkio kraštas, kur palyginti nedideliame plote buvo sukaupta daug ekonominių centrų. Jų sparti raida ir patraukė L. Gvičardinio dėmesį.

Kitas žymus XVI a. antrosios pusės istorikas, iš kurio darbų, I. Onacevičiaus nuomone, turėtų mokytis kiti, buvo N. Makiavelis. Šis autorius savo „Florencijos istorijoje" (Istoriae florentinae) parodė glaudų istorinių faktų ryšį. Istorikai N. Makiave-

[81] *Onacewicz I.* Uwagi nad historyą powszechną, s. 269—270.

[82] Descripttione di M. Lodovico Guicciardini patriotio Florentino de tutti i Paesi Bassi, altrimenti detti Germania infericre, 1567.

[83] *Яцунский В.* Людовико Гвичардини — экономист-географ XVI века.— Известия Всесоюзного географического общества. М., 1944, т. 76, с. 111.

[84] *Яцунский В.* Историческая география, с. 102.

lio amžininkai didžiausią dėmesį skyrė karinės ir diplomatinės istorijos dalykams bei valdovų gyvenimo aprašymams. Tuo tarpu vidaus politikos įvykiai, kaip ir seniau, likdavo nuošaly. Kaip tik šiuo požiūriu išimtis buvo N. Makiavelis, kuris labiausiai domėjosi Florencijos vidaus gyvenimu, jos ūkiu. Jis taip pat mėgino aiškinti istorinių įvykių dėsningumus, kurie nepriklauso nuo sąmoningos žmonių veiklos [85].

N. Makiavelio susidomėjimą Florencijos ekonomika galima paaiškinti tuo, kad XVI a. pradžioje feodalizmo irimas ir kapitalistinių elementų formavimasis, kaip ir su šiuo procesu susiję didieji geografiniai atradimai, atkreipė akis į ūkio problemas, skatino ieškoti ir čia dėsningumų.

Tarp I. Onacevičiaus labiausiai vertinamų istorikų buvo paminėtas ir kitas besiformuojančios buržuazinės istoriografijos teoretikas Dovydas Jumas. Žinomas vokiečių istorikas demokratas F. Mainekė (Meinecke), charakterizuodamas D. Jumą, rašė: „Tai kylančių miestiečių sluoksnių atstovas, kuris daugiau matė jų viršūnes nei apačias" [86]. D. Jumo svarbiausias istorinis veikalas yra „Anglijos istorija nuo Julijaus Cezario įsiveržimo iki 1688 m. revoliucijos" [87]. Jis neteikė jokios reikšmės ekonomikai istorijoje, nors pats domėjosi politine ekonomija. F. Engelsas „Anti-Diuringe", kritikuodamas D. Jumo pažiūras, rašė: „Kaip jau esame sakę, Jumas ir politinės ekonomijos srityje, nepaisant p. Diuringo jam išduoto patento, užima garbingą vietą, bet čia jis visų mažiausiai gali būti pripažintas originaliu tyrinėtoju, o juo labiau — moksle epochą sudariusiu mąstytoju" [88]. Jo istorines pažiūras aptarė savo darbuose tarybiniai mokslininkai [89].

Tarp suminėtų I. Onacevičiaus žymiausių istorikų buvo taip pat V. Robertsonas, J. Miuleris ir Lenglė du Fresnojus. Lenglė du Fresnojaus darbai aptarti aiškinantis T. Husaževskio pažiūrų formavimąsi [90], V. Robertsono — J. Lelevelio praeities įvykių vertinimą, o J. Miulerio — nagrinėjant I. Onacevičiaus skaityto kurso programą.

Mus gali stebinti tai, jog I. Onacevičius, vardydamas žymiausius istorikus, nepaminėjo nei A. L. Šlėcerio, nei Voltero. I. Onacevičius, kaip matysime, apie A. L. Šlėcerį užsiminė kitame rašinyje. Tuo tarpu Voltero darbai buvo jau taip plačiai pasklidę, kad jų nereikėjo nei minėti. Be to, kaip pastebėjo V. Jacunskis, Anglijoje V. Robertsonas buvo nuosekliausias Voltero sekėjas,

[85] Ten pat, p. 82.

[86] *Meinecke F.* Die Entstehung des Historismus. Oslo, 1937, t. 1, s. 221.

[87] *Hume D.* The History of England from Invasion of Julius Caesar to the Revolution of 1688. London, 1786—1789, vol. 1—8.

[88] *Engelsas F.* Anti-Diuringas. V., 1958, p. 206.

[89] *Косминский Е.* Историография средних веков, с. 240—243; *Нарский И.* Философия Давида Юма. М., 1967.

[90] *Šidlauskas A.* Tomas Husaževskis, Vilniaus universiteto istorijos profesorius.— Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija, 1969, t. 10, p. 151—155.

kuris savo darbuose sėkmingiau sprendė keliamas problemas nei pats Volteras [91]. Taigi šiuo atveju I. Onacevičius pasirinko autorių, kurio darbai buvo pranašesni.

I. Onacevičius „Pastabų apie visuotinę istoriją" pabaigoje aptarė Herodoto ir Diodoro darbus. Herodoto darbus jis įvertino taip: „teisingai sako mokslo vyras Grodekas savo Graikijos literatūros istorijoje, kad kas Homeras buvo tarp poetų, tas Herodotas — tarp istorikų" [92].

„Herodotui ir Diodorui, kaip ir kitiems istorikams,— teigė I. Onacevičius,— teisingai yra prikišamas nepakankamas kritiškumas, kai jie rašė apie praeities įvykius, susijusius su religine tradicija. Šiuo atveju autoriai buvo varžomi dalyko šventumo, o iš to kilo daug legendų" [93].

I. Onacevičius, kaip ir Švietimo amžiaus istorikai, teigė, jog viduramžiais nusmukusi kultūra ir mokslas: „Žlugus Romos imperijai, mokslai pasitraukė į vienuolynų tylą, kur rado sau prieglaudą [...]. Istorijos genijus ilgam paliko pasaulį, kuris buvo niokojamas karų ir despotų" [94]. Naujas ekonominis ir kultūrinis pakilimas prasidėjo, „augant turtingiems Italijos miestams, kai prekyba ir pramonė išugdė miestiečių luomą, be kurio politinei ir moralinei tamsybei nebūtų pabaigos" [95].

Šiame darbe atsispindi I. Onacevičiaus apsiskaitymas, plačios istorijos teorijos ir metodologijos žinios. Autorius atkreipė dėmesį į ekonominio gyvenimo reiškinius, į naujos klasės — buržuazijos — formavimąsi. Tačiau I. Onacevičiaus teorinės formuluotės labai jau bendro pobūdžio: „istorija yra tikrasis praėjusių amžių veidrodis", „žmonių giminės archyvas". Ir toliau: „Istorija nėra nei atsitiktinumų audinys, nei galutinės lemties padarinys, bet būtinas žmonių veiklos rezultatas, kai bet kuris įvykis turi savo artimesnes ar tolesnes priežastis ir savo ruožtu tampa vėlesnių įvykių priežastimi", „istorija moko karalius valdymo meno, o žmones — paklusnumo" [96].

Tokie teiginiai XIX a. antrajame ketvirtyje skambėjo jau kaip banalios formuluotės. Jie kartu liudija, kad I. Onacevičiui dar turėjo įtakos senos, viduramžiškos pažiūros į istoriją.

I. Onacevičiaus visuotinės istorijos kurso uždavinių supratimas nebuvo visą laiką vienodas: jo pažiūros yra kitusios. Antai 1817 m. balandžio 9 d., t. y. tuo metu, kai dar nebuvo pradėjęs dėstyti universitete, laiške J. Leleveliui jis rašė: „Nedaug teverta tokia istorija, kuri sausai atpasakoja ar išvardija įvykius, kas, kada ir kaip ilgai snaudė soste, kiek sugaišo apsirengimui, medžioklei ar kitoms pramogoms. Tikroji istorija siekia sumaniai iš-

[91] *Яцунский В.* Историческая география, с. 282.
[92] *Onacewicz I.* Uwagi nad historyą powszechną, s. 274.
[93] Ten pat.
[94] Ten pat, p. 282.
[95] Ten pat.
[96] Ten pat, p. 260—261.

tirti tautų kilimo ir žlugimo priežastis, nustatyti priežastingumo ryšį tarp įvykių. Įvykiai užrašyti, bet jų raktas yra žmonių širdyse. Šitaip suvokiama bei suprantama istorija yra svarbi ir naudinga, tuomet ji tampa valdovų ir tautų mokytoja, gyvenimo vadove" [97]. Taigi jau dirbdamas mokykloje, I. Onacevičius buvo atsisakęs viduramžiškos feodalinės pažiūros į istoriją kaip į antgamtinių jėgų veiklos rezultatą, kaip į monarchų ir karo vadų veiklos produktą, kaip į chaotiškų įvykių rinkinį.

Toksai istorijai keliamų uždavinių formulavimas rodė, kad I. Onacevičius sekė istorinės minties plėtotę ir siekė jos kriterijus pritaikyti savo dėstomuose kursuose. Iš visuotinės istorijos paskaitų konspektų matyti, kad paskaitose jis nevengdavo paliesti ir aktualių savo meto problemų. 1821 m. sausio 10 d. paskaitoje „1820 m. kronika" papasakojo apie buržuazinę revoliuciją Ispanijoje, apie Rafaelio Riego i Nunjo veiklą, apie revoliuciją Neapolyje ir karbonarų veiklą. Kalbėjo apie Lotynų Amerikoje vykstančią Ispanijos kolonijų kovą dėl nepriklausomybės [98]. Paminėjo ir įvykius Peterburge (Semionovo pulko kareivių bruzdėjimą). Pagrindine Prancūzijos buržuazinės revoliucijos priežastimi laikė liaudies beteisiškumą [99], pasisakė ir prieš negrų vergovę, teigdamas, jog „odos spalva neduoda teisės vieniems valdyti kitus" [100]. Iš I. Onacevičiaus visuotinės istorijos paskaitų konspektų galima spręsti, kad jis buvo konstitucinės monarchijos šalininkas. Respublikinė valdymo forma, anot jo, tinka tik kraštams su nedidele teritorija ir turintiems nedidelį gyventojų skaičių [101]. Tokioms milžiniškoms valstybėms kaip Rusija geriausia valdymo forma esanti monarchija, ribojama „senato išminties". Monarchas turįs rūpintis liaudies gerove. Tokiu valdovu Rusijoje I. Onacevičius laikė Aleksandrą I, nes tikėjo, jog jis panaikins baudžiavą ir plės švietimą [102].

Be politinės istorijos, I. Onacevičius visuotinės istorijos paskaitose, kaip matyti iš jo parengtų istorijos egzaminų klausimų, didelį dėmesį skyrė kultūros ir visuomeninių santykių problemoms. 1819 m. birželio 14 d. studentui Mickevičiui buvo įteikti istorijos egzaminui tokie klausimai:

1. Kokią naudą duoda istorijos problemų kėlimas ir į ką turi atkreipti didžiausią dėmesį istoriografai?
2. Kokie buvo žymiausi senųjų laikų istorikai ir kuo skyrėsi jų darbai?
3. Bendri Graikijos istorijos bruožai.
4. Kas padėjo romėnams nukariauti Italiją, o vėliau ir visą žinomą pasaulį?

[97] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz..., s. 51.
[98] MAB RS, f. 18, B4, b. 205, l. 141 (I. Onacevičiaus paskaitų konspektai).
[99] Ten pat, l. 172.
[100] Ten pat, l. 55.
[101] Ten pat, l. 49.
[102] Ten pat, l. 169.

5. Kokios buvo Romos laisvių, o vėliau ir nepriklausomybės žlugimo priežastys?
6. Kokie buvo žymiausi Kartaginos vadai?
7. Kokios tautos iškilo Europoje, žlugus Romos valstybei? [108]

1820 m. birželio 27 d. Janas Matafejevas gavo tokius klausimus:

1. Kokias mokslų sritis apėmė senovės Romos mokslininkai?
2. Kokiais šaltiniais rėmėsi šie mokslai?
3. Kokią naudą davė šie mokslai?
4. Koks buvo senovės Graikijos likimas?
5. Kokie buvo žymiausi Graikijos teisinių kodeksų leidėjai?
6. Kokie buvo didžiausi Graikijos karai?
7. Kokios buvo Peloponeso karo priežastys ir kaip jis baigėsi?
8. Kaip keitėsi valdžios formos Romos valstybėje? [104]

Tą pačią dieną studento Joachimo Slonimskio klausimai buvo tokie:

1. Kokius karus kariavo romėnai Afrikoje?
2. Papasakokite apie punų karus.
3. Apibūdinkite Hanibalo karus.
4. Kaip buvo įkurta Kartagina?
5. Kur finikiečiai steigė naujas gyvenvietes?
6. Charakterizuokite šią išdidžią tautą.
7. Kuo prisidėjo Jogailaičių šeimos viešpatavimas prie Lenkijos galybės stiprėjimo ir švietimo plitimo? [105]

Tą pačią dieną laikęs istorijos egzaminą Janas Vernikovskis pasakojo:

1. Apie seniausias karalystes Afrikoje.
2. Kuo garsėjo senojo Egipto valstybė?
3. Kas buvo pirmieji jo valdovai?
4. Kokie mokslai garsėjo Egipte?
5. Kokios buvo šios valstybės valdžios formos?
6. Ką žinote apie senąsias Egipto piramides? [106]

1820 m. birželio 28 d. studento Jano Michalevičiaus klausimai:

1. Papasakokite apie paskutinį Romos imperijos imperatorių.
2. Charakterizuoti Romulą Augustulą.
3. Apibūdinti Karolio Didžiojo viešpatavimą.
4. Kokiai giminei jis atstovavo?
5. Kokios buvo Karolio Didžiojo valstybės sienos?
6. Kuris Vokietijos imperijos imperatorius pradėjo karus su Roma?

---

[103] CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1114, l. 14 (Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto posėdžių protokolai).
[104] Ten pat, l. 32.
[105] Ten pat, l. 33.
[106] Ten pat, l. 34.

7. Kokius karus kariavo Europos valstybės, siekdamos išvaduoti šventąją žemę? [107]

Visų šių ir anksčiau minėtų istorijos klausimų formulavimas rodo, kad I. Onacevičius, nesitenkindamas politinės istorijos įvykių aiškinimu, atkreipė dėmesį ne tik į ekonomines bei kultūrines problemas, bet ir į pažangaus judėjimo pagyvėjimą. Tai buvo nauja Vilniaus universiteto istorijos kurse ir rodė poslinkius I. Onacevičiaus pažiūrose.

Skaitydamas istorijos kursą, I. Onacevičius nedaug galėjo pasinaudoti Lietuvos ir Lenkijos istorikų darbais. Anksčiau spausdintos genealoginės lentelės, herbynai, kronikos, stebuklus aprašantys, protą bukinantys bei didikams pataikaujantys jėzuitų istorijos darbai negalėjo patenkinti universiteto mokslo poreikių. Iš esmės krašto istorijos būklė ne ką tebuvo pasikeitusi nuo K. Skžetuskio laikų, kai savo knygos įžangoje jis rašė: „Mūsų tauta yra pažeminta, nes labai mažai turime istorikų, kurie kitų valstybių praeitį savo kalba būtų aprašę [...]. Atrodytų, jog viena iš gražiausių žmogaus proto veiklos sričių pas mus iki šiol buvo skriaudžiama. Šiandien mes politikoje pasiekėme tokį lygį, kad jaučiame reikalą pažinti tėvų krašto papročius ir teises ir sieti šias žinias su užsienio kraštų istorijos pažinimu" [108].

Kaip matėme, V. Robertsonas, A. H. Herenas, J. Miuleris savo darbuose daugiausia dėmesio skyrė visuotinei istorijai. Tačiau jie jau ėmė domėtis ir savo šalių, t. y. Anglijos, Vokietijos ir Šveicarijos, praeitimi. I. Onacevičius, kuris Vilniaus universitete naudojosi šių istorikų darbais, pasekė jų pavyzdžiu — pradėjo skaityti Lietuvos istorijos paskaitas.

Kaip matyti iš I. Onacevičiaus laiškų kuratoriui A. Čartoriskiui, Lietuvos istorijos dėstymui jis kruopščiai ruošėsi. 1819 m. lapkričio 17 d. laiške I. Onacevičius rašė: „Universiteto biblioteka turi nedaug visuotinės ir tautinės istorijos veikalų, todėl tų dalykų dėstytojas, norėdamas pagyvinti šias disciplinas, tai galės padaryti tik turėdamas didesnį šių knygų kiekį [...]. Universiteto užsakytų knygų kataloguose nelaimingoji istorija iki šiol negalėjo gauti vietos. Pats būdamas tik profesoriaus pavaduotojas arba mokytojas, negaliu apginti dalyko, kuris taip skriaudžiamas. Visos mano viltys, kad Jūsų kunigaikštiškoji didybė užtars ir parems vargšę Klėją" [109]. Tačiau kuratorius, matyt, istorijos dalykais ne per daug rūpinosi, nes 1822 m. birželio 8 d. I. Onacevičius vėl jam rašė: „Apverktiniausia yra lenkų istorijos ir literatūros padėtis. Kas galėtų patikėti, jog mūsų biblioteka turi lenkų istorijos veikalų tik trečdalį, palyginti su Dorpato ar su kurio nors kito universiteto biblioteka. Pripirkta

[107] Ten pat, l. 35—36.

[108] *Skrzetuski K.* Historya polityczna Królestwa Francuskiego dla pożytku szlachetnej młodzi. W-wa, 1773, t. 1, s. 3—4.

[109] Cit. iš: *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje, p. 191—192.

brangių žaisliukų, žuvelių, gėlelių ir panašių niekniekių, o apie tautos istoriją užmiršta" [110].

Neradęs Vilniaus bibliotekose pakankamai medžiagos Lietuvos istorijos kursui, I. Onacevičius 1827 m. vasarą išvyko į Karaliaučių. Paskutiniame laiške J. Leleveliui iš Karaliaučiaus jis rašė: „Po dviejų dienų išvykstu iš Karaliaučiaus, kuriame maloniai praleidau laiką ir daug įdomių dalykų sužinojau. Pripirkau knygų, surinkau medžiagos Lietuvos ir Lenkijos istorijai, susipažinau su statistikos dėstymu Prūsijoje. Baigiasi antrasis kelionės mėnuo, o atrodo lyg vakar čia atvykau. Kelionė gerokai pablogino mano finansinius reikalus, bet dėl to nesigailiu, nes Lietuvos istorija ir statistika iš to turės didelės naudos" [111]. Tą patį patvirtina ir vilnietis Leonas Rogalskis 1827 m. rugsėjo 11 d. laiške J. Leleveliui: „Jau savaitė kaip Onacevičius grįžo iš Karaliaučiaus. Tenai jisai surinko nemaža medžiagos Lietuvos istorijai. Dabar dar negaliu nieko smulkiau parašyti, nes neturėjau laiko plačiau su juo pasikalbėti" [112].

Laiške Mykolui Balinskiui I. Onacevičius 1827 m. rugpjūčio 21 d. parašė apie savo svarbesnius atradimus Karaliaučiuje: „Su savimi vežu didžiulę perrašytų darbų šūsnį. Tarp jų yra apie 40 lapų niekur iki šiol neminėtos Vygando Marburgiečio kronikos teksto. Ši labai įdomi kronika rašyta XIV amžiuje" [113].

Dirbdamas Vilniaus universitete, I. Onacevičius ne tiktai rinko medžiagą Lietuvos istorijai, bet ir paruošė spaudai Jano Albertrandžio darbus: „Henriko Valua ir Stepono Batoro valdymas" ir „Kazimiero, Jono Albrechto ir Aleksandro Jogailaičių valdymas" [114]. Pastarosios knygos įvade I. Onacevičius rašė: „Troškau patarnauti skaitytojams, pridėdamas prie šios knygos Lietuvos istorijos aprašymą. Tačiau, viena vertus, daugelį metų renkamai medžiagai trūko deramo tikslumo, o kita vertus, šie norai pareikalavo daugiau laiko ir jėgų, nei galimybės šiuo metu leido. Taip pat negalima nuslėpti, jog sunkiausia apie Lietuvą rašyti Lietuvoje, nes Vilniaus biblioteka šiuo požiūriu yra neturtingiausia. Kitos korporacijos — tiek pasaulietinės, tiek ir dvasinės neturi jokių knygų rinkinių ar turi labai jau nedaug medžiagos tokios rūšies darbui. Turtingi žmonės nelinkę rinkti knygų savo krašto istorijai (Dionizas Paškevičius, rašytojas iš Raseinių, ir grafas Adomas Čartoriskis, Edukacinės komisijos narys, suda-

[110] Ten pat, p. 191.
[111] Ten pat, p. 193.
[112] Ten pat, p. 197.
[113] VUB RS, f. 22, b. 211, l. 2 (I. Onacevičiaus laiškai M. Balinskiui).
[114] Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego, królów polskich / Wyjęt z rękopismów Jana Albertrandego przez Żegota Onacewicza, profesora historyi przy Uniwersytecie Wileńskim. W-wa, 1823, t. 1—2; *Albertrandi J.* Panowanie Kazimierza, Jana Albrechta i Aleksandra Jagiellończyków, królów polskich i w. książąt litewskich / Wydał Żegota Onacewicz. W-wa, 1827, t. 1—2.

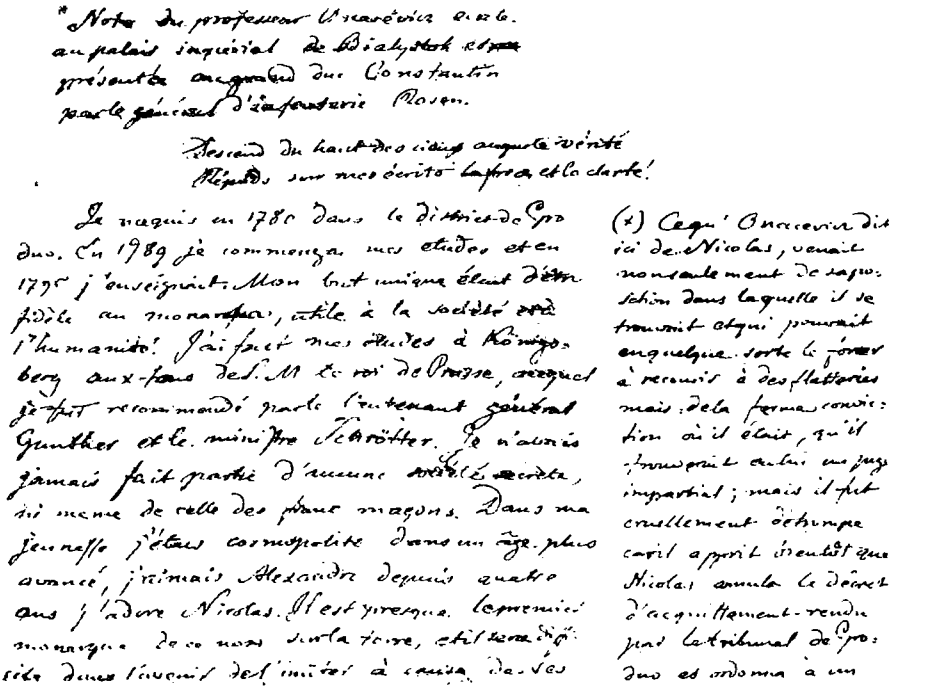

J. Lelevelio rašytos pastabos apie I. Onacevičiaus veikalą

ro išimtį)" [115]. Paaiškinęs priežastis, dėl kurių negalėjo parašyti platesnės Lietuvos istorijos, I. Onacevičius nurodė, jog ši „trumpa Lietuvos istorijos apžvalga (coup d'oeil rapide) yra tarsi J. Albertrandžio knygos apie Jogailaičius įvadas" [116]. Jame I. Onacevičius išvardijo didžiuosius kunigaikščius, pradedant Rimgaudu, kurį jis laikė Mindaugo tėvu, ir baigiant Švitrigaila bei Žygimantu Kęstutaičiu. Kartu keliais sakiniais charakterizavo kunigaikščių kovas dėl sosto. Iš tokios „trumpos Lietuvos istorijos apžvalgos" negalima nieko pasakyti apie I. Onacevičiaus istorines pažiūras.

Be šios Lietuvos istorijos apžvalgėlės, išleistos paties I. Onacevičiaus, turime ir du platesnius šio istoriko darbus, publikuotus po jo mirties R. Podbereckio. Tai „Žvilgsnis į ankstyvąją Lietuvos istoriją" [117] ir „Žvilgsnis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją" [118], kuris, R. Podbereckio nuomone, buvęs Lietuvos

[115] *Albertrandi J.* Panowanie Kazimierza, Jana Albrechta i Aleksandra Jagiellończyków..., t. 1, s. 1—2.

[116] Ten pat, p. 7.

[117] *Onacewicz Ż.* Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy.— Rocznik Literacki, (Petersburg) 1846, s. 3—6.

[118] *Onacewicz Ż.* Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego.— Pamiętnik Naukowo-literacki, Pismo Zbiorowe Umiejętności, Literatury i Sztuki. Wilno, 1849, t. 1, s. 7—27.

istorijos kurso, skaityto 1826/27 mokslo metų pabaigoje, konspektas [119]. Tačiau ir pirmasis, 1846 m. paskelbtas I. Onacevičiaus darbas mums įdomus tuo, kad jame išdėstytos istoriko pažiūros į vienuolių riterių ordinus, įsikūrusius prie Lietuvos sienų. I. Onacevičius rašė, jog „Kalavijuočių įsikūrimas Livonijoje, o vėliau ir Teutonų ordino atsikraustymas į Prūsus sudarė svarbią, krauju rašytą, Lietuvos istorijos epochą" [120].

Toliau šioje studijoje apibūdinama, kaip buvo organizuojami kryžiaus žygiai ir ko iš jų tikėjosi patys kryžiaus žygių dalyviai: „Viduramžių avantiūristinė dvasia vijo neramius žmones į Lietuvą, kadangi popiežius paskelbė kryžiuočiams visuotinius atlaidus. Kas didesnį lietuvių skaičių nužudydavo, tam buvo žadamas tikresnis nuodėmių ir nusikaltimų atleidimas. [...] kam amžius ar sveikata trukdė išvykti, tas galėjo pinigais atsipirkti, kam pikta ar senstelėjusi žmona įkyrėjo, tas, išvykdamas Lietuvon, galėjo ją mesti ir, suradęs gražuolę, nuošaliose vietose linksmai sau dienas leisti. Kas buvo spaudžiamas skolų, tas ieškojo po ordino vėliava prieglaudos ir grobio" [121]. Pabaltijo turtingumas, taip pat galimybės panaudoti jį tolesnei agresijai į Rytus viliojo čia Vakarų Europos feodalus. Vokiečiai, anglai, prancūzai ir čekai traukę prie Nemuno, Vyslos ir Dauguvos krantų lietuvių žudyti. Čia ieškoję savo nuodėmingoms sieloms paguodos ir grobio [122]. „Tie ginkluoti apaštalai,— aiškino I. Onacevičius,— su kalaviju ir kryžiumi rankoje vertė vietos gyventojus išsižadėti savo tikėjimo, tėvų kalbos, laisvės ir nuosavybės" [123]. Kryžiuočių elgesį užkariautose žemėse jis taip aprašė: „Nukariautieji turėjo mokėti dešimtinę ir kitus mokesčius, atlikti karo prievolę [...]. Kryžiuočiai savo puikybę, makiavelizmą ir nežmoniškumą dengė religingumu. Jie daugiau rūpinosi savo nukariavimų plėtimu nei tikybos mokymu. Rodė panieką ir neapykantą nukariautiesiems, nesirūpino jų švietimu ir buitimi. Jie atkakliai persekiojo vietinius gyventojus, o aktyviausius, išdavikiškai prisivilioję, žiauriai nužudydavo. Ordinas, pripažindamas popiežių ir imperatorių savo viršininkais, negailėjo pinigų, kad garantuotų sau palankius ir naudingus jų sprendimus" [124]. Rašinys baigiamas tokiu teiginiu: „Ordinas neturėjo nė vieno kaimyno, kurio jis nebūtų nuskriaudęs išdavyste, apgavyste, klasta ar ginklu. Prisidengęs katalikų tikybos platinimu, ordinas plėtė savo nukariavimus ir nesirūpino nukariautų kraštų civilizacija" [125]. Aprašydamas Prūsijos ir Livonijos vienuolių ordinų klastingą politiką, kelis amžius grėsmingiausią Lietuvai ir jos kaimynams slavams problemą,

[119] Ten pat, p. 7.
[120] *Onacewicz Ż.* Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy, s. 3.
[121] Ten pat.
[122] Ten pat.
[123] Ten pat, p. 4.
[124] Ten pat, p. 4—5.
[125] Ten pat, p. 5.

I. Onacevičius pirmasis iš Vilniaus universiteto profesorių taip aiškiai atskleidė vokiečių ordinų tikrąsias užmačias Pabaltijyje. Jis parodė, jog ordinai buvo nuolat papildomi popiežiaus, vyskupų ir vienuolių kviečiamais ir telkiamais įvairiais plėšikiškais elementais ne tik iš Vokietijos, bet ir iš visos Vakarų Europos. Riteriai plėšikai, visokie avantiūristai, ieškantys turtų ir kraugeriškių žudynių, vyko į ordinų organizuojamus kryžiaus žygius.

Įsikūrus Pabaltijyje vokiečių riterių ordinams, globojamiems Romos popiežiaus ir Vokietijos imperatoriaus, kaip visiškai teisingai suvokė I. Onacevičius, kilo didelis pavojus ne tik lietuviams, bet ir kitiems Pabaltijo gyventojams. I. Onacevičius pabrėžė, jog užkariautojai ėjo su konkrečiu tikslu — pavergti vietinius gyventojus, užimti jų žemes ir, jose įsitvirtinus, toliau plėsti grobimus.

Kaip ir kiti romantizmo atstovai istoriografijoje, I. Onacevičius visų sunkumų, kuriuos viduramžiais teko iškentėti Lietuvai ir jos kaimynams, priežastimi laikė užkariavimus. Jau Ogiustas Tjeri (A. Thierry) rašė, jog „laisvė — pirmoji būtinybė, pirmoji visuomeninio gyvenimo sąlyga išnyko tik todėl, kad atsirado prievarta, užkariavimai" [126]. I. Onacevičiui atrodė, jog iki vokiečių ordinų kryžiaus žygių prieš Pabaltijo tautas lietuviai nepažinę visuomeninio gyvenimo prieštaravimų, taigi ir socialinės nelygybės. Į tokią koncepciją, kad užkariavimų pagrindu susiklostanti klasinė visuomenė, yra atkreipęs dėmesį F. Engelsas [127].

I. Onacevičius, savo rašinyje pasmerkęs riterių ordinų ir jų globėjo — Romos popiežiaus — politiką, tuo pačiu pripažindamas nekrikščioniškoms tautoms laisvės meilę, parodė, jog jis XIX a. pradžioje sugebėjo atsikratyti siauros bažnytinės-feodalinės ideologijos.

Antrajame I. Onacevičiaus rašinyje „Žvilgsnis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją" išdėstytas požiūris keliais Didžiosios Kunigaikštystės istorijos aspektais.

I. Onacevičius čia, sekdamas J. Miulerio ir V. Robertsono mintimis, jog istoriniai faktai susiję ne tik su tam tikru laiku, bet ir tam tikra vieta, prieš dėstydamas Lietuvos istoriją, trumpai aprašė patį kraštą. Iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės jis išskyrė „tikrąją Lietuvą", kurią sudarė „beveik visa Vilniaus gubernija ir didžioji dalis Ašmenos pavieto" [128].

Apibūdindamas svarbiausius Lietuvos istorijos šaltinius, I. Onacevičius jau nurodė ne tik diplomatinės istorijos rinkinius N. Rumiancevo bibliotekoje ir Lietuvos Metrikoje. Jis pažymėjo, jog itin didelę reikšmę kaip istorijos šaltinis turi teismų aktai, nes

[126] *Рейзов Б.* Французская романтическая историография (1815—1830). Л., 1956, с. 93.

[127] *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. 2-е изд. М., 1964, т. 35, с. 112.

[128] *Onacewicz Ż.* Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego, s. 9.

čia galima rasti privilegijų steigti įmones ir ištirti kitus ekonominius krašto reiškinius [129]. Lietuvos istorijai nušviesti visapusiškai reikšminga medžiaga, esanti „slaptajame kryžiuočių archyve Karaliaučiuje, sudėta į 414 stalčių (szuflad)" [130].

I. Onacevičius Lietuvos istoriją iki Liublino unijos 1569 m. padalijo į penkis periodus:

1) 1009—1183 m., kai pirmą kartą istorijos šaltiniuose minima Lietuva. Tai legendinės istorijos periodas;

2) 1183—1240 m.— iki Mindaugo. Tai abejotinos istorijos periodas. Atpasakodamas iš M. Strijkovskio „Kronikos" Palemono ir 500 karvedžių išsilaipinimą prie Palangos, I. Onacevičius nurodė, jog Romos istorijoje tai niekur neminima. Apie Palemono išsilaipinimą M. Strijkovskis rašęs, jo nuomone, remdamasis susidariusia tradicija. Akstinas tokiai tradicijai susiklostyti greičiausiai buvo „avantiūristų išsilaipinimas prie Dauguvos" [131].

Iš visų legendų, kurias atpasakojo M. Strijkovskis ir kiti kronikų autoriai, pasak I. Onacevičiaus, galime daryti vieną išvadą: Lietuva tais laikais išgyveno susiskaldymo ir tarpusavio karų laikotarpį. Bet, nepaisant to, ji vis dėlto rado jėgų kovai su pavojingiausiu savo priešu — Kryžiuočių ordinu [132];

3) 1240—1386 m.— iki laikotarpio, „kai Lietuvoje įsigali krikščionybė, kai Jogaila vedė Lenkijos karalaitę Jadvygą, pats krikštijosi ir privertė krikštytis savo valdinius" [133]. Charakterizuodamas šį istorijos periodą, I. Onacevičius visiškai nemini Krėvos sutarties. Šiame beveik pusantro šimto metų trukusiame laikotarpyje jis mato du etapus: iki Gedimino, kai Lietuvai teko sunkiai kariauti su kryžiuočiais, ir nuo Gedimino — Lietuvos stiprėjimo laikotarpį [134]. Šis Lietuvos istorijos periodas — tai jau „patikimesnė istorija" [135].

Aprašydamas šį periodą, I. Onacevičius teigė, jog „Mindaugo viešpatavimas sudarė ištisą epochą Lietuvos istorijoje" [136]. Jis panaudojo krikštą kaip politinį įrankį, kovodamas su sąmokslininkais, siekusiais užgrobti valdžią. Itin sunkūs laikai Lietuvai prasidėję po Mindaugo mirties, kai apie dvidešimt metų kraštas buvo draskomas nesutarimų ir žudynių. Šios vidinės audros baigėsi, įsigalėjus Vyteniui.

Rašydamas apie kunigaikščius, jų tarpusavio kovas, I. Onacevičius pavaizdavo ir jų kariavimo būdą, nagrinėjo santykius su Rygos miestu, kovojant su bendru priešu —„avantiūristais riteriais".

---

[129] Ten pat.
[130] Ten pat, p. 10.
[131] Ten pat, p. 9.
[132] Ten pat, p. 17.
[133] Ten pat, p. 8.
[134] Ten pat.
[135] Ten pat.
[136] Ten pat, p. 18.

Charakterizuodamas Gedimino valdymą, I. Onacevičius pabrėžė, jog nėra jokios abejonės, kad Gediminas buvo Vytenio sūnus. Trumpai išvardijęs Gedimino karus, jis plačiau dėstė apie amatininkų, pirklių kvietimą į Lietuvą, naujų miestų statybą, daugiausia dėmesio skirdamas Vilniui. Vilniaus įkūrimo data I. Onacevičius laikė 1322 metus, nes 1323 m. Gediminas Vilnių jau mini savo laiškuose [137].

Baigdamas šį Lietuvos istorijos aprašymą, I. Onacevičius pastebėjo, jog Gediminas, matydamas kryžiuočių veidmainystę, nutarė išdėstyti Romos popiežiui jų nusikaltimus ir kartu pareiškė pageidavimą krikštytis su sąlyga, jog bus atsiųsti dvasininkai, ramesni už kryžiuočius, kurie vis dar negali lietuvių pagonių krauju pasisotinti [138].

Kitų dviejų istorijos periodų I. Onacevičius jau neaprašė, tik trumpai charakterizavo. Pavyzdžiui, ketvirtasis periodas 1386—1447 m.— tai Lietuvos iškilimo ir dalinių kunigaikščių šalinimo laikotarpis. Tuo metu, valdant Vytautui, Lietuva pasiekė savo galybės viršūnę. Penktasis, trukęs nuo 1447 iki 1569 m.,—„galutinio Lietuvos susijungimo su Lenkija periodas" [139]. Vėliau, t. y. 1841 m. laiške T. Narbutui, I. Onacevičius penktąjį Lietuvos istorijos etapą išskyrė į dvi dalis: aristokratijos įsigalėjimo laikotarpį, kuris baigėsi Aleksandrui suteikus 1504 ir 1505 m. privilegijas Lietuvos didikams [140] ir nuo 1507 iki 1569 m.— tai Lietuvos suartėjimo su Lenkija metai.

I. Onacevičiaus Lietuvos istorijos periodizacijoje minėtini du laikotarpiai: legendinis periodas, kuriam paaiškinti neturime patikimesnių istorijos šaltinių, ir antrasis periodas, kai žinias apie praeitį galime paremti šaltiniais. I. Onacevičius atsisakė Lietuvos istorijos periodizacijos, paremtos kunigaikščių valdymo metais. Nustatydamas atskirus Lietuvos istorijos laikotarpius, jis siekė pabrėžti svarbiausių įvykių, kurie turėjo lemiamos įtakos krašto istorijai, reikšmę. Tai jau rodo naujų pažiūrų į praeitį formavimąsi.

Apie I. Onacevičiaus Lietuvos istorijos suvokimą iš dalies galima spręsti iš jo laiškų T. Narbutui, kuriuose ne tik suformuluoti patarimai „Lietuvių tautos istorijos" autoriui, bet ir matyti paties I. Onacevičiaus Lietuvos istorijos koncepcija bei istorijos veikalo struktūros supratimas.

Beveik kiekviename laiške T. Narbutui I. Onacevičius rašė apie jo darbo apimtį ir planą. Susipažinęs su „Lietuvių tautos istorijos" pirmuoju tomu, I. Onacevičius pažymėjo, kad mitologija jo niekada nedomino ir jai nereikėjo skirti viso Lietuvos istorijos tomo [141].

[137] Ten pat, p. 25.
[138] Ten pat, p. 27.
[139] Ten pat, p. 8.
[140] MAB RS, f. 18, B4, b. 185, l. 644 (I. Onacevičiaus laiškai T. Narbutui).
[141] Ten pat, l. 634.

Perskaitęs T. Narbuto veikalo II ir III tomus, 1838 m. liepos 22 d. rašė: „Iki šiol nematyti veikalo plano, jo suskirstymo į atskirus Lietuvos istorijos laikotarpius. Nežinia, kiek tomų numatote išleisti ir kokių įvykių aprašymu žadate baigti savo darbą". Ir toliau: „Ištęstas pasakojimas didina tomų skaičių, o tai sunkina jų įsigijimą. Iš nedaugelio žmonių, kurie domisi istorija, maža bus tokių, kurie galės juos nusipirkti, dar mažiau, kurie turės kantrybės tuos tomus perskaityti ir kas perskaityta atsiminti. Būtų gerai, kad veikalo pradžioje paminėtumėte visas pagalbines priemones bei šaltinius — tiek spausdintus, tiek rankraštinius,— kuriais pasinaudojote, rašydamas istoriją. Tada, esant reikalui, būtų nesunku darbą papildyti šaltiniais, kurių ar neradote, ar tiesiog praleidote" [142].

Baigęs skaityti VI „Lietuvių tautos istorijos" tomą, I. Onacevičius 1840 m. rugpjūčio 6 d. aiškino, kad, „atmetus nereikalingus plepalus ir smulkmenas", šį veikalą būtų galima sutraukti į dvi ar tris knygas, o pirmąjį tomą, kur dėstoma mitologija, reikėtų išleisti atskirai, netraukiant į Lietuvos istorijos kursą [143].

Galiausiai, susipažinęs su IX „Lietuvių tautos istorijos" tomu, I. Onacevičius 1841 m. birželio 28 d. pakartotinai aiškino T. Narbutui, kad mitologijai nereikėtų skirti pirmojo istorijos tomo, nes šiam dalykui reikalingas atskiras darbas. Pirmasis tomas turėtų būti skirtas Lietuvos istorijos šaltinių ir spausdintų darbų aptarimui [144]. I. Onacevičius rašė: „Lietuvos istorijoje" niekur nenurodyta, Gerbiamasis Teodorai, kokius veikalus po ranka turėjai ir kokiais šaltiniais naudojaisi. Nenurodytos ir Lietuvos sienos atskirais istoriniais laikotarpiais. Taip pat reikėtų nepamiršti veikalo gale pridėti vietovių ir vardų sąrašą, iš kurio būtų matyti, kokios vietovės kiek kartų buvo paminėtos visame veikale. Šis darbas pareikalautų nemaža laiko, bet būtų labai pageidautinas ir naudingas smalsiam skaitytojui [...], be to, būtų labai pravartus biografijoms ir geografijos istorijai. Pravartus būtų ir Lietuvos aukščiausių pareigūnų sąrašas, bet jį galima sudaryti tik po Lietuvos Metrikos tyrinėjimų" [145].

Keliuose laiškuose aptaręs „Lietuvių tautos istorijos" sąrangą, I. Onacevičius nurodė autoriui ir kai kuriuos netikslumus. Analizuodamas T. Narbuto istorijos pirmąjį tomą, rašė: „Knygos 23, 38 ir 129 psl. minimas vyskupo Petro rankraštis. Reikėtų paaiškinti skaitytojams, kas tai per rankraštis, kur ir kada rašytas. Tai neturi būti mįslė. 57 psl. rašote, kad Gediminas mirė 1340 metais. Dlugošas ir Strijkovskis klydo. Turime patikimų įrodymų, jog Gediminas 1340 m. buvo gyvas ir greičiausiai žuvo, gindamas tėvynę, sekančiais metais. 149 psl. minima J. F. R. kronika.

[142] Ten pat, l. 638.
[143] Ten pat, l. 640.
[144] Ten pat, l. 644.
[145] Ten pat, l. 641.

Ką reiškia tos raidės,— neaišku, o skaitytojai labai norėtų žinoti. 249 psl. sakoma, kad apie 1318 m. Lizdeika patarė Gediminui pradėti Vilniaus statybą. Tačiau žymiam karybos žinovui Gediminui žynio patarimai, kur reikia statyti miestą, tikrai buvo nereikalingi. 254 psl. Vaidevutį vadinate VI a. vyriausiuoju Lietuvos žyniu. Sunku turbūt išaiškinti, ar jis gyveno, o jei ir gyveno, tai kada" [146]. Šias pastabas baigė siūlydamas: „Patariu perskaityti Šlėcerio „Lietuvos istoriją" (ištrauką iš Kojelavičiaus) 50-me jo „Visuotinės istorijos" tome, kurią išleido Halėje 1785 metais. Knygos priede rasite Kurliandijos ir Lifliandijos istoriją, artimai susijusią su Lietuvos praeitimi" [147]. I. Onacevičiaus nuomone, istorijos III tomo genealoginės lentelės neatitinka istorinės tikrovės, „nes reikia atsiminti, kad Janas Nedzielka (Dlugošas) nemėgo Jogailaičių giminės, o aukštino Mozūrų Piastus. Mūsiškiai, rašydami istoriją, save kildino iš Romos riterių ir suteikė jiems išgalvotus herbus, o valdovus kai kada vedė ir iš valstiečių: Piastas jiems buvo piemuo, Vytenis — Ariogalos miestelėno sūnus, Gediminas arklininkas, nors tikrai buvo Vytenio sūnus ir Liutauro anūkas" [148].

Nurodęs, kad T. Narbutas plačiai aprašė Lietuvos ponų „seimus, susirinkimus ir kitokius pasitarimus" Jogailaičių laikais, I. Onacevičius plačiau išdėstė savo požiūrį į didžiųjų kunigaikščių teises Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. „Kunigaikščio valia buvo vienintelė teisė, statutas, visų teisių pradžia ir pabaiga. Žygimanto Augusto nutarimas Liublino seime prijungti Volynę ir Kijevą prie Karūnos žemių buvo paskutinė neribotos kunigaikščio valdžios apraiška. Esu įsitikinęs, kad visa Lietuva buvo Jogailaičių giminės nuosavybė. Su šia nuosavybe jie galėjo ir turėjo teisę elgtis, kaip jiems patiko. Jie galėjo visą Lietuvą padovanoti kam norėjo, ir niekas neturėjo nei teisinės galios, nei valdžios jiems pasipriešinti. Lietuvos bajorų laisvių pradžia — tai Jogailos laikai. Bet šios laisvės egzistavo ne gyvenime, o tik pergamentuose. Vytautas, Švitrigaila ir Žygimantas Kęstutaitis tariamus Lietuvos senatorius, niekieno neatsiklausdami, savo nuožiūra, korė, skandino ar kirsdino. Visi Lietuvos žemių plotai buvo kunigaikščio nuosavybė, jie juos, nieko neatsiklausdami, duodavo ar atimdavo kada tik panorėjo. Nuo kunigaikščio visiškai priklausė jo valdinių turtas ir gyvybė. Kalbu apie tikrąją Lietuvą, o ne apie rusiškąsias žemes, kurių priklausomybę nuo kunigaikščio reikia skirti. Taip pat reikia atsiminti, kad Lietuvoje nebuvo jokio ryškesnio luomų skirtumo iki Jogailos vedybų. Net valdančiosios šeimos narių likimas ir gyvybė priklausė nuo valdovo užgaidų" [149].

---

[146] Ten pat, l. 634.
[147] Ten pat.
[148] Ten pat, l. 638—639.
[149] Ten pat, l. 640—641.

Taip paaiškinęs valdovų teises, I. Onacevičius atkreipė T. Narbuto dėmesį į amatų gamybą ir kultūros problemas. Žemaičiai, anot I. Onacevičiaus, ne tik priešinosi plėšikiškiems kryžiuočių antpuoliams, bet ir patys dažnai nusiaubdavo jų žemes. „Per tuos žygius jie apsirūpindavo įvairiais padargais, kurie jiems buvo reikalingi ūkyje ir kurių jie nemokėjo pasidaryti. Nedaug reikalingų įrankių jie mokėjo pasidaryti, nes Lietuvoje ir Žemaitijoje nebuvo nei reikalingų medžiagų, nei mokytų meistrų" [150].

Perskaitęs T. Narbuto istoriją, I. Onacevičius pastebėjo: „niekur neradau tautos gyvenimo ir krašto vidaus santykių aprašymo. Vienoks tas gyvenimas ir tie santykiai buvo prieš vokiečių atsikraustymą, kitoks — Gedimino, Vytauto ar Žygimanto laikais; o Liublino unijos metais krašto vidaus gyvenimas savo ruožtu skyrėsi nuo kitų laikotarpių. Šiems santykiams turėjo įtakos ir 1692 m. seimas, kai visoje Lietuvoje imta rašyti lenkiškai teismo dekretus ir kitus traktatus. Kiekviena epocha turėjo savo bruožų, nulemtų krašto moralinės būklės, kuri priklausė ir nuo kaimynų veiklos, ir nuo šalį valdančių asmenų" [151]. Paaiškinęs T. Narbutui, kad šiems dalykams nušviesti jis, be vienos kitos užuominos, beveik nerasiąs medžiagos, toliau rašė: „Žygimanto Augusto valdymo pradžioje Mykolas Lietuvis pirmasis ėmėsi plunksnos pavaizduoti Lietuvos moralinę būklę. Pakol kas man teko matyti tik vieną šios knygos egzempliorių. Tačiau niekur nepavyko rasti kokių nors žinių apie tą Mykolą Lietuvį. Kas tai buvo per Lietuvis, vienintelis žmogus savo tautoje, kuris XVI a. kūrinyje atkreipė dėmesį į tautos papročius, nes iki jo rašinio Lietuvoje mes nežinome panašaus pavyzdžio" [152].

Keliuose laiškuose aiškindamas T. Narbutui apie žmonių abejingumą savo krašto praeičiai, I. Onacevičius kėlė kultūrinio palikimo, švietimo ir mokyklų istorijos klausimus. I. Onacevičiaus nuomone: „Lietuva, kaip neturtingas kraštas, praeityje niekados neturėjo užtarėjo, taip pat išsimokslinusių ar mokslus mylinčių žmonių. Jėzuitai kraštą sistemingai tamsino ir niekada nenorėjo pašalinti nuo akių kataraktos" [153]. Kitame laiške, 1841 m. birželio 28 d., I. Onacevičius, tęsdamas savo mintį, rašė: „Lietuvos dvasininkai, nelinkę į mokslus, laikė liaudį barbarišką. Todėl net Žygimantų laikais dalis žemaičių buvo pagonys, ir Radvilos kalvinais juos padarė. Moralinė ir fizinė šalies buitis buvo vargana, nes Lietuvos bajorai šlykštėjosi mokslais, prekyba bei amatais. Dėl to nemaža kaltė teko ir jėzuitams, kurie buvo ir Lenkijos žlugimo veiksnys. Ilga yra eilė lietuvių karžygių, bet labai trumpa išsimokslinusių!!! ir mokslą mylinčių. Šen ir ten galime pastebėti didikų, net XVI a., susigaudančių moksluose (vėlesniais laikais

[150] Ten pat, l. 641.
[151] Ten pat, l. 640.
[152] Ten pat.
[153] Ten pat, l. 641.

jų nepastebime), bet liaudies masė ir vidutinė klasė buvo pasinėrusi į šiurkščią barbarystę. Liaudies būklė vis blogėjo, miestai smuko, politinė egzistencija susvyravo,— o kai ponaičiai, jėzuitų kolegijose pasimokę, pradėjo iš jų išeiti vienas už kitą kvailesni, tai ar begalėjo kraštas politiškai egzistuoti? Mados, baliai, linksmybės, moterys, romanai daugiau juos domino negu geras vaikų auklėjimas, jų ruošimas ateities veiklai" [154].

Savo laiškuose Mykolui Balinskiui I. Onacevičius taip pat rodė didžiausią dėmesį Lietuvos istorijai. Būdamas Karaliaučiuje, 1827 m. rugpjūčio 11 d. jis M. Balinskiui rašė: „Du šimtai penkiasdešimt metų praėjo nuo Lietuvos universiteto įkūrimo, o nė vienas iš jo mokinių, nors ir gausiai Lietuvos duona aprūpintas, neparodė didesnio noro pasidomėti jos praeitimi. Ta tema bibliotekai jokių knygų nenupirkta, ir, atrodo, niekam nė į galvą neatėjo pasidomėti, koks buvo krašto, mokyklų ir jame gyvenančių žmonių likimas. Kai Septynpilio vyras stūmė į rytus Lietuvos sienas ir mūzoms paruošė tinkamas patalpas, Lenčicos bajoras tuo pat metu spausdino savo Kroniką Karaliaučiuje, kuri ne per daug vykusia poetine-prozine forma parodė lietuviams, kas buvo jų protėviai. 80 metų praslinkus nepatriotiškiausio ordino narys gryna Tacito lotynų kalba parodė Lietuvą civilizuotam pasauliui. Prieš šimtą metų Mykolas Lietuvis keletą puslapių Bazelyje apie Lietuvą išspausdino. Nuo to laiko gūdi tyla Lietuvos istorijos horizonte. Parazitai tukinosi pilvus, palikę kandims ir žiurkėms graužti mokslo lobius. Lietuviai dažniau lankydavosi smuklėje negu bibliotekoje; jų rankos buvo įgudusios laikyti vitrum gloriosum (taurelę), o ne knygą, o šio pasaulio išmintį jie bedievybe praminė" [155].

Abejingumas Lietuvos istorijai, matyt, skaudino I. Onacevičių, nes apie tai jis užsimindavo beveik kiekviename laiške ir T. Narbutui. 1836 m. kovo 19 d. I. Onacevičius skundėsi: „Mažai yra žemės rutulyje kraštų panašių į Lietuvą, kur žmonės tokie abejingi ir taip nesirūpina savo krašto reikalais. Paprasčiausias žydelis daugiau domisi savo tauta nei lietuviai. Kortos, romanai, garderobai — tokios yra jų dorybės. Viešpatauja tuščias pasididžiavimas senoliais, o protėvių istorijai paprasčiausiai atsuko nugarą. Per 400 metų nė vienas lietuvis, išskyrus Kojelavičių, Mykolą Lietuvį ir Teodorą Narbutą, nepasirūpino krašto praeitimi. Iki šiolei apie Abisiniją, arabus, mongolus ir samojedus daugiau darbų parašyta nei apie Lietuvą. Tas pavyzdžio neturintis abejingumas liks amžina dėme Lietuvai ir prisidės prie kadaise galingos ir didvyriškos tautos išnykimo" [156].

Išdėstęs savo samprotavimus apie T. Narbuto „Lietuvių tautos istoriją", į kuriuos žiūrėjo kaip į didesnio darbo apmatus, I. Ona-

[154] Ten pat, l. 645.
[155] VUB RS, f. 22, b. 211, l. 4 (I. Onacevičiaus laiškai M. Balinskiui).
[156] MAB RS, f. 18, B4, b. 185, l. 636.

cevičius, baigdamas šias pastabas, istorijos autoriui rašė: „kadangi veikalas jau baigtas ir visuomenės nuomonės teismui atiduotas, tai tikriausiai niekas neturi didesnės teisės parašyti nuveikto darbo įvertinimo. Jį žadu paskelbti universiteto laikraštyje" [157]. Tačiau, kaip sakė Simonas Daukantas apie I. Onacevičių: „jis buvo mokslininkas, kuris skatino kitus, o pats mažai dirbo, pernai, man labai prikibus, davė garbės žodį, kad aprašys Gedimino viešpatavimą, bet ir to neįvykdė" [158]. Ir nepaisant šios nelabai teigiamos charakteristikos, „Daukantui didžiausias istorijos autoritetas liko Onacevičius. Jis pritarė jo istorijos koncepcijai ir žavėjosi jo Lietuvos istorijos šaltinių pažinimu" [159].

Besidomintiems Lietuvos istorija įspūdį padarė I. Onacevičiaus pasisakymas apie Nikolajaus Ustrialovo pranešimą „Klausimas, kokią vietą Rusijos istorijoje turi užimti Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė", kurį jis padarė 1838 m. gruodžio 30 d. Peterburgo pedagoginiame institute. Oficialiojo tautiškumo teorijos šalininkas N. Ustrialovas aiškino, kad Lietuva visais laikais buvo tik Rusijos žemiu dalis ir todėl neturi būti ir atskiros šio krašto istorijos. Po šio pranešimo I. Onacevičius vos ne valandą trukusioje kalboje įrodė N. Ustrialovo nemokšiškumą ir teiginių apie Lietuvos praeitį nepagrįstumą [160]. Apie tai amžininkas rašė: „Oponento rimtumas, ramybė ir mandagumas nedavė pagrindo pertraukti jį, o Ustrialovo žlugimas buvo ir oficialiosios patriotinės teorijos žlugimas" [161].

Nors I. Onacevičius dar nemaža dėmesio skyrė monarchų, bažnyčios ir pasauliečių dignitorių veiklai, vis dėlto jis jau pabrėžė ir nekilmingųjų luomų atstovų (išsimokslinusių žmonių, pirklių bei amatininkų) darbo reikšme kraštui. Jis, panašiai kaip ir J. Lelevelis, naujai suprato tautų istorijos traktavimo uždavinius. Istorikas aiškino, kad tautų praeities tyrimo objektu turi būti ne tik privilegijuotieji visuomenės luomai, bet ir liaudies masės. O pastarųjų ir „vidutiniosios klasės" interesus jis iškėlė kaip priešingybe bajorų siekiams. Įvyko lūžis, vertinant vadinamųjų didžiųjų žmonių veiklą. Imperatoriaus karūna ir popiežiaus tiara nebepajėgė užmaskuoti nusikaltimų, dėl to į monarchų ir visokių dignitorių veiklą pažiūrėta naujai. I. Onacevičius pirmas iš Lietuvos istorikų taip griežtai pasmerkė Romos popiežių ir jų talkininkų siekimą užkariauti naujas žemes, masines žudynes ir prievartą. Pozityviai jis vertino veiklą tų Lietuvos kunigaikščių, kurie siekė taikos, rūpinosi naujų miestų statyba, amatininkais ir pirkliais.

---

[157] Ten pat, l. 644.

[158] S. Daukanto 1845 m. vasario 12 d. laiškas T. Narbutui.— Kn.: Daukantas S. Raštai. V., 1976, t. 2, p. 755.

[159] *Merkys V.* Simonas Daukantas. V., 1972, p. 57.

[160] *Пантелеев Л.* Из воспоминаний прошлого. СПб.; М., 1905, с. 132.

[161] Ten pat, p. 133.

Minėtame 1817 m. balandžio 9 d. laiške J. Leleveliui I. Onacevičius rašė, jog istorikui bene svarbiausia nustatyti protu suvokiamą priežastingumą. Tuo pačiu jis atsisakė istorijos įvykius laikyti priklausančius nuo dievo valios, o siekimas istorinius įvykius aiškinti protu, providencializmo paneigimas jau „atspindi prasidedančią feodalinės sistemos krizę, buržuazinių santykių gimimą" [162].

Susidaryti vaizdą apie I. Onacevičiaus pažiūras įdomus taip pat jo 1822 m. gegužės 8 d. raštas A. Čartoriskiui ir Vilniaus universitetui „Bendros pastabos apie Lietuvą, priemones, kurios neleis kraštui ir jo gyventojams galutinai išnykti, apie universitetą ir mokyklas". Čia jis rašė: „Istorijos mokytojas turi rinkti tradicines žinias apie sienas ir vietoves, išgarsėjusias įvykiais, apie papročius, dainas, kurias valstiečiai ir bajorai dainuoja krikštynose, vestuvėse, laidotuvėse, pabaigtuvėse, apie gyventojų polinkius ir charakterį. Galėtų tai padaryti ir klebonai parapijose, tačiau tai jau pium desiderium!

Piešimo mokytojas turi universitetui pristatyti pilių griuvėsių, senovės daiktų, gyventojų, jų drabužių, namų apyvokos daiktų ir įrankių piešinius.

Visam tam yra neabejingi tie, kurie nori giliau pažvelgti į tėvynės istoriją" [163].

Toks susidomėjimas liaudies papročiais, jos buitimi kaip tik charakteringas romantizmo krypčiai istoriografijoje. Žinome, jog romantikai savo veikla prisidėjo prie lietuvių tautos kultūrinio palikimo išsaugojimo. Jie rinko dainas, pasakas, smulkiąją tautosaką, įvairią etnografinę medžiagą, aprašinėjo papročius, žaidimus ir kt. Toks materialinės ir dvasinės kultūros palikimo rinkimas susiklostė į ištisą kultūrinį sąjūdį. Vienu iš šio sąjūdžio pradininkų reikia laikyti I. Onacevičių. Jo raštas universitetui — tai etnografinės ir folklorinės medžiagos rinkimo programa.

Į I. Onacevičiaus susidomėjimą paprastų žmonių žygdarbiais atkreipė dėmesį Adomas Mickevičius romantinės poemos „Gražina" paaiškinimuose: „Girdėjau iš tautos istorijos žinovo prof. Onacevičiaus, kad Volynės metraštyje užsimenama apie garsų Lietuvos miestų moterų žygį. Moterys, išvykus vyrams į karą, pačios stojo ginti miesto sienų. Negalėdamos atremti priešų, vietoj nelaisvės pasirinko mirtį" [164].

I. Onacevičiaus dėmesys nekilmingųjų žmonių žygdarbiams, jų kultūriniam palikimui rodo, kad jam, kaip ir kitiems romantinės istoriografijos atstovams, „pirmą kartą naujojoje istoriografijoje istorijos objektu tapo liaudis" [165]. Visiškai aiškiai tokią praeities interpretaciją suformulavo O. Tjeri: „Istoriniai persona-

[162] *Рубинштейн И.* Русская историография. М., 1941, с. 57.
[163] VUB RS, f. 2—KC5, l. 76—77 (I. Onacevičiaus laiškai).
[164] *Mickiewicz A.* Dzieła. W-wa, 1929, t. 8, s. 174.
[165] *Рейзов Б.* Французская романтическая историография..., с. 86.

žai — nei Ričardas, anglų karalius, nei Pilypas, prancūzų karalius [...], o didžiulės žmonių minios ir įvairios tautos, iškylančios istorijoje tuo pat metu ar paeiliui. Pagrindinis istorijos tikslas — pavaizduoti tautas, o ne kelių asmenų likimą, papasakoti visuomenės gyvenimo, o ne individualaus gyvenimo įvykius" [166].

Dėl to I. Onacevičius, kaip ir kiti romantikai, rūpinosi lietuvių tautos kultūrinio palikimo išsaugojimu. Kartu jis, kas būdinga XIX a. pirmojo ketvirčio romantizmo atstovams, kaip pastebėjo Bronius Genzelis, tam tikra prasme buvo ir švietėjas [167]. Jis, kaip ir prieš jį dėstę Vilniaus universitete istorijos katedros profesoriai, sekė didžiausiais XVIII a. Švietimo sąjūdžio atstovais.

I. Onacevičiaus pažiūrų klostymąsi šia linkme nulėmė bendra mokslų padėtis to meto Vilniaus universitete. Švietimo ir kultūros istorikai pripažįsta, jog mokslo lygiu Vilniaus universitetas prilygo kitiems Europos universitetams. Žinomas Lenkijos Liaudies Respublikos mokslininkas Z. Feodorovičius savo darbuose įrodinėja [168], jog evoliucijos teorija Vilniaus universitete formavosi iki Č. Darvino. 30 metų prieš pasirodant „Rūšių kilmei", E. Eichvaldas savo veikaluose išdėstė mintis apie rūšių kintamumą ir apie aukštesniųjų formų išsivystymą iš žemesniųjų [169].

Stiprėjančios stichinės materialistinės pažiūros sudarė pagrindą ne tik gamtos mokslams toliau vystytis, bet ir švietėjiškoms idėjoms klostytis. Gamtos mokslų laimėjimai griovė scholastines pažiūras, o veikiant naujoms idėjoms formavosi naujos pažiūros ir į visuomenės gyvenimo reiškinius.

Naujų pažiūrų formavimąsi mes pastebime ne tik I. Onacevičiaus dėstytame istorijos, bet ir statistikos kurse, kurį jis skaitė nuo 1821/22 mokslo metų [170]. Kadangi paties dėstytojo paskaitų neišliko, vienintelis šaltinis, kuris leidžia susipažinti su jų turiniu, yra studento užrašai ir J. Ivaškevičiaus bendros pastabos apie I. Onacevičiaus statistikos kursą. 1826/27 mokslo metų statistikos kurso studento užrašai ne tik nekruopščiai rašyti, bet ir beveik neįskaitomi [171].

Statistiką šiandien mes suprantame kaip mokslą, kuris nagrinėja visuomeninių ir gamtos reiškinių bei procesų kiekybę. Tuo tarpu Švietimo amžiuje susiformavusi vadinamoji „scientica statistica" amžininkų buvo suprantama kaip geografinis-politinis tų valstybių aprašymas ir apibendrinimas konkrečiais skaičiais.

---

[166] Ten pat, p. 86—87.

[167] *Genzelis B.* Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje. V., 1972, p. 27.

[168] *Feodorowicz Z.* Ludwig Henryk Bojanus. Wrocław; Warszawa, 1958; *Feodorowicz Z.* Ewolucjonizm na uniwersytecie Wileńskim przed Darwinem. Wrocław; Warszawa, 1960.

[169] *Райков Б.* Русские биологи-эволюционисты до Дарвина. М.; Л., 1952, т. 2, с. 334.

[170] Ogłoszenie lekcyy w Imperatorskim uniwersytecie Wileńskim 1820—1821, s. 10.

[171] VUB RS, f. 2—DC, b. 247 (studento paskaitų užrašai).

Statistika buvo glaudžiai siejama su istorija ir dažnai dėstoma universitetuose [172].

Iš užrašų galime spręsti, kad I. Onacevičius, dėstydamas statistikos kursą, rėmėsi trijų šios disciplinos žinovų Lauryno Suroveckio [173], Gotfrydo Achenvalio [174] ir Kristiano Šlėcerio [175] darbais. Kaip ir G. Achenvaliui, kurio statistikos vadovėlis buvo plačiai pripažintas, I. Onacevičiui statistika — tai mokslas, aprašantis valstybių savitumus. Jos uždavinys — aiškinti, nuo ko priklauso valstybės stiprumas ir silpnumas, kokios yra valstybės turto ar neturto priežastys, ji tyrinėja ne žmonių veiklą, o jų veiklos rezultatus [176]. Įdomiai statistikos ir istorijos santykį aiškino K. Šlėceris: „Statistika — tai istorija, sustabdyta tam tikru raidos momentu, o istorija — tai statistika, kuri vystosi. Statistikai rūpi tik tie valstybinio gyvenimo reiškiniai, kurie prisideda prie valstybės tikslo, t. y. žmonių laimės" [177]. I. Onacevičius, sekdamas minėtais autoriais, statistiką vaizdžiai lygino su dvaro inventoriumi, o nusakydamas jos objektą, nurodė, jog ši disciplina nagrinėja valstybės fizines ir moralines jėgas [178]. Todėl statistika, pasak jo, supažindinanti su dalykais, kurių visuma sudaranti valstybę. Kalbėdamas apie „fizines Rusijos jėgas", I. Onacevičius apibūdino Rusijos teritoriją, nurodė, kaip plėtėsi jos valdomos žemės, charakterizavo gyventojų luomus, supažindino su gyventojų verslais: žemdirbyste, gyvulininkyste, medžiokle, žvejyba ir kt., aptarė pramonės ir prekybos raidą, atskiras jos šakas. I. Onacevičius nurodė, kaip plėtojosi prekybiniai ryšiai tarp atskirų imperijos sričių, pabrėžė, kad prekybos augimui lemiamą reikšmę turi ne tik „pinigų gerumas", bet ir naudingos prekybos sutartys, sausumos ir vandens kelių tinklo plėtimas [179], aptarė Rusijos miestus ne tik kaip administracijos, bet ir kaip amatų bei fabrikų pramonės vystymosi centrus [180], tačiau amatų gamybos nuo manufaktūrinės-fabrikinės pramonės aiškiau neskyrė.

Nagrinėdamas „moralines Rusijos jėgas", I. Onacevičius pirmiausia savo paskaitose trumpai išdėstė patvaldystės susiklostymo istoriją Rusijoje [181], aptarė Rusijos herbą, titulus, įvairių luomų teises [182]. Kurso pabaigoje plačiau pasakojo apie centrinės valdžios įstaigas: a) ministerijas (pradėjo nuo švietimo); b) valdantįjį senatą ir jo departamentus; c) sinodą; d) generalinį štabą;

[172] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela..., s. 193.
[173] Žr. *Gella A.* Wawrzyniec Surowiecki. Wrocław, 1958.
[174] *Achenwall G.* Abriss der neuesten Staatswissenschaft der vornehmsten europäischen Reichen und Republiken. Göttingen, 1749.
[175] *Schlözer Ch.* Theorie der Statistik. Göttingen, 1804.
[176] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz..., s. 70.
[177] *Schlözer Ch.* Theorie der Statistik, S. 7.
[178] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz..., s. 70—71.
[179] VUB RS, f. 2—DC, b. 247, l. 57—63.
[180] Ten pat, l. 50—56.
[181] Ten pat, l. 69—71.
[182] Ten pat, l. 72—76.

e) valstybės kontrolę; f) gubernijų administracijos įstaigas [183]. Charakterizavo Rusijos įstatymdavystę, supažindino su Suomijos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės konstitucijomis.

I. Onacevičiui, statistikos kurso paskaitose kalbant apie žemdirbystę, pramonę, luomus, tekdavo paliesti tuo metu vieš-patavusius Rusijoje baudžiavinius santykius [184]. Pažiūros į baudžiavą tuo metu buvo pagrindinis radikalizmo kriterijus. V. Leninas rašė: „Negalima pamiršti, kad tuo metu, kai rašė XVIII amžiaus švietėjai (kuriuos visuotinai pripažinta nuomonė priskiria prie buržuazijos vadų), kai penktąjį—septintąjį dešimtmetį rašė mūsų švietėjai, **visi** visuomeniniai klausimai buvo siejami vien su kova prieš baudžiavą ir jos liekanas. Naujieji visuomeniniai ekonominiai santykiai ir jų prieštaravimai tada dar tebebuvo užuomazgoje" [185].

Suprantama, kad I. Onacevičius negalėjo atvirai pasisakyti prieš baudžiavinį išnaudojimą. Jis statistikos kurso paskaitose tik paminėjo, kad „žmonės, kaip Pilchovskis, jais (t. y. valstiečiais.— A. Š.) rūpinosi" [186]. Tai greičiausiai užuomina apie prof. Dovydo Pilchovskio darbą „Atsakymas į klausimą: ar praeityje abejingumas baudžiauninkams tiek užvaldė lenkų širdis, jog net mokslininkai juo užsikrėtė?" [187] Pilchovskio darbas — tai atsiliepimas į anoniminio autoriaus knygą, kurioje dėstomos antibaudžiavinės idėjos. D. Pilchovskis rašė: „Šis rašinys yra protingas, pagrįstas, kilnus ir naudingas. Jo autorius, pirmasis iš lenkų, išleido atskirą darbą klausimu, kuris taip artimai siejasi su liaudies laime. Negaliu sutikti tik su autoriaus teiginiu, jog lenkai visais laikais buvo nejautrūs savo valdiniams ir šiuo nejautrumu buvo užsikrėtę net mokslo žmonės" [188]. D. Pilchovskis nurodė, jog prieš patyčias iš baudžiauninkų pasisakė Kazimieras Teisingasis, Kazimieras Didysis, P. Skarga ir kiti žymūs lenkų žmonės. Gindamas įžymiųjų Lenkijos ir Lietuvos žmonių reputaciją, D. Pilchovskis pritarė anoniminio autoriaus teiginiui, jog baudžiava yra antihumaniška: „Kadangi aš nenoriu prieštarauti tiesai, tai privalau trumpam pertraukti savo minčių dėstymą. Turiu pastebėti, kad šiame amžiuje, nors ir neteko girdėti apie aiškius ir akivaizdžius baudžiauninkų užmušimus, ypač dėl šuns, vis dėlto, norint būti teisiam, negalima prieštarauti, kad ir dabar vargšai smerdai žūsta taip niekingai, jog tai galima geriausiai išreikšti paplitusiu posakiu: pastipo kaip šuo. Žmogaus gyvenimas čia

[183] Ten pat, l. 99—152.
[184] Ten pat, l. 93—95.
[185] *Leninas* V. Kokio palikimo mes atsisakome.— Pilnas raštų rinkinys, t. 2, p. 493—494.
[186] VUB RS, f. 2—DC, b. 247, l. 94—95.
[187] *Pilchowski D.* Odpowiedź na pytanie: ieżeli nieczułość w wyższych wiekach ku poddanym tak była opanowała serca Polaków, iż uczeni nią nawet zarażeni zostali? Czyli dodatek do księgi „O poddanych Polskich". Wilno, 1789.
[188] Ten pat, p. 83.

mažiau vertinamas nei šieno vežimas ar medžio trinka. O dieve! Kiek tų vargšų žmonių kiekvienais metais išmuša ir iššaudo!" [189]

D. Pilchovskis papasakojo apie žiaurumus, nuo kurių miršta baudžiauninkai, ir sielojosi, kad niekas tuo nesirūpina. Jis rašė, jog daugelis valstiečių žūva ne nuo kulkų, kardo ar bizūno. „Tai kaip gi? Non pavisti, occidisti: nemaitindami užmušė. Šunys nutuko, o pusė kaimo badu ir dėl nepriteklių išmirė. Toks tai mūsų žmoniškumas!" Šiuose žodžiuose skambantis gilus pasipiktinimas ir karti ironija mums primena žinomo rusų demokrato A. Radiščevo kūrybą.

I. Onacevičius, atkreipęs dėmesį į šį antibaudžiavinį D. Pilchovskio darbą, tuo pačiu parodė, jog, spręsdamas problemą, kuri tuo metu buvo pati svarbiausia, jis buvo baudžiavos panaikinimo šalininkas.

Iš I. Onacevičiaus skaityto diplomatijos kurso fragmentinių užrašų, kuriuos trumpai aptarė J. Ivaškevičius, sunku spręsti apie profesoriaus pažiūras į dėstomąjį dalyką. Apibrėždamas objektą, jis sakė, jog diplomatija — tai mokslas, nagrinėjantis valstybių santykius, kuriuos lemia tautų teisė ir tarpusavio sutartys, sudarytos visiškai suprantant tautos interesus. I. Onacevičius tuojau pat pabrėžė skirtumą tarp diplomatijos ir diplomatikos. Diplomatika — tai mokslas apie senųjų dokumentų skaitymo būdus ir senovės liekanų autentiškumo nustatymą [190]. Diplomatikos laimėjimais I. Onacevičiaus, kaip ir kitų XIX a. pradžios istorikų, nuomone, diplomatijos istorija praktiškai pasinaudoja, kai senovės dokumentai padeda aiškinti santykius tarp valstybių. Diplomatijos istoriją I. Onacevičius periodizavo kaip ir visuotinę istoriją: senųjų laikų, viduramžių, naujųjų ir naujausiųjų laikų [191]. Senovėje diplomatiniai santykiai buvo labai riboti, kadangi tautos buvo necivilizuotos, nebuvo išvystyta prekyba. Aptardamas senovės diplomatiją, I. Onacevičius minėjo graikų proksenus bei amfiktionijų institucijas, aiškino Romos politikos principą „divide et impera" [192].

Kalbėdamas apie tarptautinius santykius viduramžiais, I. Onacevičius pabrėžė imperatorių kovą su popiežiais, kurių rankose buvo geriausiai organizuotos jėgos to meto susiskaldžiusioje Europoje. Ypač savo klausytojų dėmesį istorikas atkreipė į Bizantijos diplomatiją (fides Graeca) [193]. Ji nesiskaičiusi su priemonėmis: naudojusi ir klastą, ir prekybinius ryšius, ir itin iškilmingą ceremonialą. Atrodo, kad nemaža dėmesio I. Onacevičius skyrė ir sudėtingai Venecijos diplomatijai [194].

Diplomatijos kurse trumpai aprašyti Rusijos santykiai su Persija ir Kinija. I. Onacevičius, atrodo, aiškino, jog Rusijos vyriau-

[189] Ten pat, p. 83—84.
[190] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz..., s. 74.
[191] Ten pat, p. 75.
[192] Ten pat.
[193] Ten pat.
[194] Ten pat.

sybė XVII a. antrojoje pusėje mėgino kontroliuoti prekybą šilku tarp Persijos ir Vakarų Europos. Matyt, jog, dėstydamas Rusijos ir Kinijos santykius XVII amžiuje, istorikas irgi pabrėžė prekybinių ryšių reikšmę diplomatiniams santykiams tarp šių valstybių. Ypač kai, 1689 m. pasirašius Nerčinsko sutartį, prasidėjo nuolatiniai diplomatiniai Rusijos santykiai su Kinija.

Taigi sunku susidaryti išsamesnį vaizdą, kaip I. Onacevičius vertino tarptautinių santykių klostymąsi. Tačiau aišku, kad jis visiškai atmetė senąjį teiginį, jog valdovų valia lemia tautų santykius. Kaip matyti iš J. Ivaškevičiaus studento užrašų aptarimo, I. Onacevičius pirmose diplomatijos kurso paskaitose pabrėžė ekonominių ryšių lemiamą reikšmę diplomatiniams santykiams.

Charakterizuodamas I. Onacevičių, žinomas gydytojas ir literatas Stanislovas Moravskis rašė: „Apie Onacevičių, kurį Novosilcevas su Pelikanu pražudė, nedaug ką tepasakysiu. Gyvenime drąsiai savo mintis reiškė, o dabar jau kiti apie jį kalba ir kalbės. Šie žymaus senolio jį vaizduojantys portretai liko. O darbai jo patys už save kalba. Jis pirmasis Karaliaučiaus kryžiuočių archyvus pradėjo naudingai tyrinėti. Turėjo nuostabią atmintį chronologijai. Kadangi jo istorinės pažiūros buvo ne šių dienų, nemadingos, tai ne visai patenkino amžininkų poreikius. Savo elgesiu priminė vokiečių buršą, buvo net grubus, bet nuoširdus, atviras ir teisingas. Todėl net jo grubumas visur, kur jis bebuvo, labai jam tiko" [195].

Šiltai įvertinęs I. Onacevičiaus veiklą, S. Moravskis neigiamai atsiliepė apie jo istorines pažiūras. Tačiau reikia atsiminti, jog S. Moravskis I. Onacevičiaus istorijos kursų neklausė. Todėl į S. Moravskio vertinimą turime žiūrėti kritiškai. Juo labiau, kad I. Onacevičiaus studentai žavėjosi jo paskaitomis. L. Janovskis paskelbė nežinomo studento laišką, kuriame apie I. Onacevičiaus paskaitas sakoma: „Statistika Onacevičiaus rankose buvo viena iš patraukliausių disciplinų, kuri itin daug naudos duodavo protiniam vystymuisi. Pas šį neprilygstamą statistikos dėstytoją niekuomet nebuvo nuobodu, kadangi jis viską mokėjo perteikti gyvai, sudominti mus puikiu dėstymo metodu ir gražiomis išraiškos formomis" [196].

Greičiausiai vertindamas I. Onacevičiaus Lietuvos istorijos žinias ir gebėjimus šias žinias perteikti klausytojams, rektoratas pasiūlė jam skaityti pranešimą apie Vilniaus universiteto reikšmę, minint universiteto 250 metų jubiliejų [197]. Deja, I. Onacevičiui pranešimo skaityti neteko, nes 1827 m. birželio mėn. jis buvo iš Vilniaus ištremtas.

Kaip galima spręsti iš amžininkų atsiminimų, I. Onacevičius mėgo griežtai pasisakyti apie kai kurias negeroves ir net nevi-

[195] *Morawski S.* Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818—1825). W-wa, 1959, s. 346.
[196] *Janowski L.* W promieniach Wilna i Krzemieńca. Wilno, 1923, s. 100.
[197] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz. . ., s. 82.

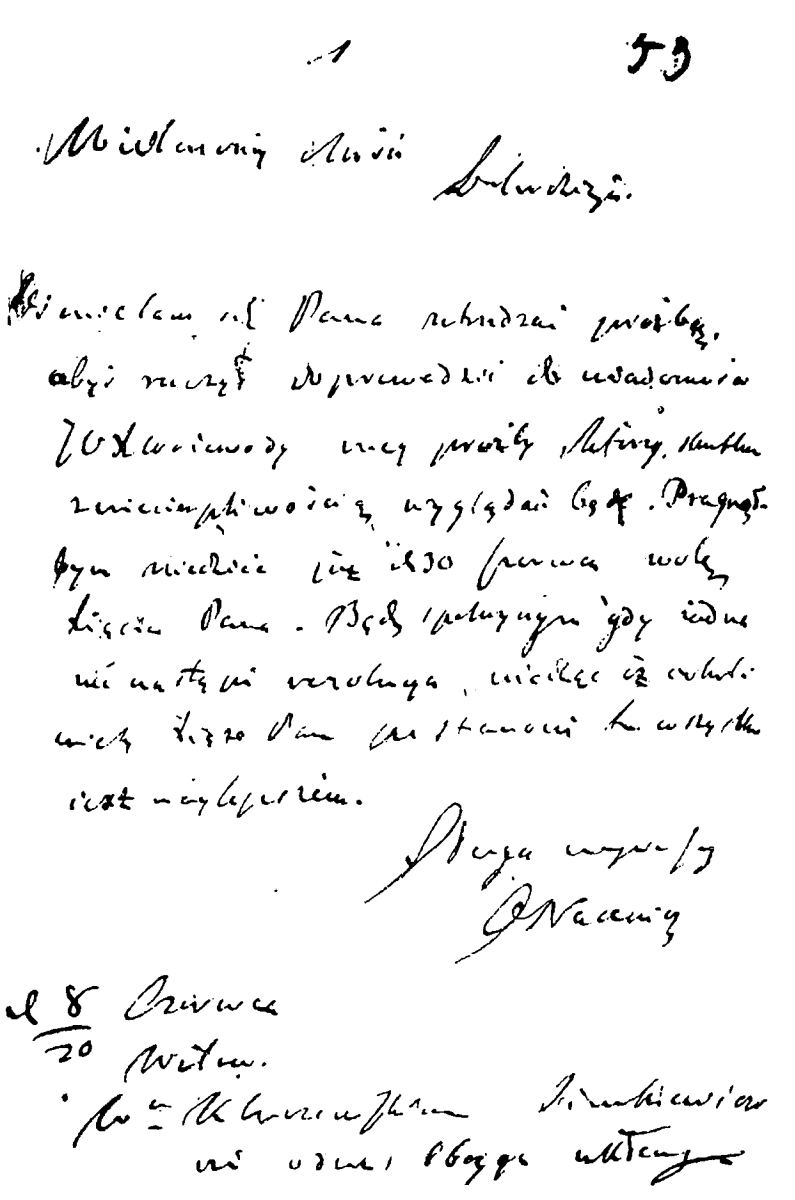

I. Onacevičiaus laiškas

siškai taktiškai pasijuokti iš savo kolegų silpnybių. Adomas Buckevičius savo atsiminimuose rašė: „Statistikos ir diplomatijos katedroje buvo profesorius Onacevičius. Žmogus drąsus ir tiesmukas, mėgstantis kiekvienam teisybę į akis sakyti. Paskaitose pa-

sakodavo, kad net aukštieji valdininkai negailestingai visuomenės turtą vagia. O jeigu tiesiai ir nepasakydavo, kur tokios spekuliacijos ir grobstymai vyksta, tai studentai iš užuominų profesorių mokėjo suprasti" [198].

Amžininkų liudijimu, I. Onacevičiaus paskaitos buvo mėgstamos, ir auditorijose, kur jis dėstė savo kursus, vos tilpdavo norintys jų klausytis [199]. I. Onacevičius mokėjo studentus paveikti, kad savarankiškai studijuotų, rinktų medžiagą krašto istorijai. Jis padėdavo jiems patarimais ir leisdavo savo surinkta archyvuose medžiaga naudotis. Kaip jau pastebėjo istorikai, I. Onacevičius turėjo nemažą įtaką Kajetonui Nezabitauskiui, Simonui Stanevičiui ir kitiems. Tačiau stipriausiai jis veikė Antaną Boleslovą Hlebovičių ir Simoną Daukantą. Pastarasis jį labai brangino ir laikė savo geriausiu draugu. Jų santykius aptarė V. Merkys studijoje „Simonas Daukantas" [200].

A. B. Hlebovičius savo knygoje apie kunigaikštį Vytautą, kaip ir Onacevičius, idealizavo senąją Lietuvą: „Lietuva, kitados viešpataujant minėtiems ir pasaulio istorijoje neišblėsusiems Lietuvos didvyriams Gediminui, Algirdui, Kęstučiui, Vytautui ir kitiems, skyrė Rusijai kunigaikščius, o totoriams chanus. Šiandien, matant tos laimingos praeities palaikus, tik atminimai bekyla. Bet amžiai, kurių būvyje tautos smuko, nenorėdami, kad mes būtume tos didvyrių žemiškos garbės dalyviai, lėmė mums tik minėti jų žygius, kurių nei pavydas, nei laikas negalės nustelbti" [201]. Norėdamas pabrėžti Vytauto reikšmę, autorius toliau pastebėjo: „Žinau, kad mano kuklūs gebėjimai neleidžia man pavaizduoti tokio didvyrio žygių, kurie verti puikiausios plunksnos" [202]. J. Lelevelis, susipažinęs su šiuo darbu, 1822 m. sausio 7 d. Vilniaus universiteto tarybai rašė, jog jame neatsižvelgta nei į amžių, nei į laiko būklę, kai gyveno Vytautas. Čia Vytautas traktuojamas tik kaip Lietuvos didvyris [203]. Su šia J. Lelevelio nuomone nesutiko I. Onacevičius. Jis manė, pirma, kad Vytautas buvo vienas iš garsiausių ir galingiausių viduramžių monarchų ir, antra, kad A. B. Hlebovičius itin nusipelnė tautiečiams, aprašydamas Vytauto gyvenimą ir veiklą [204].

Ši A. B. Hlebovičiaus monografija — tai pirmoji knyga Lietuvos istoriografijoje, skirta Lietuvos didžiojo kunigaikščio veiklai aukštinti. Kadangi ją rašant autoriui darė įtaką jo mokytojas I. Onacevičius, kuris knygos mintims visiškai pritarė, tai, vadi-

[198] *Buckiewicz A.* Obrazki Litwy. Cit. iš: *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz..., s. 72.
[199] *Janowski L.* W promieniach Wilna..., s. 101.
[200] *Merkys V.* Simonas Daukantas, p. 56—58 ir kt.
[201] *Hlebowicz A. B.* Krótki rys życia Witolda w. x. litewskiego. Wilno, 1821, s. 1—2.
[202] Ten pat, p. 2.
[203] *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje, p. 233.
[204] *Hlebowicz A. B.* Krótki rys życia Witolda..., s. 115—116.

nasi, I. Onacevičių ir A. B. Hlebovičių galime laikyti feodalinių Lietuvos valdovų idealizavimo pradininkais.

Susipažinę su I. Onacevičiaus darbais, turime pripažinti, jog jo mokslinis palikimas buvo ne per didžiausias. Surinkus visus jo rašinius į vieną tomą, vargiai susidarytų nedidelio formato poros šimtų puslapių knygelė.

Pradėjęs dėstyti Vilniaus universitete, I. Onacevičius numatė parašyti trijų tomų Lietuvos istoriją [205]. Amžininkai, kaip matyti iš Hipolito Skimborovičiaus laiško, irgi tikėjosi, jog I. Onacevičius parašys platų Lietuvos istorijos kursą: „Iš šio žymaus vyro teisingiausia būtų laukti veikalo, parašyto nepaprastai rafinuota erudicija. Jeigu kas jau galėtų, tai jis turėtų būti Lietuvos istorijos patriarchu. Visada buvo pageidaujama, o šiuo metu ypač jaučiamas stiprus poreikis objektyvios tautos istorijos, į kurią iki šiol niekas kaip reikiant neįsigilino. Kad tiktai Žegota savo ketinimų neužmestų ir kad nepaliktų neįgyvendintų taip trokštamų vilčių. Tuo atveju taptų kaltininku ne tiktai savo kraštui, bet greičiausiai ir didžiosios Europos šviesuomenei" [206].

Atrodo, amžininkai įsivaizdavo, kad I. Onacevičius turėjo visas sąlygas parašyti Lietuvos istoriją. Su tuo galime sutikti tik iš dalies. Atsiminkime, kad universitete jis dirbo tik dešimtį metų, čia jam reikėjo skaityti keletą kursų: visuotinės istorijos, statistikos, diplomatijos ir krašto istorijos. Tuo pat metu parengė spaudai, kaip matėme, J. Albertrandžio raštų keturis tomus, bendradarbiavo su J. Leleveliu ruošiant T. Vagos vadovėlio laidą, aktyviai padėjo studentams, kurie domėjosi Lietuvos istorija. Galiausiai ir jo paties išlikę darbai kaip tik parašyti šiuo laikotarpiu. Taigi I. Onacevičius tais savo gyvenimo metais ne taip jau mažai padarė Lietuvos istorijos mokslui.

Ištremtas iš Vilniaus, I. Onacevičius gyveno dar 17 metų. Per tą laiką pasirodė pora jo straipsnių, kur jis tik aprašė, kaip ir kokius šaltinius surado. Prieš mirtį I. Onacevičius, lyg pasiteisindamas, rašė: „Nuolatos kovodamas su priešišku likimu, trūkumais ir blogais žmonėmis, negalėjau nieko naudingesnio savo palikuonims nuveikti. Ir vis dėlto mano gyvenimas nebuvo visiškai nenaudingas. Dėstyti ir rašyti, nuolat kovojant su likimu, žmonėmis ir įvairiais trūkumais, nėra lengva. Tuo labiau, jog daugiau rūpinausi savo dalyko paskaitas reikiamais šaltiniais paremti nei ką nors parašyti. Todėl įpratau lengviau savo kursus dėstyti nei rašyti. Jeigu būčiau mokėjęs greitraštį, tai būčiau galėjęs palikti daugiau naudingų raštų. O šiandien palieku daugybę pastabų, išrašų, kuriais galės pasinaudoti tyrinėtojai ateityje. Dievas tiktai žino, kiek vargo ir rūpesčių man kainavo šie išrašai. Duok dieve, kad jie tik nepakliūtų po velykiniais pyragais, kas taip dažnai Lietuvoje pasitaiko" [207].

[205] *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje, p. 231.
[206] *Skimborowicz H.* Piśmiennictwo krajowe. W-wa, 1840, s. 2.
[207] *Iwaszkiewicz J.* Ignacy Żegota Onacewicz..., s. 102—103.

Taigi I. Onacevičius manė, jog parašyti Lietuvos istoriją jam trukdė dvi priežastys. Pirma, tai konfliktas su carinės administracijos atstovais, dėl kurio jis neturėjo galimybių susikaupti moksliniam darbui. Antra, tai didžiulis darbas, rengiant įvairius kursus, kuriuos jis skaitė universitete. Skaitomų kursų rengimas atėmė tiek laiko, jog nebuvo kada didesnio veikalo rašyti.

Atsižvelgiant į šiuos paaiškinimus, reikia atsiminti, kad I. Onacevičius juos išdėstė netrukus prieš savo mirtį. Natūralu, kad jis siekė kaip nors pasiteisinti ir visuomenei, ir galiausiai pats sau.

Kitaip apie tai I. Onacevičius galvojo, kai dar buvo pilnas energijos, pačiame savo fizinių ir protinių jėgų brandume. 1830 m. kovo 30 d. laiške J. Leleveliui I. Onacevičius rašė: „Mano galvoje tuo niūresnės kyla mintys, kuo giliau leidžiuosi į lietuviškus miškus. Jeigu mane kas nors stipriai spusteltų, jeigu kas visu griežtumu nurodytų kelių mėnesių terminą, tada gal ir galėtų koks vidutinis darbas gimti. Kitu atveju vienas dievas težino, kas iš viso to bus, nors šis darbas ir yra vienintelė mano veiklos paguoda" [208].

Laiško autorius atvirai prisipažino J. Leleveliui, jog negali prisiversti apdoroti surinktą istorinę medžiagą. I. Onacevičių, kaip ir kai kuriuos kitus istorijos šaltinių žinovus, prislėgė tas medžiagos gausumas, su kuriuo jis susidūrė, kai nuvalė laiko dulkes nuo senųjų pergamentų. Ir savo jėgas, ir energiją išeikvojo archyvuose, ieškodamas vis naujos istorinės medžiagos. Jis nesugebėjo tiek susikaupti, kad, reikiamai sutvarkęs surinktus šaltinius, galėtų pateikti nuoseklų Lietuvos istorijos kursą.

Vertinant I. Onacevičiaus veiklą, reiktų atminti, jog nauja visuotinės istorijos koncepcija, kuri rėmėsi šaltinių kritika ir derinosi su išsivadavusia iš teologijos pasaulietine filosofija, susiklostė Švietimo amžiuje. Vilniaus universitete tokią istorijos koncepciją jau formulavo J. Lelevelis. I. Onacevičius konstravo analogišką koncepciją.

J. Kosminskis pastebėjo, jog reikia skirti XVIII a. istorijos, kaip mokslo, formavimosi dvi puses. Pirmoji pusė — tai šaltinių rinkimas, leidimas ir kritiškas vertinimas. Šie trys momentai yra neatskiriami. Antroji pusė — tai siekimas atrasti istorinės raidos dėsnius, jų pagrindu nustatyti istorijos periodizaciją [209]. I. Onacevičius itin rūpinosi šaltinių rinkimu, juos kritiškai vertino ir dalį jų paskelbė. Jo Lietuvos istorijos periodizacija rodo, jog šaltinius jis ypač vertino, todėl net dalijo istoriją į tikrąją ir netikrąją.

Aptarę pirmųjų XIX a. pradžios Vilniaus universiteto istorijos profesorių pedagoginę ir mokslinę veiklą, galime teigti, kad J. Lelevelis ir I. Onacevičius buvo savitos Vilniaus aukštojoje

[208] Ten pat, p. 115—116.
[209] *Косминский Е.* Историография средних веков, с. 119.

mokykloje brendusios istorijos mokyklos pradininkai. Jie išsiskyrė iš kitų to meto carinės Rusijos, Vokietijos ir lenkų aukštosiose mokyklose dirbusių istorikų savita tematika, kurioje vis aiškiau iškilo Lietuvos praeities tyrinėjimai, o kartu formavosi ir naujas krašto praeities vertinimas. Abu istorikai, sekdami romantikais, kėlė valstiečių reikšmę istorijos eigoje, smerkė baudžiavinį valstiečių išnaudojimą; kita vertus, su šių istorikų vardais yra susijęs Lietuvos feodalinių valdovų idealizavimas. Su J. Leleveliu ir I. Onacevičiumi taip pat siejosi naujos metodikos dalykai: didžiausias dėmesys rašytiniams istorijos šaltiniams ir istorijos metodologijos pagrindams. Galiausiai abu istorikai turėjo įtakos lietuvių kultūros atstovams. Rinkdamas istorinę medžiagą, J. Lelevelis, kaip minėta, palaikė ryšius su D. Poška. Tarybiniai istorikai iškėlė teigiamą jo įtaką S. Stanevičiui [210] ir S. Daukantui [211]. Ne mažesnės įtakos lietuvių kultūros veikėjams Kajetonui Nezabitauskiui bei kitiems turėjo ir I. Onacevičius.

K. Marksas ir F. Engelsas „Vokiečių ideologijoje" nurodė XVIII a. prancūzų ir anglų istoriografijos pažangą. Naujais poslinkiais Anglijos ir Prancūzijos istoriografijoje K. Marksas ir F. Engelsas laikė tai, jog šių kraštų istorikai „pirmieji pamėgino suteikti istoriografijai materialistinį pagrindą, pirmą kartą parašydami civilinės visuomenės, prekybos ir pramonės istorijas" [212].

V. Leninas veikale „Socializmas naikinamas dar kartą" ikimarksistiniam visuomenės mokslui priskyrė ekonomistų klasikų, XVIII a. švietėjų ir XIX a. pradžios istorikų bei filosofų darbus. Marksizmo santykį su jais nusakė taip: „**Kadangi** šį mokslą pirmiausia kūrė ekonomistai klasikai, atradę vertės dėsnį ir pagrindinį visuomenės susiskirstymą į klases,— **kadangi** šį mokslą, remdamiesi klasikais, toliau turtino XVIII amžiaus švietėjai, kovoję su feodalizmu ir klerikalizmu,— **kadangi** šį mokslą plėtojo, nors ir laikydamiesi reakcinių pažiūrų, XIX amžiaus pradžios istorikai ir filosofai, dar toliau aiškinę klasių kovos klausimą, vystę dialektinį metodą ir taikę arba pradėję jį taikyti visuomenės gyvenimui,— tai marksizmas, labai smarkiai pažengęs į priekį kaip tik šiuo keliu, yra viso Europos istorijos, ekonominio ir filosofijos mokslo **raidos** viršūnė" [213]. Taigi ir V. Leninas manė, jog istorija kaip mokslas formavosi XVIII amžiuje. Lietuvoje naujoji istorija pradėjo formuotis taip pat XVIII a., bet XIX a. pradžios laimėjimais buvo žengtas didelis žingsnis į priekį materialistinio istorijos grindimo keliu. Ir tas žingsnis glaudžiai siejosi su dviejų įžymių Vilniaus istorikų — J. Lelevelio ir I. Onacevičiaus — vardais. Deja, jų veikla buvo nutraukta. Carizmas, varydamas pačią reakcingiausią politiką, pasirūpino besiformuojančią Lietuvos istorijos mokyklą užgniaužti. Vietoj I. Onacevičiaus atėjęs carizmo

[210] *Lebedys J.* Simonas Stanevičius. V., 1955, p. 98—101.
[211] *Merkys V.* Simonas Daukantas. . ., p. 56, 177.
[212] *Marksas K., Engelsas F.* Vokiečių ideologija. V., 1979, p. 25.
[213] *Leninas V.* Pilnas raštų rinkinys, t. 25, p. 48.

statytinis Pavelas Kukolnikas nė iš tolo negalėjo prilygti savo pirmtakams ne tik idėjų pažangumu, bet ir tiesiog dalykiniu pasirengimu. Vis dėlto ir jo vardas yra susijęs su istorijos mokslo formavimosi raida, todėl tikslinga jį apibūdinti kiek plačiau.

Pavelas Kukolnikas

P. Kukolnikas gimė 1795 m. birželio 24 d. Zamoscėje. Jo tėvas Vasilijus Kukolnikas Zamoscės licėjuje dėstė gamtos mokslus. Jis — pirmojo penkių tomų žemdirbystės vadovėlio lenkų kalba autorius. Paragintas Stanislovo Zamoiskio, Vasilijus Kukolnikas ėmė leisti ir vieną iš pirmųjų žemės ūkio žurnalų lenkų kalba —„Dziennik Ekonomiczny Zamojskiego". Šį žurnalą redagavo tik vienerius metus, nes N. Novosilcevas 1803 m. rugpjūčio 6 d. V. Kukolniką perkėlė į Peterburgo pedagoginį institutą. Nuo 1805 m. V. Kukolnikas dėstė ir aukštojoje teisės mokykloje romėnų ir rusų civilinę teisę, o 1813—1818 m. mokė didžiuosius kunigaikščius Nikolajų ir Michailą teisės dalykų ir greičiausiai lenkų kalbos [1]. 1819 m. V. Kukolniką paskyrė naujai įsteigto Peterburgo universiteto pozityvinės teisės profesoriumi. Jis buvo net vienas iš kandidatų į universiteto rektorius.

Duomenų apie Pavelo Kukolniko jaunystę turime ne per daugiausia. 1903 m. „Biografiniame žodyne" rašoma: „susiklostė nuomonė, kad P. Kukolnikas nebaigęs jokios mokyklos, o jėzuitai jam suteikę teisės mokslų daktaro laipsnį, norėdami pasigerinti jo tėvui, kai šis vizitavo Polocko akademiją" [2]. Kiti autoriai nurodė, jog P. Kukolnikas, baigęs pradinę mokyklą, toliau mokslus tęsė katalikų dvasininkų kolegijoje [3]. 1810 m., išlaikęs reikalingus egzaminus, pradėjo dirbti Romos katalikų kolegijos pirmajame departamente kanceliaristu [4]. 1812 m. perėjo dirbti į valstybės turtų ministeriją. Jau tuo metu susidomėjo teisės istorija ir, norėdamas plačiau susipažinti su archyvais, kurie buvo pašto departamento žinioje, pasiprašė perkeliamas dirbti į šį departamentą. Domėjimasis teisės istorija reikalavo gilesnių archyvinių studijų. Dėl to 1814 m. P. Kukolnikas perėjo dirbti į teisingumo ministeriją, kur išsitarnavo iki rūmų patarėjo. Teisės istorijos studijų rezultatus 1815 m. jis apibendrino disertacijoje „Romėnų teisės įtaka rusų teisei", kurią apgynė Polocko jėzuitų akademijoje [5]. Gavęs daktaro laipsnį, atsisakęs unitų bažnyčios, P. Ku-

[1] *Malinowski M.* Księga wspomnień / Wydał J. Tretiak. Kraków, 1907, s. 117—118.

[2] *Кубасов И.* Кукольник Павел Васильевич.— В кн.: Русский биографический словарь. СПб., 1903, т. 9, с. 537.

[3] *Шверубович А.* Братья Кукольники. Вильна, 1885, с. 19; *Bieliński J.* Uniwersytet Wileński: (1579—1838), t. 3, s. 234.

[4] *Кубасов И.* Кукольник Павел Васильевич.— В кн.: Русский биографический словарь, с. 537.

[5] *Janowski L.* Słownik bio-bibliograficzny dawnego uniwersytetu Wileńskiego. Wilno, 1939, s. 233.

kolnikas tapo stačiatikiu. Į tai, be abejo, palankiai pažiūrėjo jo vyresnybė. Kai kurių autorių nuomone, šis žingsnis ir L. F. Segiūro „Visuotinės istorijos" [6] vertimas padėjo susiklostyti apie P. Kukolniką labai palankiai itin išprususio žmogaus reputacijai [7]. Išleidęs L. F. Segiūro istorijos vertimą, P. Kukolnikas pradėjo skaityti istoriją kai kuriose Peterburgo aukštesniosiose mokyklose.

A. Kirkoras, aprašydamas P. Kukolniko paskyrimą į Vilniaus universitetą, nurodė, jog V. Pelikanas, atsidėkodamas už finansinę paramą Vasilijui Kukolnikui, rekomendavęs N. Novosilcevui paskirti P. Kukolniką Vilniaus universiteto visuotinės istorijos katedros profesoriumi. N. Novosilcevas tai pasiūlęs švietimo ministrui A. Šiškovui, kuris taip ir padaręs, t. y. 1826 m. P. Kukolniką paskyręs į Vilniaus universitetą, apeidamas visus jo nuostatuose numatytus formalumus, t. y. nepaskelbus konkurso [8]. Kiti autoriai, vienaip ar kitaip minėję P. Kukolniką, nurodė kitą jo paskyrimo datą. J. Belinskis ir R. Menickis teigė, jog P. Kukolnikas atvyko į Vilniaus universitetą jau 1824 m. gruodžio 19 dieną [9]. Nežinome, ar naujasis istorijos profesorius tuojau ėmė skaityti istorijos kursą universitete. L. Janovskis rašė, jog P. Kukolnikui, kaip neeiliniam profesoriui, pradedant naujuosius 1825/26 mokslo metus, pavedė rugsėjo 15 dieną universiteto auloje skaityti pirmąją paskaitą: „[...] profesorius Kukolnikas skaitė apie Graikijos žlugimo priežastis, ir, kaip visuomet, akademiniai mokslo metai buvo pradėti su tam tikra pompa" [10].

L. Janovskis aprašė Julijaus Slovackio studijas Vilniaus universitete. Čia randame ir P. Kukolniko skaityto istorijos kurso charakteristiką [11].

Apskritai P. Kukolniko kaip istorijos profesoriaus gebėjimai nebuvo labai vertinami. Todėl tarp neigiamų atsiliepimų ryškiai išsiskiria du autoriai, kurie P. Kukolnikui nešykštėjo pagyrimų. A. Šverubovičius charakterizavo jį kaip „visapusiškai išsilavinusį žmogų, apdovanotą nuostabiu dėstytojo talentu" [12]. Taip pat teigiamai jo darbą Vilniaus universitete vertino neišaiškintas autorius straipsnelyje, kuris buvo paskelbtas po P. Kukolniko mirties. Ten rašoma: „P. Kukolnikas apskritai buvo puikus savo dalyko žinovas, bet ypač puikiai pažino istoriją to krašto, kuriame praleido didžiąją savo gyvenimo dalį. Jis giliai studijavo šio krašto savumus, pažinojo jį skersai ir išilgai, naudojosi neskelbtais šaltiniais, domėjosi tik jam vienam prieinamais archyvais ir įdėjo

[6] *Сегюр Л. П.* Сокращенная всеобщая история / Перевод Павла Кукольника. СПб., 1818—1820. Т. 1—4.

[7] *Кубасов И.* Кукольник Павел Васильевич, с. 538.

[8] *Kirkor A.* Obrazki litewskie. Poznań, 1874, s. 188.

[9] *Bieliński J.* Stan nauk lekarskich za czasów Akademii medyko-chirurgicznej Wileńskiej. Wilno, 1889, s. 571; *Mienicki R.* Wileńska komisja archeograficzna: 1864—1915. Wilno, 1925, s. 30.

[10] *Janowski L.* W promieniach Wilna i Krzemieńca, s. 93.

[11] Ten pat, p. 103.

[12] *Шверубович А.* Братья Кукольники, с. 24.

į savo kapitalinį darbą visas per ilgus metus sukauptas žinias ir patirtį", o kitoje vietoje rašoma, kad „tarp jo parašytų darbų buvo didelės vertės rašinių, nusipelniusių didžios pagarbos. Iš tokių minėtina „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės istorija", kurios jis (P. Kukolnikas.— A. Š.) net nenorėjo spausdinti" [13].

Tokį P. Kukolniko vertinimą, matyt, reiktų suprasti kaip siekimą įrodyti, jog caro administracija, atleidusi J. Lelevelį, o paskui ir I. Onacevičių, į Vilniaus universitetą paskyrė taip pat neeilinį dėstytoją.

Į akis krinta tai, kad palankiame oficialiųjų biografų P. Kukolniko darbo vertinime nieko konkretaus nesakoma apie jo paskaitas. Beje, kad P. Kukolnikas Vilniaus universitete, matyt, buvo vertinamas, rodytų toks faktas: iškilmingomis progomis jis kartu su kitais pasižymėjusiais universiteto profesoriais sakydavo kalbas. Imkime, pavyzdžiui, Vilniaus universiteto 250 metų jubiliejaus iškilmių aprašymą, kurį mums paliko J. Slovackis. „1828 m. birželio 24 dieną [...] po pamaldų iškilminga eisena, vadovaujama universiteto senato, pasuko į aulą, kuri buvo papuošta universiteto mecenatų ir garsių Vilniaus mokyklos mokslininkų portretais ir biustais. Posėdį lenkų kalba pradėjo kuratorius. Rektorius Pelikanas dailiai išdėstė universiteto istoriją ir jo reikšmę. Po to Jaroševičius skaitė apie Lietuvos kultūros būklę prieš akademijos įkūrimą. Bobrovskis ilgai dėstė apie Vilniaus universiteto įžymybes. Galiausiai kalbėjo Leonas Borovskis, Kukolnikas, Kapelis" [14].

P. Kukolnikas ne tik dėstė istoriją universitete, bet nuo 1829 m. ėjo ir cenzoriaus pareigas. Tiek senieji istorikai [15], kurie rašydami rėmėsi tik amžininkų pasakojimais, tiek ir naujieji tyrinėtojai [16], kurie savo išvadas grindė istoriniais dokumentais, savo darbuose teigia, jog P. Kukolnikas buvęs liberalių pažiūrų cenzorius. N. Ulaščikas rašė, jog jis šiose pareigose išbuvo iki 1865 metų [17]. Tai nevisiškai tikslu. Cenzoriumi P. Kukolnikas buvo iki 1841 metų. Antrą kartą šioms pareigoms jį paskyrė 1851 metais. 1863 m. jis jau skiriamas Vilniaus cenzūros komiteto pirmininku. Šias pareigas ėjo iki 1865 metų [18].

Uždarant Vilniaus universitetą, P. Kukolniką paskyrė nariu Laikinojo komiteto Vilniaus aukštosios mokyklos likvidavimui sutvarkyti, kuriam carinė administracija pavedė rūpintis uždaromo universiteto reikalais [19].

---

[13] *Е-ов А.* Павел Васильевич Кукольник.— Русская старина, (СПб.) 1885, кн. 12, с. 634.

[14] *Janowski L.* W promieniach Wilna i Krzemieńca, s. 133—134.

[15] *Bieliński J.* Uniwersytet Wileński..., t. 2, s. 443.

[16] *Stoczman M.* Czasopisma Wileńskie Adama Honorego Kirkora. Kraków, 1973, s. 60.

[17] *Улащик Н.* Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. М., 1973, с. 83.

[18] *Шверубович А.* Братья Кукольники, с. 32, 34, 35.

[19] *Mościcki H.* Pod znakiem orła i pogoni, s. 201.

Pagal caro reskriptą du Vilniaus universiteto padaliniai — teologijos ir medicinos — buvo perduoti vidaus reikalų ministerijai ir perorganizuoti į Dvasinę ir Medicinos-chirurgijos akademijas. P. Kukolnikas Dvasinėje akademijoje dėstė visuotinę istoriją, o Medicinos-chirurgijos akademijoje — rusų kalbą. Per iškilmes atidarant Medicinos-chirurgijos akademiją P. Kukolnikas skaitė įvadinę paskaitą „Dievo apvaizdos įtaka tautų ir valstybių likimui" [20].

Likvidavus Vilniuje Medicinos-chirurgijos ir Dvasinę akademijas, P. Kukolnikas dėstė visuotinę istoriją mokykloje prie Marijos vienuolyno [21].

P. Kukolniko kaip istoriko veiklai visiškai pritarė caro administracija ir ypač Lietuvos generalgubernatorius M. Muravjovas. Pastarojo nuomone, kiekvienas stačiatikis tuo pačiu yra ir rusas, dėl to, įrodžius, kad praeityje Lietuvoje būta nemaža stačiatikių cerkvių bei vienuolynų, bus įrodytas ir Lietuvos rusiškumas. Tai padaryti turėjo 1864 m. balandžio 17 d. Vilniuje įkurta Archeografijos komisija [22].

Ši komisija buvo švietimo ministerijos žinioje, jos tiesioginis viršininkas buvo Vilniaus švietimo apygardos globėjas. Tačiau iš dalies Archeografijos komisija priklausė ir nuo Vilniaus generalgubernatoriaus, kuris atstovavo aukščiausiajai valdžiai krašte [23]. M. Muravjovas, pasinaudodamas savo generalgubernatoriaus padėtimi, pasiūlė P. Kukolniką paskirti steigiamos komisijos pirmininku.

Jubiliejinio darbo apie Archeografijos komisiją autoriai charakterizavo P. Kukolniką, jog jis „buvo labai mandagus, meilus ir visuomet pasiruošęs patarnauti žmogus. Kaip cenzorius, rašančiųjų jis taip pat buvo minimas tik iš gerosios pusės. Jam, kaip istorijos dėstytojui, buvo palankūs universiteto studentai" [24]. Palankiai, net aukštai vertinę P. Kukolniką kaip žmogų ir pedagogą, oficialūs biografai nutylėjo jo kaip Archeografinės komisijos pirmininko darbą. Iš tikrųjų šiame poste P. Kukolnikas labai maža tenuveikė, todėl, nepraėjus nė metų, teko jį iš tų pareigų atleisti [25].

Kai kurie P. Kukolniko biografai yra nurodę, kad jis neprastai mėgęs poeziją ir pats rašęs eiles. Kuriuos ne kuriuos savo poezijos dalykus jis skelbė spaudoje [26]. Tačiau, kaip pastebėjo

[20] *Кубасов И.* Кукольник Павел Васильевич, с. 537.

[21] Ten pat, p. 537.

[22] *Улащик Н.* Очерки по археографии и источниковедению..., с. 79.

[23] *Турцевич А.* Краткий исторический очерк Виленской комисси для разбора и издания древних актов (1864—1906). Вильна, 1906, с. 17.

[24] Пятидесятилетие Виленской комиссии для разбора и издания древних актов. Вильна, 1914, с. 6.

[25] *Улащик Н.* Очерки по археографии и источниковедению, с. 89.

[26] *Кукольник П.* Стихотворения. Вильна, 1861, т. 1; *Кукольник П.* Стихотворения. Вильна, 1872, т. 3; *Кукольник П.* Последний кусок моей духовной пищи. Вильна, 1886.

ir P. Kukolnikui palankūs autoriai, jo poetiniai kūriniai neturėjo jokios vertės. Šiam žmogui poeto talentas buvo visiškai svetimas. Tarp kitko, jis ir pats nedrįso platinti visuomenėje savo poezijos kūrinių. „P. Kukolnikas savo poezijos dalykus leido tik draugams ir globėjams, kuriems paprastai skirdavo savo kūrinius, iš anksto prašydamas literatūros kritikos susilaikyti nuo jo mūzos pasmerkimo. Nemaža eilėraščių liko rankraščiuose. Tačiau jiems greičiausiai nelemta išvysti pasaulio šviesos" [27]. Dar nepalankiau P. Kukolniko poetinę kūrybą vertino M. Makovecka [28].

Mus labiau domina P. Kukolniko kaip Vilniaus universiteto visuotinės istorijos profesoriaus veikla. Skirtingai nuo ankstesniųjų universiteto profesorių skaitomų istorijos kursų, apie kurių kryptį galėjome spręsti iš jų programų [29], P. Kukolnikas kiekvienais mokslo metais rašė, kaip jau pastebėjo J. Belinskis, vieną ir tą patį: „Skaitys visuotinės istorijos kursą keturis kartus per savaitę nuo 5 iki $6^1/_2$ valandos po pietų" [30].

Tokie itin lakoniški P. Kukolniko nurodymai mums šiandien apie jo istorijos kursą nedaug ką tesako. Kadangi iki šiol nepavyko rasti ir šio dėstytojo studentų paskaitų užrašų, tai apie jo istorines koncepcijas galime spręsti tik iš amžininkų atsiminimų ir paties P. Kukolniko spausdintų darbų.

J. Slovackis prof. P. Kukolniko paskaitas viename laiške taip charakterizavo: „Naujasis istorijos profesorius savo paskaitose naudojosi Bosiuė darbais, kurių autorius rėmėsi providencializmo teorija. Kai kurie poslinkiai P. Kukolniko paskaitose atitiko slavofilų, kuriems atstovavo ir švietimo ministras Šiškovas, teiginius. Šias teorijas P. Kukolnikas grubiai siejo su istorija, kankindamas klausytojus tuščiais pasakojimais apie kultūras, monarchijas, apie viešpataujančiųjų dorybes bei jų aplinką. Jis nieko nepasakojo nei apie žmonijos raidą, nei apie faktų ryšį su jų paskatomis, nei apie tikruosius istorijos faktorius" [31].

Kiti P. Kukolniko studentai taip pat nurodė, kad jų profesorius, skaitydamas visuotinės istorijos kursą, daugiausia rėmėsi Ž. B. Bosiuė darbais ir švietimo ministro Šiškovo pageidavimu pirmas šį kursą ėmė skaityti rusų kalba [32].

Ž. B. Bosiuė, kaip pažymėjo O. Vainšteinas, buvo nuoseklus providencializmo, „kuris istorijoje matė paslaptingus dievo siekimus, vedančius žmoniją per daugelį išbandymų į galutinę pa-

[27] *Кубасов И.* Кукольник Павел Васильевич, с. 537.

[28] *Makowiecka M.* P. Kukolnik.— In: PSB. W-wa, 1971, t. 14, s. 121.

[29] Prospectus lectionum in Alma Academia et Universitate Vilnensi, Schola principis M. D. Lituaniae; Ogłoszenie lekcyy w Imperatorskim uniwersytecie Wileńskim. Wilno, 1825—1826.

[30] *Bieliński J.* Uniwersytet Wileński..., t. 2, s. 50—51.

[31] *Janowski L.* W promieniach Wilna i Krzemieńca, s. 103.

[32] Materiały do dziejów literatury i oświaty / Wyd. T. Turkowski. Wilno, 1937, s. 171, 198.

laimą", atstovas [33]. P. Kukolnikas nebuvo vienintelis Ž. B. Bosiuė šalininkas to laiko Rusijoje. Šio prancūzų istoriko veikalai „Politika, kuri remiasi autentiškais Šventojo rašto žodžiais" [34] ir „Pastabos apie visuotinę istoriją" [35], sulaukė ne vieno leidimo ir buvusioje Respublikoje. „Pastabos apie visuotinę istoriją" XVIII a. pabaigoje čia buvo išleistos net septynis kartus [36].

Žanas Beni Bosiuė (1627—1704) buvo dvasininkas, pagarsėjęs savo pamokslais. Jo amžininkai ypač vertino mirusiųjų atminimui sakytus pamokslus, kuriuos laikė oratorinio meno pavyzdžiu [37]. Subtilus, pakilus Bosiuė rašinių stilius ir koncepcijos atitiko reakcinės XVIII a. prancūzų visuomenės dalies skonį ir nesiderino su Dekarto ir Hobso racionalizmo amžiaus idėjomis.

„Pastabas apie visuotinę istoriją" Ž. B. Bosiuė parašė Liudviko XIV sūnui, Prancūzijos dofinui, kaip istorijos vadovėlį. Knygos autorius įtikinėjo dofiną, jog karaliai tiktai vykdą dievo valią, jų svarbiausia pareiga rūpintis bažnyčia, globoti katalikybę ir persekioti visokius kitatikius, vadinamuosius eretikus.

Pirmoje knygos dalyje Ž. B. Bosiuė išdėstė savo pasaulio istorijos periodizaciją. Senųjų amžių istorija čia skirstoma tam tikrais etapais, pasak autoriaus, epochomis. Pirmoji pasaulio istorijos data esanti Adomo ar pasaulio sukūrimas [38]. Tai įvykę 4004 m. prieš mūsų erą. Antroji svarbi data — 2346 m. prieš mūsų erą. Tada buvęs pasaulinis tvanas. Po to svarbios žmonijos istorijos gairės buvo Abraomas, t. y. dievo ir žmonių sąjungos užuomazga, ir Mozė, t. y. rašytinio įstatymo atsiradimas.

Kitą Ž. B. Bosiuė istorijos etapą sunkiau suderinti su Biblijos tradicija — tai Trojos paėmimas (1184 m. pr. m. e.). Paskui eina Saliamono viešpatavimo etapas. Septintasis — Romos įkūrimas, aštuntasis — žydų išvadavimas iš Babilono nelaisvės, devintasis — Scipionas ir Kartaginos sunaikinimas, dešimtasis — Jėzaus Kristaus gimimas, vienuoliktasis — Konstantinas ir krikščionybės įsigalėjimas. Dvyliktasis — Karolis Didysis ir naujos imperijos įkūrimas.

Laikotarpį nuo pasaulio „sukūrimo" iki Karolio Didžiojo Ž. B. Bosiuė vadino senovės istorija, o nuo Karolio Didžiojo iki Liudviko XIV — naujųjų laikų istorija. Kaip matome, viduramžių jis nepripažino. Jo knygoje mes randame dar ir kitą istorijos padalijimą. Aiškiai remiantis Biblijos tradicija, senoji pasaulio istorija suskirstoma į šešis laikotarpius: 1) nuo Adomo iki Nojaus; 2) nuo Nojaus iki Abraomo; 3) nuo Abraomo iki Mozės; 4) nuo

[33] *Вайнштейн О.* Западноевропейская средневековая историография. М.; Л., 1964, с. 49.

[34] *Bossuet J. B.* Politique tirée des propres paroles de l'écriture sainte. Paris, 1809.

[35] *Bossuet J. B.* Discours sur l'histoire universelle. Paris, 1801.

[36] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela, s. 120.

[37] *Des Granges CH. M.* Histoire de littérature Française. Paris, 1937, p. 397.

[38] *Bossuet J. B.* Discours sur l'histoire universelle, p. 7—8.

Mozės iki Saliamono; 5) nuo Saliamono iki žydų grįžimo iš Babilono nelaisvės; 6) nuo žydų grįžimo iš Babilono nelaisvės iki Kristaus gimimo. Septintasis laikotarpis — dabartiniai amžiai — prasidėjęs nuo Kristaus gimimo.

Išlikusios P. Kukolniko Vilniaus universitetui įteiktos visuotinės istorijos kurso trumpos programos periodizacija iš dalies primena Ž. B. Bosiuė istorijos skirstymą į laikotarpius. P. Kukolnikas skirstė taip: „Senoji istorija: 1) nuo pasaulio sukūrimo iki pasaulinio tvano 2346 m. prieš Kristaus gimimą; 2) nuo pasaulinio tvano iki Persijos karaliaus Kiro laikų, kai apie 550 metus Persija Azijos tautas pavergė; 3) nuo Kiro viešpatavimo iki Aleksandro Didžiojo laikų 331 m. prieš Kristaus gimimą. Epocha, kai Makedonija nukariavo Egiptą, Persijos karalystę ir dalį Indijos; 4) nuo Aleksandro Didžiojo mirties iki Akcijaus mūšio 3 m. prieš Kristaus gimimą. Epocha, kai Romos imperija įsiviešpatavo Europoje, Azijoje ir Afrikoje; 5) nuo Romos monarchijos iškilimo iki 476 m. po Kristaus gimimo, kai Odoakras nužudė Romulą Augustulą. Epocha, kai įvairios gentys sunaikino Romos imperiją. Viduramžių istorija; 6) nuo Romos sunaikinimo iki Karolio Didžiojo laikų 800 metais. Epocha, kai Vakarų Romos imperija atsinaujino, remdamasi didžiulėmis frankų jėgomis; 7) nuo Karolio Didžiojo iki kryžiaus karų 1095 metais. Epocha, kai žlugo frankų imperija; 8) nuo 1095 m. iki XVI a. pradžios. Epocha, kai susiklostė Europos monarchijos. Naujoji istorija: 9) nuo XVI a. pradžios iki Liudviko XIV viešpatavimo 1661 m. Epocha, kai vyko kovos dėl viešpatavimo Europoje; 10) nuo Liudviko XIV iki 1789 m. Prancūzijos revoliucijos. Epocha, kai plito kova su reformacija, kai įsigalinti bedievystė Europoje atvedė į revoliucijos žvėriškumus; 11) nuo 1789 metų iki mūsų dienų. Epocha, kai stiprėjo Rusijos monarchijos vaidmuo" [39].

Iš šios programos matyti, kad P. Kukolnikas, kaip ir Bosiuė, istorijos dėstymą pradeda, remdamasis Biblijos tradicija — pasaulio sukūrimu ir pasauliniu tvanu. Aiškindamas vėlesnius įvykius, jis nemaža dėmesio skyrė Rytų kraštų istorijai. Tačiau jo teiginys, kad 331 m. pr. m. e. Aleksandras Makedonietis nukariavo „Persijos karalystę ir dalį Indijos", yra netikslus. Tiesa, 331 m. pr. m. e. prie Gaugamelų kaimo įvyko kautynės, nulėmusios Persijos likimą. Tačiau Persija galutinai buvo nukariauta 327 m. pr. m. e., dalis Indijos (Pendžabas) — 327—326 m. pr. m. e., o 325—324 m. pr. m. e. Aleksandras Makedonietis jau žygiavo atgal į Makedoniją.

Taip pat Akcijaus mūšis įvyko ne 3, o 31 m. prieš mūsų erą. Šiame mūšyje prie Akcijaus iškyšulio (Vak. Graikija) Oktavianas nugalėjo savo varžovą Antonijų (Antonijaus sąjungininkė Kleopatra iš mūšio pasitraukė). Po šio mūšio į Romos pusę perėjo

[39] CVIA, f. 721, ap 1., b. 741, l. 121—122 (raštai Vilniaus universiteto tarybai).

Sirija, o 30 m. pr. m. e. prie Romos buvo prijungtas Egiptas. P. Kukolniko žodžiais tariant, Roma „Azijoje ir Afrikoje įsivieš-patavo".

Antroje Ž. B. Bosiuė knygos dalyje dėstoma religijos istorija. Čia autorius įrodinėjo, jog, priešingai pasaulinėms valstybėms, kurios, nors senos ir ilgaamžės, vis dėlto istorijos būvyje keitė viena kitą, tikroji religija per visą tą laiką nesikeitusi. Nuo pasaulio sukūrimo iki popiežiaus Inocento XI, t. y. iki autoriaus dienų, visą laiką trukusi vienos ir tos pačios katalikų bažnyčios istorija. Iki Kristaus gimimo, Biblijos laikotarpiu, irgi buvusi ta pati religija. Tiktai ji buvusi ne visai atskleista Abraomui ir kitiems Biblijos personažams [40]. Apskritai ši knygos dalis — tai daugiau judėjų teologija nei istorija.

Galiausiai trečioje knygos dalyje Ž. B. Bosiuė dėstė imperijos istoriją. Ši dalis primena keturių monarchijų — asirų, persų, graikų ir romėnų — aprašymus, kuriuos randame viduramžių kronikose. Ž. B. Bosiuė aiškino, jog visas šias imperijas ar monarchijas dievas sukūręs, vadovaudamasis religiniais tikslais. Romos imperijos egzistavimą autorius grindė tuo, kad vieningoje valstybėje sėkmingiau galėjusi plisti krikščionybė.

Imperijų kilimas ir smukimas, Ž. B. Bosiuė nuomone, turėjo būti pamokomas pavyzdys jo auklėjamajam dofinui ir kitiems monarchams. Romos žlugimas jam, kaip ir viduramžių kronikų autoriams, buvo dievo kerštas už pagonybę ir pralietą krikščionių kankinių kraują [41].

Apie dievo vaidmenį pasaulio istorijoje Ž. B. Bosiuė taip samprotavo: „Ši ilga priežasčių, kurios lėmė imperijų iškilimą ir žlugimą, grandinė priklauso nuo dievo valios. Viešpats, būdamas aukštai danguje, sprendžia valstybių likimą, o jo rankose visų žmonių širdys: jis tai pažaboja aistras, tai jas atleidžia ir šitaip lemia žmonių likimą. Norėdamas iškelti užkariautojus, jis padaro, kad jų karius apimtų nenugalima drąsa, o priešus — baimė. O norėdamas iškelti įstatymų leidėjus, jis apdovanoja juos savo protu ir įžvalgumu, leidžia jiems numatyti nelaimes, kurios gresia karalystei, ir taip padeda susiklostyti visuotinei ramybei. Tačiau jis moka apriboti žmonių įžvalgumą: čia apšviečia juos ir jų žvilgsniui suteikia aštrumo, čia palieka žmones jų pačių neprotingumui, apakina juos, nubloškia žemyn, sukelia tarp jų sąmyšį" [42]. Baigdamas „Pastabas apie visuotinę istoriją", Ž. B. Bosiuė rašė: „Taip dievas tvarko visų tautų likimą. Todėl mes neturime kalbėti apie laimę ar atsitiktinumą, tuos žodžius galime vartoti, tik norėdami pridengti savo neišmanymą. Tai, ką vadiname atsitiktinumu, nes neaiškiai suvokiame, iš tikrųjų yra planas, suderintas aukštesnėse sferose, būtent amžino-

[40] *Bossuet J. B.* Discours sur l'histoire universelle, p. 276.
[41] Ten pat, p. 367.
[42] Ten pat, p. 391—392.

joje Taryboje, kuri sujungia visas priežastis ir padarinius į vieną bendrą tvarką" [43].

Ž. B. Bosiuė „Pastabos apie visuotinę istoriją" XVIII a. pabaigoje buvo paplitusios ne tik Respublikoje, bet ir pačioje Prancūzijoje [44].

Ž. B. Bosiuė nebuvo iš tų istorikų, kurie davė ką nauja praeičiai vertinti ar bent istoriją sistemingiau išdėstė. Jo „Pastabos apie visuotinę istoriją" mums labiausiai primena retai net ir specialiuose istoriografijos darbuose minimą Liudviko Filipo Segiūro „Senųjų ir naujųjų amžių visuotinę istoriją" [45], kurią kaip tik P. Kukolnikas XIX a. antrajame dešimtmetyje sutrumpinęs išvertė į rusų kalbą [46]. L. F. Segiūras dalyvavo Amerikos nepriklausomybės karuose, artimai bendravo su Dž. Vašingtonu. 1783 m. Liudvikas XIV paskyrė jį pasiuntiniu prie Jekaterinos II dvaro [47].

Po buržuazinės revoliucijos Prancūzijoje L. F. Segiūras pasitraukė į provinciją. Čia jis parašė „Senųjų ir naujųjų amžių visuotinę istoriją" ir kelių leidimų sulaukusius „Memuarus" [48].

Kaip rodo pati L. F. Segiūro knygos „Senųjų ir naujųjų amžių visuotinės istorijos" antraštė, jis, kaip ir Ž. B. Bosiuė, istoriją skirstė į du periodus: senuosius ir naujuosius amžius, nors jau visuotinai buvo priimtas istorijos skirstymas į tris periodus, įvestas Ch. Kelerio.

Abiejų knygų autoriams senieji laikai — tai laikotarpis nuo pasaulio sukūrimo iki Karolio Didžiojo imperijos susiformavimo, o naujieji laikai — tai vėlesni amžiai. Abu istorikai ypač daug dėmesio skyrė „dievo išrinktosios" tautos istorijai. Tačiau jie tarpusavyje kiek ir skyrėsi. Ž. B. Bosiuė pateikė platesnę antikos istoriją, o L. F. Segiūras didžiausią dėmesį skyrė laikotarpiui po Romos imperijos žlugimo, t. y. viduramžiams. Šį istorijos periodą L. F. Segiūras idealizavo, matė jame visokio gėrio šaltinį [49]. Tai lyg žmonijos aukso amžius. Būdamas buržuazinės revoliucijos priešininkas, L. F. Segiūras įrodinėjo, jog nieko negalima pasiekti perversmu. Kiekvienos tautos istoriją lemianti dievo valia, todėl nei idėjos, nei institucijos, turinčios reikšmės vienai tautai, nieko teigiamo negali duoti kitai [50]. Dėl to kiekvienas monarchas turįs pažinti savo krašto, svarbiausių jo valstybinių institucijų istoriją.

L. F. Segiūras nepripažino ypatingo vaidmens įstatymų leidėjams, kaip tai darė istorikai racionalistai XVIII a. pabaigoje.

Kaip tipiškam feodalinės istoriografijos atstovui, L. F. Segiūrui svarbiausia monarchijos atrama — religija. Pasak jo, kiekvie-

[43] Ten pat, p. 392.

[44] *Косминский Е.* Историография средних веков, с. 142.

[45] *Segur L. F.* Histoire universelle ancienne et moderne. Paris, 1817. T. 1—10.

[46] *Сегюр Л. П.* Сокращенная всеобщая история. Т. 1—4.

[47] Encyklopedyja powszechna S. Orgelbranda. W-wa, 1866, t. 23, s. 186.

[48] *Segur L. F.* Memoires ou Souvenirs et anecdottes. Paris, 1825—1826, t. 1—3; Записки графа Сегюра. СПб., 1865.

[49] *Сегюр Л. П.* Сокращенная всеобщая история, т. 3, с. 93.

[50] Ten pat, p. 117.

nas monarchas privaląs remti bažnyčią ir kovoti su visokiais melagingais mokymais. Autorius taip pat manė, jog bet koks kėsinimasis į bažnyčios nuosavybę — šventvagystė, o karaliai privalo puošti bažnyčias [51].

L. F. Segiūro „Senųjų ir naujųjų amžių visuotinėje istorijoje" kiekvienu atveju pabrėžiama dievo apvaizdos reikšmė pasaulio likimui. Dievo apvaizda esanti ta varomoji jėga, kuri lemia istorijos eigą, veda žmoniją iš anarchijos į visišką harmoniją.

P. Kukolnikas taip pat, sekdamas Ž. B. Bosiuė ir L. F. Segiūru, ne kartą minėjo, jog istorijos įvykius lemianti dievo apvaizda. Jis rašė: „Apvaizda, kuriai tūkstantis metų kaip viena diena, o viena diena — kaip tūkstantis metų, parodė visatai, jog šita mintis (amžinumo idėja) atitiko išmintingiausius numatymus ir lėmė žmonių istoriją" [52].

Kita vertus, reikia pažymėti, jog L. F. Segiūras, priešingai viduramžių istorikams, neteikė lemiamos reikšmės Kristaus gimimo legendai: po šio įvykio istorijos raida vyščiusis ta pačia tėkme kaip ir seniau [53]. Tačiau apskritai teologinis požiūris jo knygoje labai ryškus. Pavyzdžiui, aiškindamas griaustinio, kuris lydi visus itin svarbius įvykius, kilmę, L. F. Segiūras teigė, jog jis atsiradęs dėl „pasaulinio tvano". Tokią nuomonę jis grindė Biblija ir kitais mitologiniais pasakojimais.

Dėstyti tokius dalykus po to, kai Volteras ir kiti Švietimo amžiaus istorikai ryžtingai atmetė antgamtinių jėgų įtaką istorijai, kai buvo pripažintas proto kriterijus, reikalavęs istorinės tiesos, reiškė, jog grįžtama prie viduramžių argumentų feodalinei monarchistinei ideologijai ginti. Pasirinkdamas savo dėstomo istorijos kurso pagrindiniais šaltiniais tokius autorius kaip Ž. B. Bosiuė ir L. F. Segiūras, P. Kukolnikas parodė, jog jis orientuojasi į atvirą reakciją.

Ž. B. Bosiuė ir L. F. Segiūro darbuose istorija pateikiama klasiniu aspektu. Kaip ir kai kurie kiti feodaliniai monarchistiniai istorikai, jie visuomeninę istorijos funkciją suprato kaip feodalų klasės ideologinių poreikių tenkinimą. Jų darbų objektas buvo privilegijuotųjų luomų istorija. Ž. B. Bosiuė savo „Pastabas apie visuotinę istoriją" skyrė Prancūzijos dofinui, o L. F. Segiūras „Senųjų ir naujųjų amžių visuotinėje istorijoje" pabrėžė, jog susipažinti su praeitimi pirmiausia turį monarchai ir aristokratai [54].

Taigi P. Kukolnikas savo istorines pažiūras grindė reakcinių istorikų darbais, kurie paplito XVIII a. ir XIX a. pirmojoje pusėje. Jais jis rėmėsi, skaitydamas istorijos kursą Vilniaus universitete, juos vertė į rusų kalbą, kad plačiau būtų prieinami vietiniam skaitytojui. Tačiau geriausiai P. Kukolniko pažiūras, be abejo, išreiškė jo paties darbai. Didžiausiame darbe „Istorinės

[51] Ten pat, p. 212.
[52] *Кукольник П.* Исторические заметки о Литве. Вильна, 1864, с. 160.
[53] *Сегюр Л. П.* Сокращенная всеобщая история, т. 2, с. 131.
[54] Ten pat, t. 1, p. IX.

pastabos apie Lietuvą" [55], kaip jau pastebėjo I. Kubasovas [56], jis apibendrino savo anksčiau skelbtus straipsnius [57]. Būdinga, jog šią knygą P. Kukolnikas dedikavo garsiajam M. Muravjovui Korikui. Jau tokia dedikacija rodo, jog autorius buvo nuoseklus feodalinių monarchistinių interesų reiškėjas.

„Istorinėse pastabose apie Lietuvą" teigiamų veikėjų charakteristikos daugiau primena šventraščio himnus negu įprastinius veikėjų aprašymus istorijos darbuose. Štai kaip P. Kukolnikas rašė apie Mogiliovo archimandritą G. Koninskį: „Daugybę nelaimių ir pažeminimų patyrusiai stačiatikių cerkvei apvaizda atsiuntė bebaimį šalininką ir karštą gynėją, kuris, keturiasdešimt metų kovodamas su jos priešais, stebino juos savo tvirtumu ir pelnė jų pagarbą savo dorybingumu. Viešpaties meilė jo tvirtumą ir pasiaukojimą iškilmingiausiai apdovanojo tokiu vainiku, kokio buvo vertos jo tyriausios ir nuosekliausios pastangos. Stačiatikių cerkvės daugelio metų kančių ir pažeminimų liudininkas pamatė ją pagaliau pakilusią iš griuvėsių, atsinaujinusią ir pagerbtą. Kaip pavyzdingas, ištikimas ir atsidavęs kovojančios bažnyčios sūnus, jis pritarė savo bendratikių širdies liūdesiui persekiojimų ir priespaudos tamsią naktį ir palaikė jų viltį, kad dangus padės išraiškingais žodžiais ir didžiais pavyzdžiais, kol pagaliau patekėjo išsivadavimo saulė ir ryškiais garbės spinduliais apvainikavo iki galo iškentėjusią savo išrinktąją (stačiatikių bažnyčią.— A. Š.)" [58].

Ne tik „Istorinėse pastabose apie Lietuvą", bet ir kituose darbuose P. Kukolnikas pasirodė kaip fanatiškiausias krikščionybės tradicijų gynėjas. Apie Ernesto Žozefo Renano knygą „Kristaus gyvenimas" P. Kukolnikas rašė: „Naujoje jo knygoje „La vie de Jesus" pilna patraukliai parašytų gudriausių išprotavimų, kurie gali tamsybės dvasiai ne mažiau aukų atnešti kaip ir visos pinklės, kurias ši knyga paspendė nepatyrusiems ir lengvatikiams". Ir toliau jis teigė: „[...] ši knyga, keldama grėsmę katalikybei, tuo pačiu yra pavojinga ir žmonijai" [59]. P. Kukolnikas piktinosi, kad Renanas atmetė antgamtinius reiškinius, kuriuos Biblijos padavimai siejo su legendiniu Kristaus asmeniu [60]. Baigdamas P. Kukolnikas teigė, jog „kaip tik tokie darbai Prancūzijoje daugelį

[55] *Кукольник П.* Исторические заметки о Литве.

[56] *Кубасов И.* Кукольник Павел Васильевич, с. 538.

[57] *Кукольник П.* История управления и законодательства в Литве.—В кн.: Памятная книжка Виленской губернии на 1853 год. Вильна, 1853, с. 19—56; *Кукольник П.* Черты из истории и жизни литовского народа. Вильна, 1854; *Кукольник П.* Исторические воспоминания о реке Немане.— В кн.: Памятная книжка Виленской губернии на 1860 год. Вильна, 1860, ч. 2, с. 1—19; *Кукольник П.* Исторические заметки о Северо-западной России. Вильна, 1862.— (Отт. из Вестника Западной России).

[58] *Кукольник П.* Исторические заметки о Литве, с. 207—208.

[59] *Кукольник П.* Голос христианина по прочтении книги Ренана „La vie de Jesus". Вильно, 1864, с. 4.

[60] Ten pat, p. 13.

piliečių padarė bedieviais ir bepročiais, sukėlusiais revoliucijos žvėriškumus" [61]. Todėl, autoriaus nuomone, kiekvieno protingo žmogaus pareiga kovoti ne tik su nukrypimais nuo stačiatikių bažnyčios mokymo, bet pirmiausia su bedievybės pasireiškimais.

P. Kukolnikas „Istorinėse pastabose apie Lietuvą", būdamas kovingosios stačiatikių bažnyčios atstovas, pirmiausia siekė išryškinti dievo apvaizdos vaidmenį istorijoje. Jis tikėjosi šiuo darbu prisidėti prie stačiatikių pozicijų stiprinimo Lietuvoje [62]. Lietuvos istoriją jis skirstė į tris periodus: 1) nuo lietuvių tautos pasirodymo istorinėje veikloje iki pirmojo susijungimo su Lenkija Jogailos laikais, t. y. iki 1385 metų; 2) nuo Jogailos iki galutinio susijungimo su Lenkija Liublino seime 1569 metais; 3) nuo Liublino seimo iki Lietuvos prijungimo prie Rusijos 1795 metais [63].

Tokia Lietuvos istorijos periodizacija rodo, jog P. Kukolnikas savo knygoje sekė A. Kojelavičiaus-Vijūko „Lietuvos istorijoje" [64] ir P. Paprockio „Namų žiniose apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su jos tautos istorija" [65] pateikta periodizacija. Visų trijų autorių knygose Lietuvos istorijos periodizacija remiasi pagrindiniais unijinių ryšių tarp Lietuvos ir Lenkijos klostymosi etapais. Vadinasi, P. Kukolnikas, kaip ir A. Kojelavičius bei P. Paprockis, unijines sutartis su Lenkija laikė svarbiausiais Lietuvos istorijos įvykiais.

Toks pat nesavarankiškas P. Kukolnikas ir skirstydamas kiekvieną tų trijų periodų smulkesniais laikotarpiais. Vienintelis tokio skirstymo pagrindas, kaip ir minėtiems ankstesniems Lietuvos istorikams, P. Kukolnikui buvo krašto valdovų kaita. Tokia periodizacija krašto istoriją iš esmės pavertė tik valdovų dinastijų ir jų artimųjų istorija. Iš „Istorinių pastabų apie Lietuvą" atrodo, kad, be Lietuvos kunigaikščių, stambiųjų feodalų ir jų tarpusavio kovų, nieko daugiau nebuvo, kas būtų verta istoriko dėmesio. XIX a. viduryje, kai Rusijos imperijoje audringai formavosi kapitalistiniai santykiai, kai buvo žinomi Voltero, V. Robertsono ir kitų istorikų darbai apie teisinius-kultūrinius ir socialinius-ekonominius santykius, P. Kukolnikas jau nebegalėjo patenkinti išaugusių Vilniaus universiteto studentų poreikių. „Istorinėse pastabose apie Lietuvą" jis net neužsiminė apie Lietuvos valstybės valdymo formas, didžiojo kunigaikščio valdžią, Seimo teises ir bendriausius kultūros istorijos klausimus.

P. Kukolnikas Lietuvos istoriją pradeda nuo mitologinių valdovų Vaidevučio ir Brutenio. Karingi skandinavai, vadovaujami Vaidevučio ir Brutenio, atvykę prie Nemuno, čia prisistatę pilių. Ilgainiui, susilieję su vietiniais gyventojais, jie sukūrę valsty-

[61] Ten pat, p. 28.
[62] *Кукольник П.* Исторические заметки о Литве, с. 1.
[63] Ten pat, p. 2.
[64] *Wiiuk Kojalowicz A.* Historiae Lituanae... Dantisci, 1650, t. 1, p. 1.
[65] *Paprocki F.* Domowe wiadomości o Wielkim Xięstwie Litewskim z przyłączeniem historyi tegoż narodu. Wilno, 1763, s. 17.

bę [66]. Užkariaudami lietuviškas žemes, pasak P. Kukolniko, jie elgęsi lygiai taip pat kaip Riurikas ir jo palikuonys slavų kraštuose.

Kildindamas Vaidevutį iš skandinavų, P. Kukolnikas norėjo įrodyti, kad kelis amžius vyravusi nuomonė apie lietuvių romėnišką kilmę neturinti rimtesnio pagrindo, skandinavišką riterių, kilusių iš Palemono dinastijos, kilmę rodą Dausprungo, Algimanto, Ringoldo ir kiti vardai [67]. Sekdamas K. Bogušu [68], jis teigė, jog Lietuvos vardas kilęs iš žodžio **lietingas** [69]. Apskritai P. Kukolnikas didelį dėmesį skyrė etimologizavimui ir iš to darė savotiškas išvadas.

Kita vertus, veikiamas XIX a. vis labiau įsigalinčios istorinės šaltinių kritikos, P. Kukolnikas siekė ne tik atpasakoti M. Strijkovskio „Kronikoje" dėstomus dalykus, bet ir juos įvertinti, palyginti su kitų autorių pateikiamais aprašymais. Pavyzdžiui, jis abejojo, ar pirmasis Lietuvos kunigaikštis buvo Ringoldas ir ar apskritai kada nors toks asmuo buvo Lietuvos kunigaikščiu. Pirmuoju Lietuvos kunigaikščiu P. Kukolnikas laikė Mindaugą, sakydamas, jog, „nežinia kuo remdamasis, Strijkovskis jį vadino Ringoldo sūnumi" [70]. Mat „Strijkovskis, radęs keletą žodžių apie Ringoldą metraštyje, kurį pats laikė nepatikimu ir neaiškiu, ne tik įvedė šį kunigaikštį į savo Lietuvos istoriją, bet dar sukūrė smulkmenišką jo viešpatavimo aprašymą, remdamasis Mechovitos, Kromerio ir Vapovskio pasakojimais, nors nė vienas iš jų neminėjo Ringoldo" [71].

Chronologiškai apibūdindamas atskirus Lietuvos kunigaikščius, P. Kukolnikas didelį dėmesį skyrė kovoms su kryžiuočių ir kalavijuočių ordinais. Būdinga, kad jis nepritarė net laikinam Lietuvos diplomatiniam suartėjimui su tais ordinais: „Atrodo, apvaizda norėjo šia pamoka parodyti lietuvių tautai, kaip jai pavojinga jungtis su Vakarais. [...] kur kas sėkmingiau krikščionybę čia platino rusų pamokslininkai romiu įtikinėjimu" [72].

P. Kukolnikas aiškino, kad ne tik tikybiniai, bet ir politiniai santykiai lietuviams palankiausiai klostėsi su rytiniais kaimynais. „Pasakojama, jog Kijevo gyventojai kvietėsi Gediminą, kad išvaduotų juos nuo totorių. Gediminas, užėmęs miestą, valdė jį per vietininką. Šis pasakojimas yra visiškai patikimas. Rusai, iš totorių patirdami vien tik priespaudą ir neturėdami vilties sulaukti pagalbos iš rytų Rusijos kunigaikščių, natūraliai galėjo ieškoti globos vadovo, kurio valdžioje tarpo ir naudojosi tikėji-

[66] *Кукольник П.* Исторические заметки о Литве, с. 3.
[67] Ten pat, p. 7.
[68] *Bohusz K.* O początkach narodu i języka litewskiego. W-wa, 1808, s. 73.
[69] *Кукольник П.* Исторические заметки о Литве, с. 5.
[70] Ten pat, p. 12.
[71] Ten pat, p. 9.
[72] Ten pat, p. 15.

mo laisve šimtai tūkstančių jų tėvynainių. Rusai nevengė lietuvių tautos, su kuria turėjo nuo amžių draugiškus santykius" [73].

Aprašydamas Lietuvos praeitį „nuo Jogailos iki galutinio susijungimo su Lenkija Liublino seime 1569 metais", P. Kukolnikas smerkė Lietuvos kunigaikščių tarpusavio kovas, teigė, jog „nepalyginti protingiau būtų buvę eiti pirmtakų pėdomis, apsiribojant tik stačiatikių tikėjimo globa. Prie šio tikėjimo lietuviai priprato, ir jis greitai be jokios prievartos paplito jų tėvynėje. Lietuva būtų tapusi krikščioniška be jokių prievartinių sukrėtimų" [74].

Ir šioje knygos dalyje P. Kukolnikas kaip tipiškas feodalinės istoriografijos atstovas didžiausią dėmesį skyrė politinei istorijai: valdovams, jų tarpusavio santykiams ir užsienio politikos įvykiams. Itin aukštai jis vertino Vytautą. Jis — genijus, kuris ir sunkiausiomis aplinkybėmis visuomet suranda išeitį [75]. „Vytautas pelnytai ir vieningai visų buvo tituluojamas savo laikų herojumi, kuris itin praturtino savo valstybę ir išplėtė jos sienas" [76]. Tačiau Vytautas, nors „aiškiai įsitikino, jog lenkai siekė ne susijungti su Lietuva, o visiškai ją prijungti", ir mėgino priešintis tam, vis dėlto nesugebėjo išlaikyti Lietuvos savarankiškumo [77].

Plačiai vaizduodamas Lietuvos santykius su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste XV a. pabaigoje ir XVI amžiuje, P. Kukolnikas ypatingą dėmesį skyrė asmeniniams Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro ryšiams su Ivanu III, kurio dukrą Eleną jis buvo vedęs. Jo nuomone, Aleksandras „nesugebėjo pasinaudoti palankiomis aplinkybėmis, kurių teikė sąjunga su galingu kaimynu monarchu" [78], jo valdymo metais Lietuvos valstybė vis sparčiau smuko [79].

Nušviesdamas Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto valdymo laikotarpį, autorius neaprašė to meto reformų, pavyzdžiui, valakų reformos. Jo dėmesio per daug nepatraukė net tokie užsienio politikos įvykiai kaip karas dėl Livonijos. Didžiausią dėmesį P. Kukolnikas skyrė Liublino unijos parengimui. Pasirašius Liublino uniją, „Lietuvai išmušė sprendžiamoji valanda. Valanda, kurios ji neišvengė, nepaisant jos aukštųjų pareigūnų taurumo ir įžvalgumo. Žygimantas Augustas nutarė visa savo valios jėga įtvirtinti Lietuvos susijungimą su Lenkija. Kadangi neturėjo įpėdinių ir buvo atviras Ivano IV priešas, valdovas bijojo, kad Lietuvos Rusija nepereitų Maskvos carui, ir todėl nusprendė paaukoti jos savarankiškumą, įjungdamas į Lenkijos karalystę. Stipriausio lenkų kėslų priešininko ir Lietuvos savarankiškumo gynėjo Radvilos Juodojo jau nebebuvo šiame pasaulyje. Augus-

[73] Ten pat, p. 1.
[74] Ten pat, p. 38—39.
[75] Ten pat, p. 45.
[76] Ten pat, p. 49.
[77] Ten pat, p. 53.
[78] Ten pat, p. 59.
[79] Ten pat, p. 68.

tas, matyt, laukė jo mirties, norėdamas atsikratyti paskutinės kliūties, kuri trukdė realizuoti seniai apgalvotus ketinimus" [80].

Šiuos Žygimanto Augusto planus remiantys Lietuvos didikai siekę gauti daugiau teisių, tačiau juo labiau jie stengėsi susijungti su Lenkija, juo daugiau turėjusi nukentėti Lietuva [81], nes, žlungant valstybės savarankiškumui, Lietuvoje silpo paklusnumas, tvarka, tautos valios vienybė. P. Kukolnikas taip pat aiškino, jog stipri valstybė galinti būti tik patvaldinė monarchija. Lietuva irgi iškilo kaip galinga valstybė, būdama patvaldinė monarchija: „Ko negalėjo pasiekti veiklios dvasios ir karingos tautos jėgos, kurias nukreipdavo į vieną tikslą vieno valdovo valia, ypač tokio valdovo, kaip Gediminas, Algirdas ir Vytautas! Kai viešpatavo Lietuvoje tvarka, pavaldumas ir besąlygiškas klusnumas didžiajam kunigaikščiui, kai jo pašauktos pakildavo visos jam pavaldžios tautos, kaip jam galėjo tada pasipriešinti susiskaldžiusi ir pavergta Rusija, tarpusavio kovų tarp vyskupų ir didikų draskoma Lenkija, kurios didikai, būdami tikri tironai savo asmeninėse valdose, nepripažino teisėtos karalių valdžios?" [82]

Sudarius Liublino uniją, dėl galutinio Lietuvos susijungimo su Lenkija daugiausia nukentėjo rusiškosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės. Lietuvos bajorai, jau priėmę katalikybę, pamažu perėmė ir Lenkijos žemvaldžių papročius, o galiausiai ir kalbą ir taip susiliejo su lenkais į vieną tautą. Tuo tarpu rusiškųjų žemių gyventojai, „įtempę visas jėgas, išsaugojo tai, ką gerbė kaip didžiausią turtą, tai yra tikėjimą, kalbą ir tautiškumą. Todėl jie turėjo iškęsti didžiausius persekiojimus, nuoskaudas ir pažeminimus. Stačiatikių priespauda, sukėlusi tiek sąmaišių, valdant Jogailos įpėdiniams, dar sustiprėjo viešpataujant Žygimanto Augusto palikuonims, ir rusiškųjų žemių gyventojams teko pakelti didžiausius sunkumus" [83].

Taigi P. Kukolnikas Liublino uniją griežtai pasmerkė. Pasisakydamas prieš unijinius Lietuvos ryšius su Lenkija, jis tuo dar neparėmė savarankiškos Lietuvos feodalinės valstybės idėjos. Lietuvos suartėjimas su Lenkija, jo aiškinimu, trukdęs Lietuvai suartėti su Rusija, nes į rusiškas žemes, valdomas Lietuvos kunigaikščių, vis didesnių pretenzijų ėmė reikšti lenkų didikai.

„Iki šio pražūtingo susivienijimo rusų žemes galėjo kai kada užtarti visagaliai didieji kunigaikščiai, kurie, nepaisant stipraus lotynų dvasininkų pasipriešinimo, kartkartėmis priimdavo palankių šioms žemėms nutarimų, kuriems ir patys griežčiausi jų priešai nedrįsdavo priešintis. Tačiau po Liublino unijos į Lietuvą iš Lenkijos prasiskverbė visi valdymo trūkumai" [84].

[80] Ten pat, p. 97.
[81] Ten pat, p. 101.
[82] Ten pat, p. 103.
[83] Ten pat.
[84] Ten pat, p. 104.

Apžvelgę „Istorinių pastabų apie Lietuvą" pirmus du skyrius, matome, jog P. Kukolnikas, šalia politinės krašto istorijos, nemaža dėmesio skyrė religijos istorijai, t. y. Lietuvos katalikų bažnyčios pastangoms pajungti Romos popiežiui stačiatikius. Šalia to, trumpai apžvelgtas Statutų leidimas. Tačiau P. Kukolnikas čia nesekė tokiais carinės Rusijos istorikais, kaip J. Eversu, M. Kačenovskiu ar savo pirmtakais Vilniaus universitete J. Leleveliu, I. Onacevičiumi, kurie domėjosi miestais, amatais, prekybos, mokslų ir menų raida. Jis, panašiai kaip ir kiti feodaliniai istorikai, istorijos objektą suprato itin siaurai.

Trečiame knygos skyriuje, apžvelgdamas įvykius nuo Liublino unijos iki Lietuvos prijungimo 1795 m. prie carinės Rusijos, P. Kukolnikas, kaip ir J. I. Kraševskis, aiškino, jog Lietuva, susijusi su Lenkija ta pačia civilizacija ir teise, būdama silpna ir negyvybinga, „Vytautui mirus, tapo liūdna našle", kuri ėjo Lenkijos karalystės pėdomis anarchijos ir žlugimo keliu. Lenkija tuo metu buvo nusviesta kaip grobis rinkimų bei varžytynių kovoms, ir ją atiduodavo tam, kas daugiau už ją siūlydavo [85]. Čia P. Kukolnikas padarė išvadą, kad po Liublino unijos Lietuva, nustojusi egzistuoti kaip savarankiška valstybė, nebeturinti ir savo istorijos [86]. Užtat jis net praleido kai kuriuos Lietuvos istorijos epizodus. „Viešpataujant Steponui Batorui,— aiškino jis,— vyko kruvini karai dėl Livonijos su Maskvos caru Ivanu IV. Tokie įvykiai aprašomi valstybių istorijoje, tačiau Lietuva tuo laiku jau nebebuvo valstybė, o tik Lenkijos provincija. Todėl tų karų plačiau ir neaprašysiu" [87].

Taigi P. Kukolnikas, pirmuose knygos skyriuose daugiausia rašęs apie Lietuvos politinius ir ypač užsienio politikos įvykius, atsisakė nagrinėti užsienio politiką po Liublino unijos. Autoriaus dėmesio centre liko tik krašto vidaus gyvenimo reiškiniai: „Mes pateiksime čia tik tuos įvykius, kurie klostėsi senojoje Lietuvoje ir ypač jos centre — Vilniuje" [88]. Taip apribojęs savo domėjimosi sritį, jis plačiai aprašė Radvilų ir Chodkevičių, Sapiegų ir Oginskių kovas.

Tačiau ir ne Lietuvos didikų tarpusavio kovos po Liublino unijos labiausiai patraukė autoriaus dėmesį. Trečiame knygos skyriuje P. Kukolnikas plačiausiai vaizdavo stačiatikių padėtį. Aptardamas šios knygos dalies uždavinius, jis rašė: „Manome, jog būtina smulkmeniškai aprašyti šiuos (stačiatikių.— A. Š.) persekiojimus, kad kiekvienas sveikai galvojantis skaitytojas, sąžiningai apmąstęs, galėtų atsakyti į klausimą: kas beliko daryti Rusijos vyriausybei, kai į jos tarpininkavimą dėl bendratikių bu-

[85] Ten pat, p. 110; *Kraszewski J. I.* Wilno od początków jego do roku 1750. Wilno, 1840, t. 1, s. 285.
[86] *Кукольник П.* Исторические заметки о Литве, с. 110.
[87] Ten pat, p. 117.
[88] Ten pat, p. 129.

vo žiūrima niekinamai, o Romos dvasininkų, lenkų didikų įžūlumas bei Seimo užsispyrimas tapo įžeidžiamas rusų dvarui" [89].

Sunkiai stačiatikių padėčiai Lietuvoje nušviesti P. Kukolnikas daugiausia naudojosi N. Bantiš-Kamenskio darbu „Istorinės žinios apie unijos sudarymą Lenkijoje".

Sekdamas N. Bantiš-Kamenskiu [90], jis aiškino, kad Jogailos 1387 m. vasario 12 d. paskelbtu aktu jau buvusi duota pradžia būsimosioms tikybinėms nesantaikoms ir sambrūzdžiams [91]. Tačiau didžiausi stačiatikių persekiojimai prasidėję, Zigmantui Vazai tapus Lenkijos ir Lietuvos karaliumi. Siekdamas dar labiau sustiprinti neigiamą Zigmanto Vazos viešpatavimo charakteristiką, P. Kukolnikas teigė, kad stichinės nelaimės tarsi pranašavusios, jog kraštui ateiną nelaimingi ir sunkūs metai. „Zigmanto III viešpatavimo pradžioje pirmiausia kraštą ištiko gamtinės nelaimės; baisus badas ir po jo ėjęs maras pareikalavo nesuskaičiuojamų aukų" [92]. Daugiau kaip penkiasdešimt metų trukusio Zigmanto Vazos valdymo laikais daugiausia tekę iškentėti stačiatikiams, kaip ir kitiems nekatalikams. Katalikus prieš juos itin „kurstė jėzuitai, kurių įtakon pateko karalius" [93]. Kad parodytų pragaištingą jėzuitų veiklą Lietuvoje, P. Kukolnikas šiame knygos skyriuje jai skyrė ypač daug dėmesio.

Jėzuitų atvykimą 1569 metais į Lietuvą ir jų mokyklų steigimą P. Kukolnikas laikė antru pagal svarbą Lietuvos valstybei įvykiu (po Liublino unijos) [94]. Jis sutiko, kad jėzuitų įsteigtos mokyklos, aprūpintos turtais, galėjusios sparčiai skleisti mokslą. Tačiau „tada, kai jis (švietimas.— A. Š.) iš tikrųjų kilo kitose apsišvietusiose Europos valstybėse, Lietuvoje besimokančio jaunimo protai buvo varginami, apkraunant atmintį pasenusiais teiginiais ar, geriau pasakius, tuščiomis frazėmis, galinčiomis greičiau atbukinti nei išugdyti protinius gebėjimus" [95]. Jėzuitai, „norėdami kuo nors atsverti auklėjimo trūkumus, stengėsi patraukti savo auklėtinius užsiėmimais, kurie mažai kuo skyrėsi nuo vaikų žaidimų" [96]. Taip auklėjami, jėzuitų mokiniai jėga užimdavo stačiatikių cerkves ir vienuolynus, organizuodavo užpuolimus gatvėse, aikštėse ir net kapinėse [97]. Jėzuitų leidiniai irgi buvę tik šmeižtų pilni paskviliai, kuriuose stačiatikių priešai siekė įrodyti savo pranašumą klastotėmis, „išgalvotais faktais" [98].

---

[89] Ten pat, p. 204.

[90] *Бантыш-Каменский Н. Н.* Исторические известия о возникновении в Польше унии с показанием начала и важнейших в продолжение оной через два века приключений. 2-е изд., Вильна, 1864, с. 172.

[91] *Кукольник П.* Исторические заметки о Литве, с. 124.

[92] Ten pat, p. 123.

[93] Ten pat.

[94] Ten pat, p. 108.

[95] Ten pat, p. 114.

[96] Ten pat, p. 116.

[97] Ten pat, p. 129.

[98] Ten pat.

Reikia sutikti su P. Kukolniku, jog jėzuitai, steigdami mokyklas, ne tiek rūpinosi švietimu, kiek per mokyklą norėjo nugalėti Lietuvoje paplitusią ne tik stačiatikybę, bet ir protestantizmą, taip pat paruošti žmonių, pasiryžusių kovoti dėl visiško katalikybės įsigalėjimo Lietuvoje. Todėl jėzuitų mokyklos iš tikrųjų stiprino katalikiškąją reakciją. Bet, kita vertus, nėra pagrindo manyti, kad, jeigu jėzuitai nebūtų steigę savo mokyklų ir tuo labiau Vilniaus akademijos, katalikiškoji reakcija XVII ir XVIII a. Lietuvoje nebūtų įsigalėjusi. Tuomet Lietuvoje nebūtų buvę jokios aukštosios mokyklos, žemesniojo tipo mokyklų būtų buvę gerokai mažiau ir proto tamsybė būtų buvusi dar didesnė [99].

Vertinant jėzuitų leidinius, reikia atsiminti, kad, nors jėzuitams terūpėjo katalikybės įsiviešpatavimas, o tautinės aspiracijos jiems buvo visiškai svetimos, vis dėlto Vilniaus akademija dėl susidariusių sąlygų prisidėjo prie lietuvių raštijos plėtojimo ir lietuvių rašomosios kalbos ugdymo. Jėzuitams lietuvių kalba buvo reikalinga katalikybės propagandai. Jie paruošė gerai mokančių lietuvių kalbą ir išmanančių Lietuvos istoriją žmonių, kaip K. Sirvydą, J. Jaknavičių, A. Kojelavičių-Vijūką ir kt., kurie, be bažnytinių raštų, davė lietuvių kalbos gramatiką, žodyną, parašė Lietuvos istoriją. Su šiais leidiniais Vilniaus akademijos dėstytojai prisidėjo prie lietuvių kalbos ir istorijos tyrimo. Taigi XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje, kol vyko atkakli kova su stačiatikiais ir protestantais, Vilniaus akademija turėjo nuopelnų lietuvių kalbai. XVII a. pabaigoje, įsigalėjus katalikų reakcijai, smuko ir Vilniaus akademijos mokslo lygis, o kartu nusmuko ir akademijos leidžiamų lietuviškų raštų turinys bei kalba [100].

Apibūdinęs katalikų reakcijos įsigalėjimą ir susijusį su juo stačiatikių persekiojimą, P. Kukolnikas atkreipė dėmesį į XVI a. pabaigos ir XVII a. pirmosios pusės sukilimus prieš feodalinę baudžiavinę ir nacionalinę priespaudą rytinėse Respublikos žemėse. Sukilėliai, kuriems vadovavo Severinas Nalivaika, Pavelas Pavliukas (Butas), Jakovas Ostrianinas ir Bogdanas Chmelnickis, pasak P. Kukolniko, priešinosi stačiatikių priespaudai, „negailestingai naikino lenkus, unitus bei žydus, ir jų keli tūkstančiai žuvo nuo sukilėlių ginklo" [101].

P. Kukolnikas religiniu požiūriu aiškino Respublikos žlugimo ir Lietuvos prijungimo prie carinės Rusijos priežastis: „Mes matėme, jog Lenkija panaudojo visas priemones unijai sustiprinti, kenkdama stačiatikiams, ir galiausiai nusistatė visiškai juos išnaikinti. Ilgą laiką sėkmė lydėjo neteisingą reikalą, tačiau tai prieštaravo dievo valiai ir priesakams, ir kaltininkai negalėjo likti be atpildo. Tai, kad nedorybės taip ilgai triumfavo, neturėtų liūdinti teisiųjų ir drąsinti nusikaltusiųjų. Apvaizda, kuriai laikas

[99] *Jablonskis K.* Vilniaus akademija (1579—1773).— Kn.: Jablonskis K. Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973, p. 311.

[100] Ten pat, p. 315.

[101] *Кукольник П.* Исторические заметки о Литве, с. 142.

neegzistuoja, reikiamu metu padarė protingiausią, žmoniją gelbstintį sprendimą. 1596 metais, stipriai remiami Lenkijos, keli atskalūnai nuo stačiatikų bažnyčios pirmą kartą paskelbė uniją, o po 200 metų, 1794 metais, Lenkija nustojo politiškai egzistuoti" [102].

Išdėstęs Lietuvos istoriją klerikaline-monarchistine dvasia, P. Kukolnikas, baigdamas savo „Istorines pastabas apie Lietuvą", rašė, kad, prijungus Lietuvą prie Rusijos, čia nusistovėjo „visų piliečių asmeninis saugumas, kiekvieno luomo teisių saugumas bei tikrumas, tvarka ir teisingumas, kurių taip seniai nebuvo matyti Lietuvoje. Buvo sutramdyta stipriųjų savivalė, atsivėrė keliai kiekvieno gebėjimams ir protingumui, siekiant aukštesnės lemties ir padėties pagerėjimo" [103]. Taigi, autoriaus supratimu, Lietuvą prijungus prie carinės Rusijos, čia įsigalėjo piliečių įstatymiška lygybė, ir žmogaus padėtį visuomenėje turėjo lemti jo gebėjimai. Šis vaizdas labiau priminė buržuazinių revoliucijų šūkius negu carinės Rusijos tikrovę, kur buvo žiauriai malšinami sukilimai, tremiami, šaudomi ir kariami jų dalyviai, tarp jų ir Lietuvos valstiečiai.

P. Kukolniko reakcinės pažiūros ir pastangos pateisinti carizmo politiką Lietuvoje ryškiausiai iškyla jo istorijos pabaigoje daromose išvadose: „1) Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų daugumą sudarė rusai, su jais be jokių kliūčių ir noriai susiliedavo lietuvių kilmės žmonės iki pat Lietuvai taip lemtingo katalikybės įvedimo; 2) lenkiškasis elementas iki Jogailos laikų Lietuvai buvo visiškai svetimas; smurtu įsiskverbęs į Didžiąją Kunigaikštystę, jis visaip siekė vieno tikslo: sulenkinti lietuvius ir rusus. Amžius trukusi lenkų kova su pastaraisiais, nuolatinis stačiatikių persekiojimas bei atkaklus jų priešinimasis aiškiai įrodė, kad jie (rytiniai LDK gyventojai.— A. Š.) neturėjo nieko bendro su engėjais. Engėjai buvo ne kas kita, kaip ateiviai iš kito krašto; 3) Lietuvos susijungimas su Lenkija nebuvo nei natūralus, nei savanoriškas. Jis įvyko lenkų pastangomis; 4) šis susijungimas sudavė lemtingą smūgį Lietuvos savarankiškumui. Jo rezultatas — Lietuva buvo įtraukta į netvarkos, kuria buvo užsikrėtusi Lenkija ir kuri vedė ją į pražūtį, bedugnę; 5) Rusijos vyriausybės veiksmai, lėmę Lenkijos likimą, buvo natūraliausias lenkų užsispyrimo ir apakimo padarinys, todėl buvo teisingi ir būtini" [104].

Tokios P. Kukolniko „Istorinių pastabų apie Lietuvą" išvados visiškai atitiko M. Muravjovo politiką Lietuvoje, numalšinus 1863 m. sukilimą. Tai matome iš jo globojamos Vilniaus archeografijos komisijos išleistų „Aktų" įžangos. Čia, nurodant Archeografijos komisijos uždavinius, sakoma: „Komisija vadovauja-

[102] Ten pat, p. 142—143.
[103] Ten pat, p. 244.
[104] Ten pat, p. 242—243.

si mintimi: a) faktais įrodyti, kad Vakarų kraštas niekuomet nebuvo laimingas, valdant lenkų vyriausybei, kad, nepaisant esamo įstatymų leidimo ir daugelio teisminių įstaigų, niekas negalėjo būti garantuotas dėl savo asmens bei nuosavybės saugumo; b) skaitantiems apie tuos sielą piktinančius įvairius kankinimus, patyčias iš silpnų ir visiškai nekaltų žmonių padėti prieiti prie išvados, kad civilizacija Lenkijoje, o su ja ir Vakarų krašte gerokai atsiliko nuo to tobulumo, kurį jai pripažino lenkai; c) įrodyti, jog tiktai valdant Rusijos vyriausybei, Vakarų kraštas užmiršo savo kančias, užgydė ankstesnes žaizdas ir pradėjo politinį egzistavimą" [105].

Šiame leidinyje, tiesiogiai prižiūrimame caro administracijos atstovų, nusakant Archeografijos komisijos leidinio uždavinius, o tuo pačiu nurodant, į ką turi atkreipti dėmesį Lietuvos istorikai, buvo pasiremta P. Kukolniko knygos išvadomis.

„Istorinėms pastaboms apie Lietuvą" P. Kukolnikas pasinaudojo daugiausia trijų istorikų veikalais. Remdamasis N. Bantiš-Kamenskio „Istorinėmis žiniomis apie unijos sudarymą Lenkijoje" [106], aprašė stačiatikių bažnyčios padėtį Lietuvoje. Dėstydamas politinę-diplomatinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją, jis pirmiausia rėmėsi J. I. Kraševskio [107] ir M. Balinskio [108] išleistomis Vilniaus istorijomis (beje, P. Kukolnikas, kaip cenzūros komiteto pirmininkas, aprobavo šių knygų spausdinimą). Pastarieji du istorikai, būdami romantikai, išgarbino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir jos sostinės Vilniaus praeitį. Ją aukštindami, lietuvius jie lygino net su antikinėmis tautomis. Tačiau apskritai jų veikaluose buvo surinkta ir daug faktinės medžiagos, kurios dalis iki mūsų dienų neišliko. P. Kukolnikas, pasirėmęs šių istorikų darbais, siekė ne romantiškai idealizuoti Lietuvos senovę, o iškelti Rusijos valstybės ir ypač jos valdovų politikos svarbą Lietuvos likimui.

Nors P. Kukolnikas Lietuvos praeitį aiškino iš monarchistinių-klerikalinių pozicijų, jis domėjosi lietuvių liaudies gyvenimu. Tai rodo jo straipsniai su tautosakos publikacijomis: „Lietuvių padavimai" ir „Lietuvių papročiai, tikėjimai, prietarai, žaidimai, apeigos, dainos ir patarlės" [109]. Tarp kitko, tai stambiausia XIX a. vidurio lietuvių tautosakos pavyzdžių publikacija rusų kalba. Tačiau čia P. Kukolnikas nebuvo originalus, jis tik perdirbo, o vietomis išvertė J. I. Kraševskio straipsnį apie lietuvių dainas [110].

[105] Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора и издания древних актов. Вильна, с. 23—24.

[106] *Бантыш-Каменский Н. Н.* Исторические известия о возникновении в Польше унии...

[107] *Kraszewski J. I.* Wilno od początków jego do roku 1750. Wilno, 1840—1841. T. 1—4.

[108] *Baliński M.* Historya miasta Wilna. Wilno, 1836—1838. T. 1—2.

[109] *Merkys V.* Neleistinos lietuviškos dainos knygoje „Iszrynkimai isz gyvenima ir apraszyma lietuviu" (1854).— Kraštotyra, 1970, p. 57.

[110] Ten pat, p. 58.

Pakeitęs Vilniaus universitete J. Lelevelį ir I. Onacevičių tuo metu, kai po 1823—1824 m. studentų areštų ir 1825 m. dekabristų sukilimo numalšinimo itin sustiprėjo reakcija, P. Kukolnikas ėmėsi praeities įvykius nušviesti taip, kaip savo projektuose siūlė Vilniaus universiteto kuratorius N. Novosilcevas, skelbęs, kad iš jaunimo galvų reikia išvaikyti bet kokius samprotavimus apie politiką ir respubliką [111]. Tokioms mintims pritarė ir jas skatino naujasis caras Nikolajus I.

Įsigalėjusi Rusijoje kraštutinė reakcija, kovodama su Švietimo amžiaus racionalistinėmis tendencijomis, akcentavo tradicines privilegijuotųjų teises, gynė sosto ir stačiatikių bažnyčios autoritetą, feodalinės sistemos atgyvenas. Visa tai tapo P. Kukolniko darbų aukštinimo objektu.

[111] *Алешинцев И.* История гимназического образования в России XVIII и XIX вв. СПб., 1912, с. 106.

ISTORIJOS PROFESORIŲ DARBAI PO UNIVERSITETO UŽDARYMO

Juozapas Jaroševičius

Vilniaus universiteto uždarymu buvo nutraukta Lietuvos mokslo raida. Istorijos, virstančios moksline disciplina, plėtotė nutrūko pusiaukelėje iš romantizmo į pozityvizmą, kurio atšaka buvo besiformuojanti istorinės teisės mokykla. Šios mokyklos branduolį sudarė universiteto teisės dalykų dėstytojai. Prie jų priklausė ir Juozapas Jaroševičius (1793—1860), krašto (Lietuvos ir Lenkijos) teisės profesorius.

J. Jaroševičius gimė 1793 m. Belsko miestelyje, Gardino apskrityje, teismo raštininko Benedikto Jaroševičiaus šeimoje. Iš šių apylinkių buvo kilęs ir kitas žymus teisės istorikas Ignas Danilavičius. 1811 m. J. Jaroševičius įstojo į Vilniaus universiteto moralinių ir politinių mokslų fakultetą, kurį baigė po ketverių metų, gavęs abiejų teisių magistro vardą. Į jį atkreipė dėmesį universiteto rektorius Janas Sniadeckis,— jis rekomendavo J. Jaroševičių Čartoriskiams šeimos mokytoju. Istorikas pasiūlymo nepriėmė, o išvyko dirbti į garsiąją „volyniečių mokyklą"— Kremeneco licėjų, kur dėstė romėnų ir lenkų bei lietuvių teisę. Šioje mokykloje jau nuo 1809 m. dirbo ir Ignas Oldakovskis (vėliau Vilniaus universiteto profesorius), kurį I. Danilavičius vadino „teisės mokslo atgaivintoju Lietuvoje ir Volynėje" [1]. Kremeneco licėjuje tuo metu dirbes botanikos adjunktas Antonas Andžejovskis rašė, kad J. Jaroševičiaus paskaitos buvo aukšto lygio ir jis buvo itin populiarus [2]. Taip pat ir Mykolas Rolė teigė, kad J. Jaroševičius buvo vienas iš žymiausių Kremeneco licėjaus profesorių [3]. Čia jis suartėjo su Mykolu Višnevskiu, kuris licėjuje dėstė filosofiją ir logiką. Jie abu vedė seseris Linickas. Dar Kremenece J. Jaroševičius pradėjo susirašinėti su J. Leleveliu [4]. Šio susirašinėjimo pagrindinė tema — Lietuvos Statuto problemos.

Kada dėl filomatų proceso J. Lelevelis ir I. Danilavičius 1824 m. rugpjūčio mėn. buvo atleisti ir moralinių ir politinių

[1] *Janulaitis A.* Ignas Danilavičius — Lietuvos bei jos teisės istorikas. K., 1932, t. 1, p. 40.

[2] *Andrzejowski A.* Ramoty starego Dediuka o Wołyniu. Wilno, 1862, t. 4, s. 9—10.

[3] *Rolle M.* Ateny Wołyńskie.— In: Szkic z dziejów oświaty w Polsce. W-wa, 1923, s. 76—77.

[4] *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej J. Lelewela, s. 117.

mokslų fakultetui pritrūko dėstytojų, universiteto atstovai 1826 m. pasiūlė J. Jaroševičiui persikelti į Vilnių dėstyti čia teisės mokslų. Tada žurnale „Dziennik Warszawski" J. Jaroševičius išspausdino pirmą savo straipsnį „Apie krikščionybės įtaką slavų civilizacijai" [5], o universitete ėmė dėstyti Lietuvos ir Lenkijos civilinę ir kriminalinę teisę. 1827 m. iš Vilniaus universiteto pašalinus I. Onacevičių, J. Jaroševičius užėmė Rusijos statistikos ir diplomatijos katedrą. Jo kursai amžininkų vertinami labai gerai. Liudvikas Janovskis rašė: „Visi pripažino, kad Jaroševičius buvo nuostabus profesorius ir puikus oratorius. Savo dalykus dėstė gražia kalba ir visuomet turėjo daug klausytojų" [6]. Paskaitose J. Jaroševičius „vertė studentus galvoti ir jų protus praturtindavo pozityviomis žiniomis. Kursą pradėjo plačia Lenkijos ir Lietuvos istorijos apžvalga, kruopščiai nagrinėjo šaltinius, aptarė kitų mokslininkų pažiūras, taip pat supažindino su seniausiais teisės šaltiniais, mokė visapusiškai orientuotis seimų konstitucijų labirintuose" [7].

A. Andžejovskis aiškino, kad Vilniaus universitete trečiojo dešimtmečio pabaigoje susidarė trys profesorių grupės. Senieji būrėsi apie fiziologijos katedros vedėją Mykolą Mianovskį, kiti — apie rektorių Vaclovą Pelikaną, trečia buvo „jaunųjų grupė, kuri universitetui didžiausios gerovės troško ir kurią sudarė jauni darbuotojai, geriausi profesoriai, talentingi žmonės [...]. Nors A. Sniadeckis ir J. Jaroševičius nepriklausė šioms grupėms, tačiau pelnė visų palankumą ir pagarbą. Universiteto taryboje J. Jaroševičiaus nuomonę visi rimtai išklausydavo, nes jo kalbos pasižymėjo išprotavimų nuoseklumu, nuoširdumu ir kartu matėsi jo gilus išsilavinimas" [8].

1832 m. uždarius Vilniaus universitetą, valdžia pareikalavo, kad rektorius charakterizuotų buvusių profesorių politines pažiūras. V. Pelikanas juos suskirstė į tris grupes: patikimus, abejotinus ir nepatikimus [9]. Kaip nepatikimi minimi Leonas Borovskis, Ignotas Fonbergas, Andrius Sniadeckis, Antanas Virvičius ir J. Jaroševičius. Mums gana aiškios A. Sniadeckio visuomeninės pažiūros. „Kaip ir broliui Janui, buvusiam universiteto rektoriui, jam būdingos ryškios kylančio lenkų buržuazinio bajoriškojo nacionalinio judėjimo aspiracijos" [10]. Atrodo, kad mūsų nagrinėjamas statistikos ir diplomatijos profesorius, kuris palaikė ryšius su A. Sniadeckiu, kėlė įtarimą rektoriui, atvirai bendradarbiavu-

[5] *Jaroszewicz J.* O wpływie religji chrześcijańskiej na cywilizację słowian.— Dziennik Warszawski, 1826, t. 6, s. 97—134.

[6] *Janowski L.* Lata uniwersyteckie Julijusza Słowackiego.— In: Janowski L. W promieniach Wilna i Krzemieńca. Wilno, 1923, s. 106.

[7] Ten pat, p. 105.

[8] *Andrzejowski A.* Ramoty starego Dediuka..., t. 4, s. 157—158.

[9] *Jučas M.* Universiteto uždarymas.— Kn.: Vilniaus universiteto istorija: 1803—1940. V., 1977, p. 35—36.

[10] *Piročkinas A.* Universiteto mokslininkai ir jų veikla.— Kn.: Piročkinas A., Šidlauskas A. Mokslas senajame Vilniaus universitete. V., 1984, p. 151.

siam su caro valdžios atstovais. Uždarius universitetą, Vilniaus švietimo apygardos globėjas Grigorijus Kartoševskis sudarė Laikinąjį komitetą Vilniaus aukštosios mokyklos likvidavimui sutvarkyti. Į šį komitetą, be buvusio fizikos-matematikos fakulteto dekano Mykolo Polinskio-Pelkos, rusų literatūros profesoriaus Igno Loboikos, istoriko P. Kukolniko, buvo paskirtas ir J. Jaroševičius [11]. Be to, J. Jaroševičius dar kurį laiką dirbo E. Tiškevičiaus vadovaujamoje Vilniaus laikinojoje archeologijos komisijoje. Išsitarnavęs pensiją, jis grįžo į savo gimtinę ir čia gyveno iki mirties.

Profesoriaudamas J. Jaroševičius iš istorinių darbų paskelbė tik minėtąjį straipsnį apie krikščionybę ir slavų civilizaciją. Kai iš universiteto buvo pašalintas I. Onacevičius, rektorius V. Pelikanas 1828 m. universiteto 250 metų jubiliejaus proga pavedė J. Jaroševičiui padaryti pranešimą (anksčiau numatytą I. Onacevičiui) apie Lietuvos kultūrą ir Vilniaus universiteto reikšmę. Savo pranešime „Pastabos apie Lietuvos būklę civilizacijos požiūriu nuo seniausių laikų iki XIX a. pradžios" [12] J. Jaroševičius aiškino, kad lietuviai — tai tauta, kuri Europos istorijoje pagonybės laikais išgarsėjo narsumu, vėlyvu, bet be prievartos ir kraujo praliejimo krikščionybės priėmimu, taip pat tvirta taika su kaimynų lenkų tauta ir atkaklumu tvarkydama ir kurdama savo teisyną, kuriuo pralenkė daugelį kitų tautų [13].

Pritardamas Lietuvos unijai su Lenkija, J. Jaroševičius taip pat kėlė lietuvių tautos savitumą ir pabrėžė, kas, jo nuomone, gražiai ją charakterizavo ir sulygino su kitomis Europos tautomis. Aptardamas XIV—XV a. Lietuvą, J. Jaroševičius akcentavo kovas su kryžiuočiais, Gedimino diplomatinius gebėjimus. Lietuviai, jo manymu, nuo seno pažinę amatus, be kurių negalėjo išsiversti žemdirbių ir karių tauta, tai matyti ir iš savitų amatų pavadinimų, kuriuos turi lietuvių kalba [14]. Lietuvos geografinė padėtis skatino prekybą su Rusija ir Vakarų kraštais. Kaip teisininkui, J. Jaroševičiui rūpėjo visuomenės luomai ir klasės. Jo nuomone, lietuvių papročių teisė iš dalies atsispindėjo Lietuvos Statute. Kalbėdamas apie švietimą, jis nurodė artimus santykius su Rusija.

Plačiausiai pranešime J. Jaroševičius sustojo prie lietuvių kalbos. Jis sakė: „Yra žinoma, kad Lietuva ir Žemaitija turėjo atskirą kalbą, kuria iki šiol kalba paprasta liaudis" [15]. Šios kalbos žinovai aiškina, kad joje netrūksta žodžių nė tam tikrų taisyklių, o savo sintakse ji artima graikų kalbai ir tinka ne tik sklandžiai prozai, bet ir kitiems dalykams. Kalbėtojas taip pat

[11] *Довгяло Д.* Последняя страница истории Виленского университета. Вильна, 1914, с. 13.
[12] MAB RS, f. 22—112, l. 80—102 (Straipsniai, programos, paskaitų įvadai).
[13] Ten pat, l. 81.
[14] Ten pat, l. 82.
[15] Ten pat, l. 83.

nurodė, kad pagonybės laikais lietuviai neturėjo savo rašto, prireikus susisiekti su kitomis valstybėmis, kunigaikščiai rašė lotyniškai, vokiškai, rusiškai. „Toks nesirūpinimas savo gimtąja kalba dar pagonybės laikais lėmė, kad ji tikriausiai nuo Jogailos laikų tebėra kaip buvusi, nebent bus praradusi savo pirmykštį grynumą, pasisavindama svetimų žodžių",— sakė J. Jaroševičius. „Tačiau lietuvių kalba, palikta vien prastuomenei, iki pat krikščionybės įvedimo nesiliovė buvusi religijos kalba. Lietuviškai į liaudį kalbėdavo pagonių žyniai" [16]. XVI a., kai Lietuvoje sparčiai augo kultūra, lietuvių kalba dėl valdančiųjų klasių ir apsišvietusių žmonių egoizmo likusi prastuomenės kalba. To egoizmo padarinys — šiandieninės lietuvių literatūros menkumas: keliolika vertimų ir keli originalūs leidiniai.

J. Jaroševičiaus susidomėjimą Lietuvos kultūros ar, kaip jis pats sakė, civilizacijos istorija, rodo ir tai, kad autorius savo pranešimą perdirbo ir spausdino ketvirtajame dešimtmetyje jo pagrindu straipsnius almanachuose „Znicz" ir „Biruta" [17]. Straipsnyje „Lietuvos būklė iki krikščionybės priėmimo" [18] ir jo tęsinyje „Lietuva civilizacijos požiūriu pirmaisiais trimis jos krikščionybės amžiais" [19] buvo plėtojamos 1828 m. pranešimo mintys. Almanachams nustojus eiti, straipsniai liko nebaigti spausdinti. Tuo metu, 1835—1841 m., iš spaudos išėjo T. Narbuto devynių tomų Lietuvos istorija [20]. Paaiškėjo, kad daug ką iš to, ką darė J. Jaroševičius, T. Narbutas jau buvo padaręs. Tada J. Jaroševičius ryžosi keisti tyrimo kryptį, papildyti pradėtus straipsnius nauja medžiaga ir priartinti tekstą prie kultūros istorijos, kas XIX a. vidurio Lietuvos istoriografijoje buvo nauja. Iš dalies J. Jaroševičių paveikė Vokietijoje tarp istorikų romantikų susikūrusi kultūrinė-istorinė mokykla. Tos mokyklos atstovai mažiau tevertino politinę, visų pirma valstybių, istoriją ir svarbiausią dėmesį skyrė tautos kultūrai. Jų kultūros sąvoka apėmė visuomenės materialinę ir dvasinę kultūrą, religinius tikėjimus, etinius idealus, papročius, įžymiuosius žmones. Jų manymu, visuomenės moralinė jėga, jos fantazija, papročiai ir tikėjimai padarė didesnę įtaką istorijai negu politika, įstatymdavystė arba karai. Pažiūra buvo konservatyvi, ji reiškė nepritarimą kapitalistinio ūkio nulemtoms naujovėms: bažnyčios ir vienuolynų reikšmės mažėjimui, amatininkų cechų irimui, viduramžiais susikūrusių kultūros institucijų nykimui [21].

[16] Ten pat, l. 83.

[17] *Jaroszewicz J.* Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII. Wilno, 1844, t. 1, s. 1.

[18] *Jaroszewicz J.* Stan Litwy do przyjęcia wiary chrześciańskiej.— Znicz. Wilno, 1834, s. 19—62.

[19] *Jaroszewicz J.* Litwa pod względem cywilizacyi w trzech pierwszych jej chrześciaństwa wiekach.— Znicz, Wilno, 1835, s. 23—80.

[20] *Narbutt T.* Dzieje starożytne narodu litewskiego. Wilno, 1835—1841. T. 1—9.

[21] *Косминский Е.* Историография средних веков, с. 277—289.

Kita vertus, J. Jaroševičiui turėjo įtakos ir naujos kryptys istorijos moksle. Viena iš jų — pozityvizmas — tarp Vilniaus istorikų ėmė įsigalėti vėliau nei Vakarų Europoje. Tam turėjo įtakos politinės sąlygos: valstybės padalijimai, 1794 m. sukilimo pralaimėjimas. Didelę įtaką tiek Lenkijos, tiek ir Vilniaus istorikams darė anglų, prancūzų pozityvizmas, rusų bei vokiečių istorikų darbai. Lenkų kalba buvo skelbiami Herberto Spenserio, Džono Stiuarto Milio, Henrio Tomo Baklio darbai [22]. Istorinės pažangos varikliu šie mokslininkai laikė žinias, mokslinę mintį, o politinę istoriją, tiriančią atskirų asmenų veiksmus, individualius reiškinius, laikė esant ne mokslu, o menu. Tikrąja istorija jie laikė kultūros istoriją [23]. Tikėdami visuomenės pažanga, pozityvistai pasisakė prieš luomiškumą, obskurantizmą, klerikalizmą, kėlė liaudies švietimo ir mokslo ugdymo reikalą.

Barbara Skarga aiškino, kad prieš pozityvistų įsigalėjimą buvusioje Respublikos teritorijoje formavosi ankstyvųjų pozityvistų srovė, kurios atstovai ėmė tirti ekonominius, socialinius, kultūros istorijos klausimus. Šie dalykai, jų supratimu, ir sudarė tautos civilizacijos pagrindą [24].

B. Skarga aptarė tarp kitų Mykolo Višnevskio bei Dominyko Šulco, kaip tipiškų pozityvistų, pažiūras. J. Jaroševičius, kaip matėme, su M. Višnevskiu bendradarbiavo dar Kremeneco licėjuje, o savo veikalo trečiojo tomo pratarmėje dėkojo D. Šulcui už pagalbą rašant knygą. M. Višnevskis straipsnyje „Jėzuitų istorija" pasisakė prieš jėzuitų švietimo sistemą [25]; tuo remdamasi, B. Skarga aiškino, kad ankstyvieji pozityvistai, nors ir nebuvo ateistai, bet stojo už mokslo savarankiškumą santykiuose su religija [26], nes mokslas yra jėga, kuri gali padėti pakeisti visuomenę.

J. Jaroševičius, mūsų nuomone, nebuvo vienintelis to meto istorikas, mėginęs naujai aiškinti Lietuvos praeitį. Mykolas Balinskis XIX a. penktajame—šeštajame dešimtmetyje taip pat pritarė naujam praeities traktavimui. Jis kritikavo romantiko Teodoro Narbuto istorinius darbus: „Kas tiek pasakų palaikė tiesa ir gretino jas su tikrais įvykiais, kas nesvyruodamas keitė datas ir savaip perdirbo daugelio autorių tekstus, kas paprastuose popiergaliuose, neturinčiuose jokios istorinės vertės, matė senus dokumentus ir jais rėmė klaidingas išvadas, kas pagaliau iš būdvardžių ir patarlių sukūrė savo vaizduotėje daugybę pagoniškų dievų Lietuvai, kurių ji niekada neturėjo... Svarbu, kad tik vaizduotės ir falšo gangrena nesunaikintų mūsų istorijos pagrindo,

[22] *Serejski M. H.* Wstęp.— In: Smoleński W. Szkoły historyczne w Polsce. Wrocław, 1952, s. XIII.

[23] *Wierbicka M.* Władysław Smoleński. W-wa, 1981, s. 27.

[24] *Skarga B.* Narodziny pozytywizmu polskiego 1831—1864. W-wa, 1964, s. 340.

[25] *Wiszniewski M.* Historia jezuitów.— Kraj, t. 14, 1886, s. 82—119.

[26] *Skarga B.* Narodziny pozytywizmu..., s. 354.

o išmonė, nebūtų laikoma tiesa,— o tai mėginama jau daryti" [27]. M. Balinskis ne viename darbe kritiškai apibūdino jėzuitų ordino veiklą, parašė darbą apie Janą Sniadecką, apie Vilniaus akademiją ir kt. Šiuos jo veikalus, kaip aiškino B. Skarga, itin vertino lenkų ankstyvieji pozityvistai [28].

J. Jaroševičius, sujungęs savo straipsnius, tekstus žymiai papildęs kitų autorių bei metraščių žiniomis, 1844—1845 metais Vilniuje paskelbė trijų dalių 830 puslapių veikalą, skirtą Lietuvos kultūrai nuo seniausių laikų iki XVIII a. pabaigos. Autorius rėmėsi I. Onacevičiaus, T. Narbuto, K. Bogušo darbais, N. Karamzino „Rusijos valstybės istorija", J. Foigto „Prūsijos istorija". Savo knygą jis pavadino „Lietuvos vaizdais" [29]: pirma dalis — „Pagoniškoji Lietuva" (Litwa Pogańska) ir dvi kitos — „Lietuva pirmaisiais trimis šimtmečiais po krikščionių tikėjimo priėmimo" (Litwa w pierwszych trzech wiekach po przyjęciu wiary chrześciańskiej). Jau pirmosios dalies pavadinimas rodo, kad knygos autorius svarbia istorijos periodizacijos riba laiko Lietuvos krikštą. Pratarmėje J. Jaroševičius sako: „Stengiausi pavaizduoti pagonišką Lietuvą politiniu, socialiniu ir religiniu požiūriu" [30]. Remdamasis I. Onacevičiumi, jis pataisęs kai kurias kronikininkų chronologines ir genealogines klaidas. Pagrindinis žinių šaltinis apie senovės lietuvių tikėjimus buvęs Teodoro Narbuto veikalas, ir autorius pagarbiai atsiprašo šį istoriką, jeigu kai kuriais klausimais būsiąs skirtingos nuomonės.

J. Jaroševičius toliau pateikė tokį paaiškinimą: „Tenka girdėti, kad dauguma mūsų mokslininkų tiria tik senovę ir mūsų raštija neieško naujų kelių, o gyvena tik praeities prisiminimais; esą ir tokių, kurie visiems nori įkalbėti, jog gėrėjimąsi senovės paminklais ir padavimais reikia pagerbti kaip tautos dvasios laidotuves, kaip paskutinį jos atokvėpį ir t. t. Laikas parodys, kiek tokiuose tvirtinimuose yra tiesos [31]. Ir toliau: „patirtis mus moko, jog praėję amžiai istorijai turi duoti savo spalvą ir joje palikti savo antspaudą" [32]. Todėl „tegul bus mums leista sekti senaisiais Lietuvos paminklais ir sukaupti jų medžiagą, kuri kada nors pasidarys reikalinga kultūrai ir pragmatiškajai tautos istorijai aiškinti ir kurios mums dar stinga. Tokiam tikslui skirti ir šie tyrinėjimai gal nebus darbas perniek" [33].

Sąvoką „pragmatiškoji istorija" J. Jaroševičius pavartojo neatsitiktinai. Pragmatizmo principas reikalauja tiesos, jos praktinės reikšmės supratimo pagal individo interesus, neatskleidžiant istorijos raidos dėsnių. Aiškinti, kas sudarė tautos dvasią, ir guos-

[27] *Baliński M.* Listy z brzegów Krożanty.— Gazeta Warszawska, 1858, N 6, s. 5.
[28] *Skarga B.* Narodziny pozytywizmu..., s. 25.
[29] *Jaroszewicz J.* Obraz Litwy pod względem..., Wilno, 1844—1845. T. 1—3.
[30] Ten pat, t. 1, p. 11.
[31] Ten pat, p. 111.
[32] Ten pat, p. IV.
[33] Ten pat, p. IV—V.

OBRAZ LITWY

POD WZGLĘDEM JEJ CYWILIZACYI,

OD

CZASOW NAJDAWNIEJSZYCH

DO KOŃCA WIEKU XVIII.

PRZEZ

J. JAROSZEWICZA

Professora prawa krajowego w b. Uniwersytecie Wileńskim.

Neque in bona segete nullum spicum nequam, neque in mala non aliquod bonum. Varro.

CZĘŚĆ I.

LITWA POGAŃSKA.

WILNO

NAKŁADEM RUBENA RAFAŁOWICZA KSIĘGARZA WILEŃSKIEGO.

W Drukarni M. Romma.

1844.

Juozapo Jaroševičiaus veikalas „Lietuvos vaizdai", išspausdintas Vilniuje 1844 metais

tis jos amžinumu buvo, kaip matėme, svarbus romantikų pasaulėžiūros principas.

Nors pirmąją veikalo dalį J. Jaroševičius ir pavadino „Pagoniškoji Lietuva", tačiau toks pavadinimas nereiškė, kad čia bus dėstoma Lietuvos istorija tik iki krikščionybės įvedimo. Iš tikrųjų duomenys čia pateikti beveik iki XVI a. pabaigos, stengiantis įrodyti, kuo pasireiškė pagoniška lietuvių dvasia ne tik dvasinėje, bet ir materialinėje kultūroje, kurią sudaro etnografijos tyrimo objektai: žemdirbystė, žvejyba, medžioklė, bitininkystė, amatai, prekyba.

J. Jaroševičius atmetė ankstesnių Lietuvos istorikų tendencijas, remiantis lingvistika, antikos ir ankstyvojo feodalizmo rašytojų vartotus terminus lyginti su lietuviškais žodžiais ir iš to daryti išvadas apie lietuvių romėnišką kilmę. J. Jaroševičius buvo pirmas istorikas [34], aiškinęs, kad lietuviai — ne ateiviai, o autochtonai, gyvenantys savo žemėse jau nuo III m. e. amžiaus [35]. Jis rašė: „Kažin ar koks lietuvis, gerai mokantis savo kalbą, sutiktų su tokia abejotina savo tautos genealogija. Nors lietuviai, būdami artimi kitų tautų, ypač slavų, kaimynai, galėjo nemaža žodžių pasisavinti iš jų, tačiau šie kalbiniai argumentai yra atmestini, jeigu atsižvelgsime, kad lietuviai mokslui, menui, amatams, riterių ginkluotei ir begalinei daugybei kitų terminų, reiškiančių proto bei jausmo polinkius, turi savo žodžius, tik jų kalbai būdingus, ne skolintus; netgi žodžiai, paimti daugiausia iš baltarusių ir lenkų, tėra pagalbiniai, vėlesni, nes lietuvis, gerai mokantis savo kalbą, kiekvienam skoliniui randa savąjį atitikmenį" [36].

„Pagoniškosios Lietuvos" XIII skyrius pavadintas „Valdymo formos, gyventojų klasės", XIV—„Feodalizmas", XVI—„Įstatymdavystė". Jau patys skyrių pavadinimai sužadina smalsumą skaitytojo, žinančio, kad pagonybės laikais, išskyrus metraščius, jokių kitų rašto dokumentų, liečiančių vidaus gyvenimą, nebuvo. Iki Kazimiero Teisyno paskelbimo 1468 m. Lietuva įstatymų rinkinio neturėjo, o Jogailos privileginiai aktai, paskelbti Lietuvos krikšto proga, buvo pirmieji rašytinės teisės objektai.

Skyriuje apie įstatymdavystę sakoma, kad pagoniškoji Lietuva rašytinės teisės neturėjo. 1529 metų Lietuvos Statute pasakyta, kad Vytautas ir Jogaila davė lietuviams krikščionių tikėjimą, bet ne teisę [37]. Lietuviai tvarkėsi pagal paprotinę teisę, kuri ir buvusi pagrindas rašytinei teisei, ji išaugusi lietuvių žemėje ir ilgainiui ištobulėjusi [38]. Rašytinė teisė tik papildžiusi pagoniškąją prigimtinę. Nors Lietuvos kaimynų civilizacija buvusi aukštesnė, tačiau Lietuvą ji mažai teveikusi. 1387 m. Vilniui duota

[34] *Jonynas I.* Lietuvos istoriografija, p. 145.
[35] *Jaroszewicz J.* Obraz Litwy pod względem..., t. 1, s. 5.
[36] Ten pat, p. 2.
[37] Ten pat, p. 143.
[38] Ten pat, p. 144.

Magdeburgo teisė dar neleidžianti manyti, kad Lietuvos miestiečiai iki tol jokios teisės nebūtų turėję [39]. Mieste vadovautasi jei ne lenkų, tai rusų teise, nes gyventojų tautinė sudėtis buvusi mišri. Dėl to į Lietuvos Statutą patekusios kai kurios rusų teisės normos. Turėję įtakos ir tai, kad Lietuvos kunigaikščiai valdė rusų žemes. Kas rašytinėje teisėje, jau krikščioniškoje, yra išlikę pagoniška, J. Jaroševičius nesiėmė pasakyti, nes neturėjo konkrečių duomenų apie pagonybės laikų papročius [40]. Tačiau jam būdingas samprotavimas atvirkščia chronologija: ką rado XVI amžiuje, darė prielaidą buvus XIV a. arba dar anksčiau. Tokios retrospekcijos būdingos ir kitiems skyriams.

Antras tipiškas J. Jaroševičiaus darbo bruožas — tai šaltinių kritikos nebuvimas. Štai krikščionių dvasininkų XVI a. aprašymuose kalbama apie lietuvių daugpatystę. Užuot ieškojęs tos daugpatystės faktų, autorius remiasi T. Narbutu bei kitais autoriais ir kuria išmonę, kaip toji pagonių kunigaikščių ir bajorų daugpatystė atrodė [41]. Esą žinoma, kad jie turėjo po vieną žmoną, žinomi ir tų žmonų vardai. Šalia oficialiosios žmonos buvusios ir neoficialiosios, pirktos ar pagrobtos karo metu. Tos pirktinės žmonos buvusios kaip vergės, jos viešai nesirodydavusios, plaudavusios vyrui kojas ir patarnaudavusios, nesėsdavusios su vyru prie vieno stalo. Daugpatystė išnykusi, prasidėjus paveldėto turto, visų pirma, žemės dalyboms, kada būtina buvo nustatyti šeimos narių giminystę. Tikėdamas papročių amžinumu, istorikas daugpatystės pavyzdžių ieškojo gotų ir herulių gyvenime [42]. Herulių papročiu, žmona negalėjo pergyventi savo vyro: vyrui mirus, našlės pasikardavusios. Tokį paprotį turėję ir lietuviai.

Vienas knygos skyrius, kaip minėta, pavadintas „Feodalizmu". J. Jaroševičiaus nuomone, feodalizmas buvo susijęs su valdžios pasidalijimu, kuris buvęs reikalingas kariaujant su kaimynais ir plečiant savo valdžią naujai prijungtose žemėse. Kai kurie autoriai, kaip Teodoras Vaga [43], J. Jaroševičiaus teigimu, feodalizmo pradžią siejo su metraščio žinia apie tai, kad Gediminas žemes padalijo savo sūnums. J. Jaroševičius mano, kad feodalizmo apraiškų pradžios reikia ieškoti daug anksčiau — XI amžiaus antrojoje pusėje.

48 išnašoje autorius samprotauja, kad leno teisės tiek lietuviams, tiek ir kitoms senoms tautoms esančios įgimtos, tai įrodo lietuvių paprotys, kad valstietis vesdamas turėjęs duoti savo valdovui duoklę, vadintą kunica [44] (primenamas Herodotas, kuris rašęs panašius dalykus, būtent, kad kiekviena moteris kartą gyvenime turėjo aukoti deivei Militei, kurią lietuviai vadino Mil-

[39] Ten pat, p. 146.
[40] Ten pat, p. 147—148.
[41] Ten pat, p. 149—151.
[42] Ten pat, p. 150.
[43] *Waga T.* Historya książąt i królów polskich. Wilno, 1824.
[44] *Jaroszewicz J.* Obraz Litwy pod względem..., t. 1, s. 220.

da). Tai, žinoma, esanti prielaida. Tą prielaidą remia T. Narbuto paskelbta Bychovco kronika, kurioje sakoma, kad apie 1065 metus Erdvila Mantvilaitis, išvadavęs iš rusų Peluziją ir Neromą (vėliau žinomas Ašmenos, Eišiškių ir Griaužiškių vardais), išdalijo šias žemes Lietuvos ponams. Žemės leno teisėmis buvusios dalijamos ir pirmojoje XIII amžiaus pusėje. Iš leninio valdymo atsiradę mažieji kunigaikščiai: Giedraičiai, Alšėniškiai, Deltuviškiai, Uteniškiai ir kt. Ir pagaliau primenami 1252 m. Mindaugo dovanojimai [45]. Už dovanojimą reikėjo atsiteisti tarnyba. XVI a. skirstymą į pilnas ir pusines tarnybas autorius taiko pagonybės laikų bajorams [46]. Ir XVI a. valstiečių duoklių pavadinimus jis perkelia į pagonybės laikus, nė kiek dėl to nedvejodamas, nes pagal jo pažiūras ir valstiečiai gavo žemės iš savo ponų, todėl turėjo ir prievoles jiems atlikti.

Lietuvos feodalizmas skiriąsis nuo kitų Europos šalių leniniu valdymu. Tas valdymas atsiradęs iš karinių poreikių, paplitęs paveldėjimais ir įsigalėjęs per amžius. Kartais šaltiniuose aptinkamas alodas kaip besąlyginis žemės valdymas. Tokių alodų buvo labai maža, ir jie turėjo išnykti. Iš čia ir kilusi Lietuvos didžiųjų kunigaikščių vienvaldystė [47]. Tuo buvę nepatenkinti lenininkai ir ieškoję paramos Lenkijoje, siekdami pasidaryti nevaržomais žemės savininkais. Šį reikalą išsprendusi 1569 m. (Liublino) unija.

Vertindamas tokį J. Jaroševičiaus feodalizmo genezės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje aiškinimą, I. Jonynas rašė: „Dabartiniam marksistiniam istorijos mokslui toks feodalizmo atsiradimo Lietuvoje aiškinimas nepriimtinas. Be to, J. Jaroševičius, sekdamas Plačiuoju Lietuvos metraščiu, rusų žemių užkariavimą datuoja ne XII a. pabaiga ar XIII a., o XI amžiumi. Tačiau pats feodalinių santykių Lietuvoje pripažinimas yra, be abejo, Jaroševičiaus nuopelnas". Taip pat: „Pažymėtina, kad Jaroševičius pirmasis pabrėžė vis didėjantį kaimo gyventojų išnaudojimą ir jų beteisę padėtį feodalinėje valstybėje, taip pat labai lėtą miestų, prekybos raidą, kurią trukdė feodalų privilegijos. Šių klausimų visaip vengė kiti istorikai, liaupsinę stambiųjų Lietuvos feodalų karinius žygius bei politinę veiklą" [48].

Paskutinieji du (XVII ir XVIII) pirmosios dalies skyriai skirti kalbai, raštijai ir religijai. Visos lietuvių giminės: prūsai, jotvingiai, žemaičiai, lietuviai, kuršiai, žiemgaliai, latviai ir heruliai, turėjusios savo sodybas Brandenburge ir Meklenburge, kalbėjusios lietuviškai, tik skirtingais dialektais. Iš tos plačiai vartotos kalbos likusios tik dvi tarmės — lietuvių ir latvių. Kalbininkų žiniomis, lietuvių kalba nesanti skurdi. Ji esanti artima graikų kalbai, tinkanti prozai ir metrinei poezijai. J. Jaroševičius aiš-

[45] Ten pat, p. 123.
[46] Ten pat, p. 125.
[47] Ten pat, p. 128—129.
[48] *Jonynas I.* Lietuvos istoriografija, p. 147.

kino, kaip plačiai toji kalba buvo paplitusi, ir teigė, kad kalba esanti patikima, tikra tautos kronika. Ji rodanti, kad senoji lietuvių intelektualinė kultūra buvusi aukštesnė už tą, kuri aptinkama istoriniais laikais. Istorikas apgailestavo, kad neišlikusi Donato gramatika, kuri, Alberto kronikos duomenimis, į lietuvių kalbą buvusi išversta apie 1223 metus [49]. Prūsijoje tos kalbos išmokęs Vilhelmas, Modenos vyskupas. Iš tų laikų poezijos išlikusios kaimiečių dainos, tačiau jau paveiktos vėlesnės romantinės dvasios. Nors dar labai maža lietuvių liaudies dainų išversta į kitas kalbas, tačiau jau esą galima spręsti, kuo jos skiriasi nuo slavų dainų. Joms būdingas paprastumas, malonumas, svajingumas. Dainos, surinktos tarp Nemuno ir Neries, dažnai šlovina Mildą, meilumo deivę, tačiau jose nėra erotikos elementų [50].

Lietuviai savo rašto nepalikę, tačiau tai neleidžia manyti, kad jo neturėję. Visoje Europoje buvo paplitęs runų raštas, jo pėdsakų buvo rasta ir Lietuvoje. Pasak Tadeušo Čackio ir Adomo Naruševičiaus, Žemaitijoje prie Ariogalos rastas antkapio akmuo su runų raštu [51]. Karalius Stanislovas Augustas T. Čackiui pasakojęs, kad Augusto III laikais prie Šventosios upės buvo rastos trys bažnytinės triūbos (trimitai) su įvairiomis figūromis ir ženklais ir padovanotos Heinrichui Briuliui, tik karalius neprisiminė, ar tie ženklai buvo panašūs į runas [52]. J. Jaroševičius buvo tikras, kad heruliai turėjo runų raštą, bet ar jis buvo paplitęs tarp lietuvių, abejojo ir pritarė T. Narbuto aiškinimui, jog lietuviai turėjo žinių apie raštą [53].

Senovės lietuvių kalbą užgožusi rusų kalbos ir graikų tikėjimo įtaka. To priežastis buvusi lietuvių ir rusų kaimynystė ir jų valdovų, ypač Algirdo, vedusio dvi kunigaikštytes ruses, giminystė. Lietuvos diduomenė perėmusi rusų kalbą ir raštą, bet savo tėvynės meilės nepraradusi.

Nors lietuvių diduomenė dėl politinių ir ūkinių aplinkybių, laikui bėgant, surusėjusi, tačiau religijos apeigos, atliekamos lietuviškai, jungusios ją su prastuomene iki pat krikščionybės įvedimo [54]. Už žinias apie pagonių religiją autorius dėkoja T. Narbutui, M. Strijkovskiui ir J. Lasickiui, nors kartu pastebi, kad lietuvių mitologija skurdesnė negu slavų ir sukelia nemaža abejonių. Vėlyvas Lietuvos ir Žemaitijos krikštas išsaugojęs daug mitologinių žinių, tačiau iš jų rekonstruoti senovės lietuvių religiją labai sunku [55]. J. Jaroševičiui atrodo, kad seniausia lietuvių religija artima indų ir persų, kurie tolimoje senovėje garbino dangaus kūnus ir gaivališkas jėgas. Įtakos lietuviams darė ir grai-

[49] *Jaroszewicz J.* Obraz Litwy pod względem..., t. 1, s. 169.
[50] Ten pat, p. 170.
[51] Ten pat, p. 171.
[52] Ten pat, p. 171—172.
[53] Ten pat, p. 172.
[54] Ten pat, p. 174.
[55] Ten pat, p. 178.

kų bei romėnų mitiniai įvaizdžiai, todėl mūsų protėvių pagoniškame tikėjime nėra laukinės ir barbariškos vaizduotės, kurios gausu pietų tautų mituose [56]. J. Jaroševičius randa ir giminystę su gotų tikėjimais, remdamasis skandinavų vaizdiniais ir padavimais. Didžiausias autoritetas lietuvių religijos dalykuose Teodoras Narbutas savo samprotavimus grindė lietuviškais žodžiais ar net posakiais ir paminėjo daugybę dievaičių vardų, surinktų iš XVI amžiaus ir vėlesnių autorių. Kaip pastebėjo J. Jaroševičius, nors buvo dievybių, artimų fetišams [57], tačiau jomis reikštos ir kai kurios moralės normos. Svarbiausias buvo įsivaizdavimas, jog siela nemirtinga, kad mirusiųjų sielos pereina gimstantiems arba net gyvuliams. Apie tokią metemspsichozę nebuvo užsiminęs nei Dusburgas, nei M. Strijkovskis, apie tai rašė Vincentas Kadlubekas, kurį J. Jaroševičius kažkodėl vadino Vincentu, Kadlubeko sūnumi [58]. J. Jaroševičiaus išdėstytas pagoniškosios Lietuvos kultūros vertinimas neatitiko šio laikotarpio Lietuvos kultūros interpretacijos T. Narbuto „Lietuvių tautos istorijoje", kur pagoniškoji kultūra buvo itin aukštinama. Kita vertus, J. Jaroševičius nesutiko su V. Kadlubeko [59] bei A. Naruševičiaus [60] pagoniškosios Lietuvos istorijos vertinimu,— pastarieji lietuvius vaizdavo kaip laukinių bendruomenių žmones. Dėstydamas savąjį požiūrį į Lietuvos istorijos pagoniškąjį laikotarpį, J. Jaroševičius atkreipė dėmesį į lietuvių materialinės kultūros išsivystymą: „tauta, kuri nuo amžių vertėsi žemdirbyste ir gyvulių auginimu, nors ir nemokėjo pasigaminti ar išsikeisti į savo darbo produktus prabangos dalykų, kuriuos gali pagaminti amatininkai ar parūpinti pirkliai, negali būti vadinama skurdžia ir neturtinga" [61]. Bet senovės lietuvių istorikas ir neidealizavo. Lietuviai, jo nuomone, iki krikščionybės priėmimo civilizacijos lygiu atsiliko nuo kitų Europos tautų ir tik nuolatos bendraudami su jomis ugdė savo kultūrą.

Pasakojimu apie krikščionių misionierius pradedama antroji „Lietuvos vaizdų" dalis. Lietuvoje plitusi stačiatikybė ir katalikybė. Krikštas Jogailos ir Vytauto rūpesčiu nesukėlęs lietuvių pasipriešinimo. Tai nebuvo abejingumas tėvų tikėjimui, o tik pasidavimas kunigaikščio valiai, paklusnumas jam. Mat pagonybės laikais valdovai sprendė visus su valdymu ir su tikėjimu susijusius reikalus. Nėra žinių, kad ir pagonių dvasininkai būtų priešinęsi [62]. Antra vertus, kaip pastebėjo J. Jaroševičius, krikštas buvęs masinis. Pirmasis apie tai rašė Janas Dlugošas, o pakar-

[56] Ten pat.
[57] Ten pat, p. 186.
[58] Ten pat, p. 187.
[59] Mistrza Wincentego, zwanego Kadłubekiem, biskupa Krakowskiego, Kronika polska z rękopisu Eugeniuszowskiego / Wydanie przez Alex. Przezieńskiego, tłumaczenie z lacińskiego przez A. J. i M. S. Kraków, 1862.
[60] *Grabski A.* Myśl historyczna polskiego Oświecenia. W-wa, 1976, s. 311—313.
[61] *Jaroszewicz J.* Obraz Litwy pod względem..., t. 1, s. 67.
[62] Ten pat, t. 2, s. 19.

tojo M. Strijkovskis, kuriuo pasikliovė ir „Lietuvos vaizdų" autorius. Taip krikštijant, naujakrikštai galėję ir neatsisakyti savo pažiūrų, nepasidaryti iš karto siela ir širdimi krikščionimis. Esą galima patikėti, kad kiti krikštijosi dėl krikšto marškinių, kuriuos dalijęs Jogaila [63].

Žemaičių krikštas buvęs sunkesnis, tas kraštas buvo mažiau paliestas kaimynų civilizacijos ir jį daugiau puolė krikščionių riteriai. Dėl to žemaičiai buvo atsargesni, krikštui ne taip lengvai pasidavė. Aiškindamas 1418 m. valstiečių sukilimo priežastis, J. Jaroševičius nurodo, jog tai buvo žemaičių atkritimo į pagonybę padarinys [64]. Po šio sukilimo nuslopinimo pagonybė jau nedrįsusi pakelti galvos. Tačiau įvairiais reliktais ji išlikusi Lietuvos liaudyje. Jėzuitai Aleksandras Komula (Comula) ir Janas Argentus, vizitavę Vilniaus vyskupystę, pirmasis 1595, antrasis 1603 m., aptikę daug pagoniškų dalykų: žmonės ant kaklo nešioję žalčių galvutes, ne vienas šimtametis krikščionis nė karto nebuvęs priėmęs komunijos, nes ji esanti ponų, o ne vargšų maistas [65].

Padarius prielaidą, kad krikščionybės priėmimas pradėjo Lietuvoje naują epochą tiek kultūriniu, tiek ir socialiniu požiūriu, aiškinama, kaip Lietuvoje buvo skleidžiamas krikščioniškasis mokslas. Naujus poslinkius autorius glaustai apžvelgė antrosios dalies IX skyriuje „Intelektualinės kultūros būklė". Stiprėjant žemdirbystei ir prekybai, kilo ir gyventojų gerovė, kuri prisidėjo prie protinės lietuvių kultūros kėlimo. Rusų kalba krašte buvo labiau paplitusi nei lenkų. Rusų kalba imta pirmiausia Vilniuje spausdinti knygas; ši kalba buvo vartojama valdovo dvare, seimuose bei teismuose. Taip pat ja buvo rašomos sutartys ir privatūs laiškai. Lenkų kalbą po krikšto daugiausia platino iš Lenkijos į Lietuvą atvykę dvasininkai. Autorius teigė, kad Vladislovas Jogaila kalbėjo tik rusiškai, o jo sūnūs ir anūkai, auklėjami Lenkijoje, ėmė vartoti ir lenkų kalbą [66]. Su pirmąja šio teiginio dalimi mes vargiai galime sutikti, bet aiškinimas, kad Jogailaičiai rusišką kultūrą keitė lenkiškąja, nekelia jokių abejonių. Dar daugiau: valdovais pasekė bajorai. Jau Lietuvos Brastos seime 1544 m. ponai ir bajorai savo kreipimąsi į sostą parašė lenkiškai. Lietuvos Statutas (kuris, J. Jaroševičiaus nuomone, buvo aukščiausios intelektualinės kultūros vaisius) [67] netrukus po to, kai buvo patvirtintas, išėjo lenkų kalba. Lietuvos bajorai sekė lenkų žemvaldžiais, norėdami sulyginti savo teises, o siekdami mokslo, jie naudojosi lenkų kalba, nes lenkų kultūrą laikė pranašesne už rusų. Siekti protinės kultūros skatino prasidėjęs reformacinis judėjimas, tačiau ir jis neatgaivino užmirštos tėvų kalbos. Jėzuitų pastangos jų veiklos pradžioje mo-

[63] Ten pat.
[64] *Jaroszewicz J.* Obraz Litwy pod względem..., t. 2, s. 26.
[65] Ten pat, p. 28—29.
[66] Ten pat, p. 122.
[67] Ten pat, p. 147.

kyti lietuvius gimtąja kalba nesulaukė valdžios paramos, ir lietuviai Lietuvoje atsidūrė blogesnėje padėtyje nei prūsai Prūsijoje ir latviai Livonijoje [68]. Jeigu Lietuvos vyriausybė būtų nuoširdžiai globojusi savo krašto kalbą, tai nebūtų susidariusi tokia padėtis, kad, išskyrus kelias parapijas Žemaitijoje, niekur nebuvo mokoma gimtosios kalbos gramatikos [69]. Todėl liaudis liko tamsi ir skendo pagoniškuose prietaruose. Lenkija Žygimanto ir vėlesniais laikais savo intelektualiniais laimėjimais, mokslininkais bei kitais kūrėjais stebino svetimšalius, taip pat ir Lietuvą, kuri, laipsniškai persitvarkydama socialiniu ir moraliniu atžvilgiu, sugebėjo įtikinti Europą, kad irgi atsikratė senojo barbariškumo ir, visai pasitikėdama savo mokytojais lenkais, nesidavė jų nustelbiama. Tai įrodė Lietuvos įstatymdavystė, Lietuvos Statutas [70], buvęs, kaip minėta, intelektualinės XVI a. kultūros viršūnė.

Tarp antrosios ir trečiosios „Lietuvos vaizdų" dalies kokios nors chronologinės ribos nėra. J. Jaroševičius toliau dėsto kultūros istorijos dalykus,— rašo apie švietimą, miesto gyvenimą, prekybą, įstatymdavystę, reformaciją ir ypač didelį dėmesį skiria jėzuitų ordino veiklai. Į šio vienuolių ordino darbus kritiškai žiūrėjo M. Balinskis [71], M. Valančius [72] ir kiti Lietuvos istorikai. Ir vis dėlto nė vienas iš jų taip kryptingai neparodė šio ordino užmačių, jų sistemos piktžaizdžių Lietuvoje, kaip tai padarė J. Jaroševičius savo „Lietuvos vaizduose". Aptardamas jo jėzuitų veiklos istorinį vertinimą, I. Jonynas rašė: „Jaroševičius parodė jėzuitų ordino veikėjų kosmopolitizmą, svetimumą krašto interesams, siekimą vien savanaudiškų tikslų, naudojantis juos priglobusio krašto lėšomis. Jis rašė apie šio ordino narių veidmainiškumą, religinį nepakantumą, kaip jėzuitų auklėtiniai užpuldinėjo kitatikius, ypač protestantus, degino bei plėšė jų namus. Jaroševičius laikė jėzuitus naujų minčių slopintojais, tamsybininkais; jie ne tik nepastūmėję mokslo į priekį, bet stabdę jį. Jis neneigia, kad iš pradžių, XVI a., jėzuitų veikla turėjusi pozityvumo, bet vėliau neigiamybės vis labiau išryškėję. Jie neprisidėję prie vietos literatūros bei mokslo raidos, nes mokyklose dėstyta svetima liaudžiai kalba. Per 200 metų jie Lietuvai davė tik vieną istoriką (Kojelavičių) ir vieną poetą (Sarbievijų), bet ir šis pagarsėjęs tik savo eilėdara, primenančia Horacijaus eiles, o ne turiniu, nes šlovino popiežių, karalius ir feodalus. Taip kritiškai vertindamas jėzuitus, Jaroševičius pasireiškė kaip progresyvus tais laikais žmogus, nepabūgęs konflikto su įtakingais katalikų dvasininkais" [73].

[68] Ten pat, p. 125.
[69] Ten pat, p. 126.
[70] Ten pat, p. 124.
[71] *Baliński M.* Dawna Akademia Wileńska. Petersburg, 1862, s. 80—81.
[72] *Valančius M.* Žemaičių vyskupystė.— Kn.: Valančius M. Raštai. V., 1972, t. 2, p. 240.
[73] *Jonynas I.* Lietuvos istoriografija, p. 147—148.

Paskutiniuose „Lietuvos vaizdų" skyriuose J. Jaroševičius aptarė Antano Tyzenhauzo darbus — Lietuvos manufaktūrinės pramonės ir kai kurių mokymo institucijų pertvarkymą. Šie A. Tyzenhauzo darbai prisidėję prie XVIII a. pabaigos reformų rengimo Respublikoje [74]. Iš tų reformų J. Jaroševičius išskyrė Edukacinės komisijos sudarymą, 1773 m. panaikinus jėzuitų ordiną. Kadangi ši „magistratūra", kaip vadino J. Jaroševičius Edukacinę komisiją, buvo pasaulietinė organizacija, pavaldi Seimui, tai jos įkūrimas naikino senąsias tradicijas, ir tuo pačiu katalikų bažnyčia neteko šimtmečiais jai priklausiusios išimtinės teisės tvarkyti jaunosios kartos mokymą. Mokymo organizavimas ir jo kontrolė, taip pat turtai, kuriuos valdė jėzuitai, atiteko valstybei. Tai buvo pirmas Europoje bandymas iš esmės pertvarkyti švietimą visos valstybės mastu [75]. Pradėjusi veiklą, Edukacinė komisija pirmiausia ėmėsi ruošti mokytojus pasauliečius ir organizavo naujų mokyklinių vadovėlių leidimą [76].

J. Jaroševičius teigė, kad jau 1774 m. Edukacinė komisija ėmėsi pertvarkyti ir Vilniaus aukštąją mokyklą. Greičiausiai autorius turėjo omenyje 1773 m. gruodžio 21 d. parengtą šios mokyklos pertvarkymo projektą, kuriame nurodyta, kad reikia atsisakyti tuščių spekuliacijų ir gilintis į gamtos mokslus ne tik protui apšviesti, bet ir praktinei veiklai, pabrėžta, jog didelę reikšmę kraštui turėtų geometrijos, mechanikos, geografijos, kalnakasybos bei ekonomikos žinių skleidimas ir jų taikymas gyvenime [77]. Vis dėlto esminiai pertvarkymai buvo pradėti tik po 1780 m., kai rektoriumi buvo paskirtas Martynas Počobutas. J. Jaroševičius, trumpai aprašęs šias reformas, pirmasis nurodė, jog jau 1781 m. Vilniaus universitete numatyta steigti keturias kolegijas (fakultetus) [78]. Tačiau rasti tiksliųjų ir gamtos mokslų specialistų aukštajai mokyklai Lietuvoje nepavyko. Todėl Vilniaus vyriausiojoje mokykloje pasitenkinta dviem — fizinių ir moralinių mokslų — kolegijomis. Sutvarkius įvairias aukštosios mokyklos mokymo įstaigas, kaip kliniką ir kitas, pertvarkytoje mokykloje didžiausias dėmesys kreiptas į gamtos, medicinos ir tiksliuosius mokslus [79]. Vertindami J. Jaroševičiaus požiūrį į Edukacinės komisijos įvykdytas reformas Vilniaus aukštojoje mokykloje, turime atsiminti, kad šios mokyklos pertvarkymas turėjo tikslą padėti modernizuoti feodalinį ūkį, didesnį dėmesį kreipiant į gamtos mokslus.

Feodalai vieningai sutarė, kad reikia gerinti ūkinę dvarininkų padėtį ir taisyti pašlijusius valstybės reikalus. Jų nuomonės

[74] *Jaroszewicz J.* Obraz Litwy pod względem..., t. 3, s. 141—142.
[75] Ten pat, p. 148—149.
[76] Ten pat, p. 149—150.
[77] VUB, DS 57, l. 57 (Lietuvos vyriausiosios mokyklos raštai Edukacinei komisijai).
[78] *Jaroszewicz J.* Obraz Litwy pod względem..., t. 3, s. 154.
[79] Ten pat.

išsiskyrė, ieškant priemonių. Edukacinės komisijos priemonės Vilniaus universitetui ir kitoms mokykloms reformuoti buvo labai nuosaikios feodalinės sistemos atžvilgiu ir sulaukė nemaža priešininkų. Feodalų klasės žmonės suprato tų priemonių prieštaringumą. Reforma, kurios šaknys buvo merkantilizmas ir fiziokratizmas, skatino gamybinių jėgų kilimą ir sykiu esamos santvarkos kritiką. F. Engelsas darbo „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą" įvade rašė: „[...] kartu su buržuazijos suklestėjimu žingsnis po žingsnio kilo mokslas. Vėl buvo susidomėta astronomija, mechanika, fizika, anatomija, fiziologija. Savo pramonei išvystyti buržuazijai buvo reikalingas mokslas, kuris tyrinėtų fizinių kūnų savybes ir gamtos jėgų pasireiškimo būdus. Bet ligi to laiko mokslas buvo nuolankus bažnyčios tarnas, kuriam nebuvo leidžiama peržengti tikėjimo nustatytų ribų — trumpai sakant, jis buvo viskas, tik ne mokslas. Dabar mokslas sukilo prieš bažnyčią; buržuazijai buvo reikalingas mokslas, ir ji prisidėjo prie to sukilimo" [80].

Tuo pačiu metu ir ta pačia Lietuvos kultūros istorijos problematika, kaip ir J. Jaroševičius, rašė ir Simonas Daukantas, kurio „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" (pirmąsyk išėjo 1845 m. Peterburge) buvo pirma ir vienintelė lietuviškai rašyta feodalizmo epochos Lietuvos kultūros istorija. Nors S. Daukantas „Būde" daugmaž aprašė tuos pačius dalykus, kaip ir J. Jaroševičius „Lietuvos vaizduose", tačiau istorikų pažiūros į Lietuvos kultūros istorijos reiškinius nesutapo. Pats S. Daukantas apie J. Jaroševičiaus darbus rašė: „Menkas jo veikalas apie herulius, be erudicijos ir išvadų. Nedaug tegeresnis ir atsiųstasis veikalas, nes p. Jaroševičius yra tos nuomonės, kad Lietuvoje buvusi tokia vergija, kaip dabar,— štai didžiausia klaida. Jei Lietuvoje kas trumpam laikui tapdavo vergu už kam nors priteistą skolą arba karo belaisvis, tai jo vaikai atgaudavo ankstesnę laisvę, dabar šiuo klausimu turime įrodymų. Lenkai mums atnešė valdžios oligarchiją ir valstiečių luomo vergiją, kas šiems dalykams neturi įrodymų, tas neturėtų drįsti kartoti tuščias XV ar XVI amžių kronikininkų pasakas" [81].

Taigi baudžiavą, kurią S. Daukantas vadino vergija, į Lietuvą atnešę kaimynai, nors, kaip pastebėjo V. Merkys, „atrodo, dar ligi kovų su vokiečiais laikų Daukantas pripažįsta buvus patriarchalinių vergų, kilusių iš karo belaisvių, nusikaltėlių ir skolininkų" [82]. J. Jaroševičius, aiškindamas baudžiavos klostymosi ištakas Lietuvoje, nesugebėjo parodyti krašto istorijos raidos proceso, dėstė ją statiškai, kas buvo būdinga ikimarksistinei istoriogra-

[80] *Engelsas F.* Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą.— Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomais, t. 2, p. 90.

[81] 1845 m. vasario 12 d. S. Daukanto laiškas T. Narbutui.— Daukantas S. Raštai. V., 1976, t. 2, p. 755—756.

[82] *Merkys V.* Simonas Daukantas, p. 190.

fijai [83]. Vis dėlto pats feodalinės sistemos Lietuvoje pripažinimas buvo iki tol negirdėtas mūsų istoriografijoje. J. Jaroševičiaus darbas labai turtingas istoriografinės medžiagos, su gausiais šaltinių paaiškinimais. Kalbėdamas apie kokį nors įvykį, autorius stengiasi pateikti visas šaltinių ir autorių žinias, dažnai prieštaringas, vienai iš jų pritardamas. Nors pats J. Jaroševičius kritiškų vertinimų nepateikė, tačiau, skelbdamas prieštaringas nuomones, tuo pačiu skaitytoją nuteikė kritiškai. Pavyzdžiu gali būti neigiamas jėzuitų veiklos vertinimas po kontrreformacijos pergalės. Kadangi tokį vertinimą buvo pateikę kiti autoriai, Jaroševičius jų nuomonę perteikė ir pats jai pritarė, to nedeklaruodamas. J. Jaroševičiaus veikalas „Lietuvos vaizdai" naujas ir originalus. Tai — pirmas bandymas parašyti Lietuvos kultūros istorijos apžvalgą. Dėl panaudotos literatūros ir šaltinių gausumo ir pastangų juos objektyviai perteikti veikalas neprarado mokslinės reikšmės ligi šiol.

Ignas Danilavičius

Istorijos pavertimui mokslu Vilniaus universitete, taip pat ir istorikų veiklai po universiteto uždarymo didelę reikšmę turėjo istorinės teisės mokyklos kūrimasis. Ši kryptis teisės moksluose pirmiausia susiklostė Vokietijoje XIX amžiuje iš bajoriškojo romantizmo, kuris buvo priešingybė švietėjų racionalizmui [1]. Istorinės teisės mokyklos kūrėjai buvo Gustavas Hugo (1764—1844) ir Karolis Fridrichas Savinji (Savigny, 1779—1861). Pastarojo brošiūra „Apie mūsų laikų polinkį į įstatymų leidimą ir teisės mokslus" [2], anot J. Kosminskio, buvo istorinės teisės mokyklos manifestas" [3]. Šie mokslininkai iškėlė kolektyvinės individualybės, paveldinčios pasaulėžiūrą, idėją. Pasak jų, tautos dvasia — svarbiausia kūrybinė jėga visuomenėje. Teisė sukuriama ne įstatymų leidėjų valia, o lėta visuomenės santykių raida, prasidėjusia priešistorinėje epochoje. Todėl įstatymų leidėjas „tautos dvasią" gali pažinti tik remdamasis istorija, aiškindamasis paprotinės teisės evoliuciją. Sukurti naują teisę ir panaikinti seną neįmanoma taip pat, kaip sukurti visuotinę kalbą be dialektų. Tobulesnė teisė gali būti sukurta tik tyrinėjant tautos ir jos teisinių normų raidos istoriją. Nors ir primityviai supratę istorizmą, šios teorijos šalininkai atkreipė dėmesį ir paskatino tyrinėti teisės istorijos šaltinius, kuriuos jie pradėjo leisti serijomis.

---

[83] *Jonynas I.* Lietuvos istoriografija, p. 146.

[1] *Косминский Е.* Историография средних веков, с. 294—295.

[2] *Savigny F. K.* Von Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Freiburg, 1892.

[3] *Косминский Е.* Историография средних веков, с. 296.

Istorinės teisės doktrinai nepritarė prigimtinės teisės teorijos šalininkai. Šios teorijos atstovai, I. Danilavičiaus profesoriai Simonas Malevskis ir Aloyzas Liudvikas Kapelis (Capelli), dirbo Vilniaus universitete [4]. „Jų proto laisvės ir aktyvios valios koncepcija buvo pirmasis iššūkis religinio obskurantizmo viešpatijai, o teigimas, kad valstybė turi priimti „proto reikalavimus" atitinkančius įstatymus, leido teoriškai grįsti būtinumą keisti viduramžišką visuomenės tvarką" [5]. Prigimtinės teisės doktrina skelbė, jog luomai, dvarininkų ir dvasininkų privilegijos, feodalinė žemės nuosavybė ir prievolės, feodalinės įstaigos ir daugelis teisės normų neatitinka žmogaus prigimties ir „sveiko proto reikalavimų" bei jais pagrįstų „natūralių ir amžinų prigimtinės teisės principų". Šiais teoriniais teiginiais buvo remiamasi kovoje už naują politinę visuomenės organizaciją, už buržuazinės demokratijos teises ir laisves.

Vilniaus universitete šioms abiem mokykloms atstovavo Ignas Danilavičius (1787—1843), nors ir neilgai universitete dirbęs. Pirmasis jo biografiją parašė Jonas Sidorovičius, Vilniaus archeologijos komisijos narys, ir paskelbė ją 1860 m. kaip įvadą knygoje „Diplomų lobynas" [6].

I. Danilavičiaus tėvas buvo unitų šventikas, o motina — tos pačios unitų bažnyčios šventiko duktė. Jų gyvenama vieta Belsko paviete po paskutinio Lenkijos ir Lietuvos padalijimo atiteko Prūsijai, kas turėjo įtakos ir I. Danilavičiaus mokslui bei pasaulėžiūros formavimuisi. Jo dėdė (tėvo brolis) Mykolas Danilavičius buvo katalikų kunigas, pijorų vienuolijos narys, žymus pedagogas, Lomžos mokyklų prefektas. Jis 10 metų sūnėną Igną pasiėmė pas save ir leido į mokslus. Lomžos mokykloje dirbo keletas mokytojų, vėliau pasižymėjusių kultūrine veikla, vienas iš jų, Vaitiekus Šveikovskis, tapo Varšuvos universiteto rektoriumi. Kartu su I. Danilavičiumi mokėsi Ignas Oldakovskis, būsimasis Vilniaus universiteto prigimtinės teisės profesorius. Lomžoje jie išmoko lotynų, vokiečių, prancūzų kalbas. Keletą metų padirbęs Lomžos mokykloje, 1810 m. I. Danilavičius atsikėlė į Vilnių ir universitete pradėjo studijuoti teisę. Kaip minėta, jo profesoriai buvo S. Malevskis ir A. L. Kapelis. Pastarasis skundėsi, kad nemokąs vokiečių kalbos ir todėl negalįs nuodugniai susipažinti su tuomet populiariais G. Hugo ir K. F. Savinji darbais. I. Danilavičiui vokiečių kalba nebuvo kliūtis, ir jis susipažino su naujausiomis valstybės ir teisės teorijomis. Jam pra-

[4] *Vansevičius S.* Teisės mokslai.— Kn.: Vilniaus universiteto istorija: 1803—1940. V., 1977, p. 73—74.

[5] *Vansevičius S.* Ignas Danilavičius ir Lietuvos teisinė mintis XIX a. pradžioje. V., 1969, t. 1(9), p. 64.

[6] Skarbiec diplomatów papiezkich, cesarskich, krolewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi litewskiej i ościennych im krajów / Zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz. Wilno, 1860, t. 1, s 5—11.

IGNACY DANIŁOWICZ,
PROF. PRAWA KRAJOWEGO W UNIW.
WILEŃSKIM.

FOTOGR. DR. W. ZAHORSKI.

Ignas Danilavičius (1787—1843)

vertė ir geras prancūzų kalbos mokėjimas. 1812 m. dėl karo Vilniaus universitetui nustojus veikti, I. Danilavičius dirbo Balstogėje prancūzų armijos komendanto generolo Ferjė sekretoriumi. Karui pasibaigus, I. Danilavičius baigė studijas, gavo abiejų teisių magistro laipsnį ir prof. A. L. Kapelio pristatymu buvo paliktas universitete dėstyti vietinę, t. y. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, teisę.

Nuo 1814 m. I. Danilavičius pradėjo dirbti vietinės teisės katedroje. Be to, jis dėstė ir Vyriausiojoje dvasinėje seminarijoje, skatindamas savo klausytojus rinkti įvairius rankraščius, susijusius su Lietuvos teise. Atkreipęs į save universiteto vadovybės ir kuratoriaus dėmesį, 1818 m. jis gavo mokslinę komandiruotę į Peterburgo viešąją biblioteką, N. Rumiancevo muziejų, Užsienio reikalų ministerijos archyvą. Po sėkmingos komandiruotės 1822 m. buvo paskirtas ekstraordinariniu, o 1823 m.— ordinariniu vietinės teisės profesoriumi. Profesoriauti jam teko neilgai, nes dėl valdžios represijų prieš studentus turėjo iš Vilniaus išsikelti. Dirbo Charkove, Peterburge, Kijeve. Mirė eidamas 54 metus, palaidotas Čekijos kurorte Frivaldove, kur buvo atvykęs gydytis.

Jo, kaip dėstytojo, pažiūras charakterizavo A. Janulaitis: pavyzdžiu jam buvę vokiečių universitetai, kuriuose klestėję teisės mokslai su daugeliu katedrų. Vokiečių mokslininkai „įsigilinę priėjo išvados, jog dabartinė kiekvienos šalies ir tautos teisė yra kilusi iš amžinų tautos įpročių, su jais susijusi nepertraukiamais retežiais, kad negalima sukurti tobulo teisyno be istorinio, gilesnio buvusių įstatymų tyrinėjimo, dėl to tai ėmė įvesdinėti į universitetus vietos teisės mokslą, darė tat visose apšviestose Europos šalyse, kad nauji teisynai, pastatyti ant amžino pagrindo ir atitinką tautos dvasią, o drauge jos reikmenis, ne taip lengvai būtų galima keisti. Einant šitąja mintim, dėstant romėnų teisę, būtina mokyti taip pat visų vietos įstatymų šakų ir nurodyti sijas tarp vienos ir kitos; dėl to Rusų įstatymams rengti komisija, metus senąją mintį pagaminti atskirus teisynus, prancūzų pavyzdžiu padarytus, griebėsi rinkti vietos teisę" [7].

Šios minties vedamas, I. Danilavičius kaip tik ir ėmėsi rinkti Lietuvos istorijos šaltinius ir juos publikuoti. Šiame darbe jam talkininkavo J. Lelevelis, užėmęs I. Onacevičiaus vietą istorijos katedroje. I. Danilavičius medžiagą rinko archyvuose, didikų dvarų bibliotekose. Ieškodamas Lietuvos Statuto nuorašų, susirašinėjo su J. Leleveliu, kai tas tebegyveno Varšuvoje. J. Lelevelis padėjo I. Danilavičiui gauti ieškomos medžiagos iš Varšuvos ir Poznanės, o I. Danilavičius talkino Leleveliui, kai šis leido lenkų ir mozūrų teisės šaltinius. 1827 m. I. Danilavičius paskelbė surastų Lietuvos metraščių pluoštą. Leidinys pavadintas „Lietuvos metraštininkas ir rusų kronika" [8]. Tai buvo Lietuvos metraš-

[7] *Janulaitis A.* Ignas Danilavičius, p. 62.

[8] *Daniłowicz I.* Latopisiec Litwy i kronika ruska. Wilno, 1827.

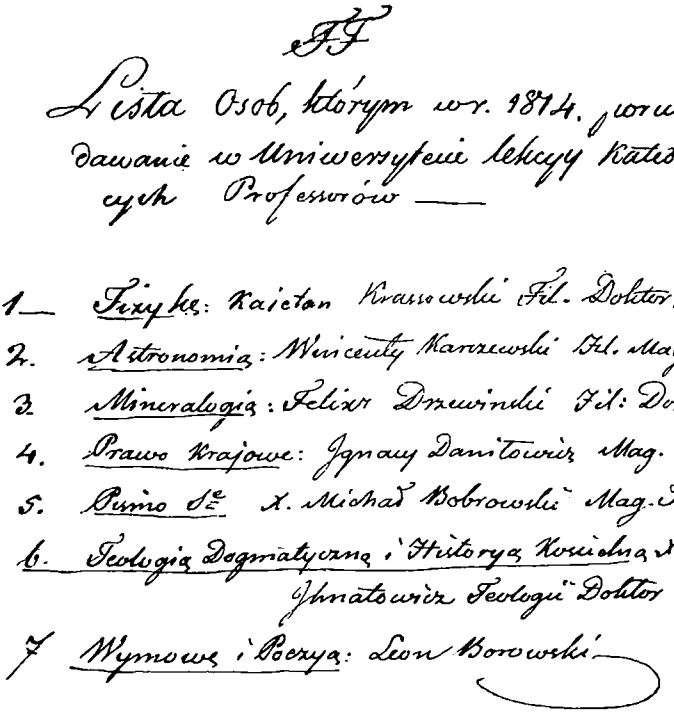

Lista Osob, którym w r. 1814. powierzone było
dawanie w Uniwersytecie Lekcyy Katedr. mieniają-
cych Professorów ——

1— Fizykę: Kajetan Krasowski Fil. Doktor.
2. Astronomią: Wincenty Kamieński Fil. Magister.
3. Mineralogią: Felix Dziewicki Fil: Doktor.
4. Prawo Krajowe: Ignacy Danilowicz Mag. Prawa
5. Pismo Św. X. Michał Bobrowski Mag. Teologii
6. Teologią Dogmatyczną i Historyą Kościelną X. Anastazy
Jgnatowicz Teologii Doktor
7 Wymowę i Poezyą: Leon Borowski

Vilniaus universitete dėstančių profesorių (1814) sąrašas. 4-asis I. Danilavičius

čių publikavimo pradžia. Knygos pratarmėje ir pabaigoje [9] bei pastabose autorius išdėstė kai kurias savo pažiūras į praeities klausimų sprendimą. Jo nuomone, lietuvių tautos istorija, kuri siejasi su herulių praeitimi, turi sulaukti nuoširdaus istoriko, kuris įsigilintų į svarbiausias problemas ir jas išspręstų. Pakol kas tik K. Bogušas atkreipė dėmesį į lietuvių kalbą. J. Lelevelis nurodė, kur galima būtų rasti svarbių Lietuvos istorijos šaltinių, o T. Čackis jau nemaža Lietuvos teisės istorijos šaltinių surinko [10]. Toliau pratarmėje I. Danilavičius aptarė kai kuriuos Lietuvos istorijos šaltinius: Petro Dusburgo, Jano Dlugošo, Mykolo Lietuvio ir vėlesnių istorikų darbus. Mykolo Lietuvio darbą „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius", kuriame aukštinamas totorių teisingumas bei jų dorybės ir priekaištaujama lietuviams dėl jų silpnybių, griežtai kritikavo.

I. Danilavičius pirmasis pradėjo publikuoti ir Lietuvos Metriką. Bendradarbiaudamas su archeografu Michailu Obolenskiu, išleido Užsienio reikalų ministerijos archyve rastą Lietuvos vyriausybės Žygimanto Augusto ir Stepono Batoro laikų susiraši-

[9] Ten pat, p. 325—328.
[10] Ten pat, p. 12.

nėjimą su užsienio valstybėmis, vadinamąją „Pasiuntinių knygą" [11]. Kazimiero Teisyno atradimas ir paskelbimas taip pat jam priklauso. Jis surado ir Lietuvos trumpojo metraščio Supraslio nuorašą bei I Lietuvos Statuto nuorašo rankraštį. Šiuos rankraščius aptiko bendradarbiaudamas su J. Leleveliu [12]. Jie ir sudarė 1841 m. išleisto „Lietuvos teisių nuo 1389 iki 1529 metų rinkinio" [13] pagrindą. Šiame rinkinyje, išleistame Adomo Tito Dzialinskio lėšomis, be minėtų dokumentų, dar randame svarbiausias Lietuvos didžiųjų kunigaikščių privilegijas, duotas bajorams ir kai kurioms Lietuvos valstybės sritims bei žemėms. Tai 1387 m. Jogailos privilegija, 1447 m. visuotinė žemės privilegija ir Ponų tarybos bei eilinių bajorų prašymai, kuriuos jie įteikė seimams nuo 1544 iki 1563 metų.

I. Danilavičius taip pat parengė dviejų tomų dokumentų rinkinį, pavadintą „Diplomų lobynu" [14], kuris ligi šiol nepraranda mokslinės vertės, nes daug jame paskelbtų dokumentų arba jų anotacijų buvo gauti iš privačių rankų tik pasinaudoti ir dabar yra dingę. Šiomis savo paieškomis ir dokumentų publikacijomis I. Danilavičius daug pasidarbavo istorijos mokslui. Jam priklauso vieno iš pirmųjų Lietuvos archeografų garbė. Mirė nespėjęs šio leidinio paskelbti arba neradęs jam leidėjo. Matyt, leidimo sunkumai I. Danilavičiui iškilo dar 1841 m. leidžiant „Lietuvos teisių rinkinį" [15]. Šio leidinio tituliniame lape yra tik grafo A. T. Dzialinskio pavardė, ir todėl bibliografiniuose leidiniuose grafas net laikomas knygos autoriumi. Kunigaikštis M. Obolenskis laikomas I. Danilavičiaus bendraautoriu, nors kunigaikščio buvo iš esmės tik lėšos, padengusios spausdinimo išlaidas.

Kad po I. Danilavičiaus mirties „Diplomų lobyno" rankraštis nežūtų, pasirūpino grafas Eustachijus Tiškevičius [16]. Jis nuvyko į Kijevą ir iš I. Danilavičiaus žmonos visus rankraščius atvežė į Vilniaus senienų muziejų. Jono Sidorovičiaus rūpesčiu šis didžiausias I. Danilavičiaus darbas iš spaudos išėjo dviem tomais, pirmasis — 1860 m., antrasis — 1862 m. Jame 2383 pozicijos, sudėtos chronologine seka: pradėta Herodotu ir baigta Liublino unija. Čia I. Danilavičius sudėjo senųjų rašytojų pateiktus duomenis apie gentis, gyvenusias Baltijos jūros pietryčių pakrantėje. Užsimenama ir apie senovės lietuvių protėvius. Vienas skyrius pavadintas „Heruliai. Nauji įrodymai, kad jie yra lietuvių protėviai" [17]. Skyriuje pateikti smulkesni paaiškinimai apie lie-

[11] *Данилович И.* Книга посольская Метрики Великого Княжества Литовского. М., 1841—1843. Т. 1—2.

[12] *Lazutka S., Gudavičius E.* Pirmasis Lietuvos Statutas. V., 1983, p. 14.

[13] *Daniłowicz I.* Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tych że prawach od roku 1544 do 1563. Poznań, 1841.

[14] Skarbiec diplomatów..., 1860—1862. T. 1—2.

[15] *Daniłowicz I.* Zbiór praw litewskich od roku 1389...

[16] Skarbiec diplomatów..., s. 1.

[17] Ten pat, p. 19.

SKARBIEC
DIPLOMATÓW
PAPIEZKICH, CESARSKICH, KRÓLEWSKICH, KSIĄŻĘCYCH;
UCHWAŁ NARODOWYCH,
POSTANOWIEŃ RÓŻNYCH WŁADZ I URZĘDÓW
POSŁUGUJĄCYCH DO KRYTYCZNEGO WYJAŚNIENIA DZIEJÓW
LITWY, RUSI LITEWSKIEJ
I OŚCIENNYCH IM KRAJÓW.

ZEBRAŁ I W TREŚCI OPISAŁ
IGNACY DANIŁOWICZ.

TOM I.

Z pozgonnych rękopismów znajdujących się w bibljotece Muzeum Wileńskiego wydał
JAN SIDOROWICZ,
Członek rzeczywisty Kom. Arch. Wil. i innych tow. naukowych.

WILNO.
W DRUKARNI A. M. KIRKORA i sp.
1860.

Igno Danilavičiaus veikalas „Diplomų lobynas", išspausdintas Vilniuje 1860 metais

tuvių kilmę, laikant herulius lietuvių protėviais [18]. Toliau pamečiui I. Danilavičius nurodo su tais metais susijusius dokumentus. Kiekvieno naratyvinio ar dokumentinio dalyko duota anotacija, nurodyta, kur yra originalas, kas ir kur jį yra panaudojęs, kokia kalba parašytas, pateikta jo kritika ir patikimumo motyvai. I. Jonynas teigia, kad „iki jo (t. y. I. Danilavičiaus.— A. Š.) nė vienas lietuvių ar lenkų tyrinėtojas nevertino istorinių dokumentų taip kritiškai" [19]. Šis leidinys greitai tapo parankine Lietuvos istorijos tyrinėtojų knyga, o šiuo metu yra bibliografinė retenybė, nusilpelnanti pakartotinio leidimo.

Aptartuose I. Danilavičiaus publikuotuose Lietuvos istorijos šaltinių rinkiniuose jis, kaip istorinės teisės mokyklos atstovas, parodė didžiausią dėmesį Lietuvos teisės istorijos šaltiniams. Tačiau I. Danilavičius nebuvo nuoseklus vienos istorijos mokslo mokyklos šalininkas. Jo darbuose aiškiai pastebima ne tik istorinės teisės doktrinos įtaka, bet jaučiamas susidomėjimas ir prigimtinės teisės teorija. Geriausiai tai pastebime jo studijoje „Napoleono kodeksas, palyginti su Lenkijos ir Lietuvos teise" [20].

Šiame savo darbe, sekdamas prigimtinės teisės teorija, I. Danilavičius rašė, jog teisė, reikalaujanti dalį savo gėrybių ir laisvės aukoti viešajam gyvenimui, yra gerų įpročių šaltinis, kiekvienam visuomenės nariui nurodo jo vietą, elgimosi būdą, garantuoja nuosavybę, suteikia ramybę ir pasitenkinimą. Tačiau pati teisė turinti būti aiški ir visiems vienoda, paremta protu ir teisingumu — tik tada piliečių interesai derinsis su viešuosius interesus reiškiančia nustatyta tvarka. Jeigu teisė bus ne visiems vienoda, jeigu kai kurie įstatymai iš esmės leis prievartą, visuomenėje viešpataus kivirčai ir stiprūs turtingieji diktuos teisę vargingiesiems [21]. Taip smerkdamas luomines privilegijas ir feodalinę nelygybę, I. Danilavičius rašė: „nauda, kurią kiekvienas žmogus duoda visuomenei, turi būti vienintelė jo vertingumo rodyklė" [22]. Tuo pačiu ir istorikai turi aiškinti ne privilegijuotųjų luomų nuopelnus kraštui, bet, kaip jau rašė J. Lelevelis, I. Onacevičius ir J. Jaroševičius, turi parodyti liaudies masių veiklą praeityje. Toliau I. Danilavičius pažymėjo, jog su pasigailėjimu tenka pripažinti, kad Lietuvos ir Lenkijos teisė „toli nukrypo nuo prigimto kelio", „kad saujelė galingiausios bajorijos" atėmė teises iš „gausingiausios valstiečių klasės". Bajorai sugrobė krašto turtą ir ėmė spausti valstiečius, miestiečius ir net pačius valdovus. Žemvaldžiai pavertė valstiečius nelaisvaisiais ir tapo įstatymų leidėjai, teisėjai ir vykdytojai.

---

[18] *Jurginis J.* Legendos apie lietuvių kilmę. V., 1971, p. 104—118.

[19] *Jonynas I.* Lietuvos istoriografija, p. 144.

[20] *Daniłowicz I.* Kodex Napoleona w porównaniu z prawami polskimi i litewskimi. W-wa, 1905.

[21] Ten pat, p. 34—36.

[22] Ten pat, p. 58.

Aiškindamas nelygybės įteisinimo priežastis, I. Danilavičius rėmėsi Monteskjė mokymu apie įstatymų dvasią. Tų priežasčių neįmanoma pažinti, neištyrus įstatymų leidėjų tikslų: ką ir kodėl vienais ar kitais įstatymais norėta nustatyti. Daugelis įstatymų esą padiktuoti privačių interesų, slaptai parengti, todėl jų tikslai maskuojami ilgomis ir painiomis įžangomis. Tokie įstatymai neturi savitos dvasios.

Taip pat sekdamas Monteskjė, I. Danilavičius teigė, kad įstatymų formavimuisi didžiausią poveikį kadaise daręs klimatas. Dabar tos reikšmės jis netekęs, nes tautų gyvenimo sąlygos supanašėjusios. Vis dėlto klimato poveikio konstitucinei teisei, tautos politiniam būviui, nusikaltimų ir bausmių dydžiui, žmonių jautrumui, policijos ir administracijos nuostatams negalima neigti. Tačiau piliečių privatūs santykiai, sutartys bei susitarimai kiekvienos tautos nariams turi būti vienodi, nes jie kyla iš tokių pačių poreikių [23]. Teisė ir įstatymai, I. Danilavičiaus nuomone, turi leisti visiems luomams lygiai naudotis pilietinėmis teisėmis. Net revoliucija pateisinama, jeigu ji padeda įsigalėti naujiems, teisingesniems įstatymams. „Valstybės vieningumas, pasaulietinės valdžios išsivadavimas iš dvasinės valdžios, iš feodalizmo, o su juo ir feodalinės hierarchijos sugriovimas, teisės lygybė visiems — tai naujų įstatymų požymiai, ir, be abejo, nelengvai jie būtų įsigalėję, jeigu nebūtų buvę revoliucijos" [24]. Kritikuodamas feodalinę santvarką ir jos teisę, I. Danilavičius parodė neigiamą religijos įtaką valstybei ir žmonių santykiams (pavyzdžiui, santuokai), kadangi tie santykiai remiasi natūraline sutartimi, o natūralinės bei civilinės sutarties religija negali nei sukurti, nei pakeisti.

I. Danilavičiaus nuomone, baudžiavos suvaržyti žmonės negalėjo laisvai verstis amatais ir prekyba, todėl smuko krašto ekonomika. Valstybėje susidarė didžiulė iš visuomeninio gyvenimo išstumta žmonių masė. „Niekas taip nenaikina lygiateisiškumo, kaip vieniems suteikimas turtų, atimanti juos iš kitų" [25],— rašė I. Danilavičius.

Taigi I. Danilavičiaus pažiūrose matome ne tik antifeodalines mintis, bet ir gana aiškius buržuazinių demokratinių reformų siekimus.

Be kelių nedidelių straipsnių [26], I. Danilavičius nerašė Lietuvos istorijos. Tačiau išleidęs dokumentų rinkinius, „jis labai praplėtė istorijos šaltinius, reikalingus socialiniams ir kultūriniams klausimams tyrinėti" [27].

---

[23] Ten pat, p. 70—71; *Daniłowicz I.* Historyczny rzut oka na prawodawstwo litewskie.— Wizerunki i Roztrząsania Naukowe: Poczet Nowy, 1837, t 1 etc.

[24] *Daniłowicz I.* Kodex Napoleona..., s. 77.

[25] Ten pat, p. 165.

[26] *Daniłowicz I.* Rozbiór historyi miasta Wilna Kraszewskiego.— Tygodnik Petersburski, 1839, N 61—63.

[27] *Jonynas I.* Lietuvos istoriografija, p. 144.

Toksai Lietuvos istorijos šaltinių bazės plėtimas, istorijos darbų leidimas žadino Lietuvos visuomenės domėjimąsi savo krašto praeitimi. O domėjimasis pavergtos tautos praeitimi buvo politinis dalykas, ideologiškai veikęs žmones.

Tai jau pastebėjo monarchistinės istoriografijos ir rusiškojo didžiavalstybinio šovinizmo atstovas istorijos moksle Michailas Kojalovičius. Jis rašė: „Vakarų Rusijoje susidarė nedidelė lenkų partija, kurioje tvirtinama, kad jie patys yra ne lenkai, o juo labiau ne lenkai — jų krašto žmonės. Jie taip pat sumanė moksle atgaivinti Vakarų Rusijos savarankiškumą ir tai bandė paaiškinti savo teiginiais. Jie pirmiausia pritarė senai politinės Lietuvos nepriklausomybės idėjai ir aiškino, kad Vakarų Rusija gali sukurti šį savarankiškumą, remdamasi ta pačia lenkų civilizacija, laisvai ir natūraliai, prievarta neslopinant vietinių savitumų" [28]. Ši teorija, anot M. Kojalovičiaus, kaip tik gana aiškiai pastebima I. Danilavičiaus darbuose ir J. Jaroševičiaus veikale „Lietuvos vaizdai" [29].

Nors J. Jaroševičius ir I. Danilavičius, kaip ir dauguma Vilniaus universiteto XIX a. pirmosios pusės profesorių, buvo lenkų kultūros atstovai, bet jų tiesioginiai sąlyčiai su Lietuvos istorijos šaltiniais ir jos istorijos problemomis skatino juos analizuoti krašto, kuriame jie gyveno, istoriją. Tiek J. Jaroševičius, tiek ir I. Danilavičius, be istorijos šaltinių publikacijų, paskelbė darbų, kuriuose, kaip matėme, stojo prieš viešpataujančius feodalinius santykius. Tai prisidėjo prie istorijos mokslo plėtotės, tai skatino, stimuliavo pažangiąją mintį. Buvęs Vilniaus universiteto studentas Jonas Goštautas (1800—1871) teigė, jog viską, kas buvo krašte progresyvu, amžininkai siejo su Vilniaus universitetu [30].

---

[28] *Коялович М.* Чтения по истории Западной России. СПб.; М., 1884, с. 16—17.

[29] Ten pat, p. 17.

[30] *Goštautas J.* Ponas teisėjaitis, arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją. V., 1967, p. 28.

PABAIGOS ŽODIS

Vilniaus universitetas XIX a. pirmojoje pusėje sutelkė įžymius istorikus J. Lelevelį, I. Onacevičių ir kitus, kurie, nepaisant kai kurių skirtingų savo veiklos krypčių bei orientacijos, ėmė formuoti savitą istorikų mokyklą.

Jų tarpe ryškiausia figūra buvo J. Lelevelis. Jam istorija — tai ne kronikų pobūdžio raštai. Todėl istorikas negalįs remtis emocijomis bei fantazija ir negalįs apsiriboti tik praeities faktų rinkimu, registravimu be racionalios jų atrankos. Istorikas turįs atskleisti giliausius ryšius tarp faktų, nustatyti jų priežastis, remdamasis filosofiniu pagrindu. Jis taip pat pabrėžė epochų įvairumą, reikalą įsigilinti į „laiko dvasią". Tuo pačiu J. Lelevelis nepripažino visuotinės istorijos kaip mechaniškos pavienių tautų istorijų sankaupos; nepripažino istorinių apibendrinimų, kurie rėmėsi loginėmis spekuliacijomis, o ne istorijos faktais. Jis vertino apibendrinimus, paremtus istorijos šaltinių tyrinėjimais, lyginimais ir apibendrinimais, leidusiais suvokti visuotinę istoriją kaip vieningą visumą.

Visuotinės istorijos pagrindas yra vieninga žmonių prigimtis, vieninga kultūra arba, kaip sakydavo J. Lelevelis, „žmonių tobulėjimas". Istorikai, J. Lelevelio supratimu, turi domėtis įvairiais visuomeniniais santykiais, taip pat visų žemės rutulio tautų ir visuomenės grupių praeitimi. Tačiau jis pats vis dėlto savo paskaitose pagrindinį dėmesį skyrė Europos tautų praeičiai.

Kita žymi Lietuvos istorijos figūra buvo I. Onacevičius. Dėstydamas Vilniaus universitete visuotinės istorijos kursą, jis reikalavo visuomeninio gyvenimo reiškinius aiškinti protu, ieškant istorijoje natūralių priežasčių. Kaip ir Švietimo amžiaus istorikai, remdamasis teiginiu apie žmogaus prigimties pastovumą, jis pabrėžė istorijos reikšmę politikams, vertino jos taikomąjį pobūdį, kėlimą sektinų pavyzdžių ir klaidų, kurių reikia vengti. Istoriją I. Onacevičius laikė gyvenimo mokytoja, kuri praeities patirtimi moko, kaip reikia dabar elgtis.

I. Onacevičius, kaip ir prieš jį skaitę istorijos kursą profesoriai, pritaikė vietiniams poreikiams kitų kraštų istorikų (A. H. Hereno, J. Miulerio, V. Robertsono ir kt.) darbus. Tai rodo, kad jis buvo susipažinęs su naujausiais istorikų darbais Eu-

ropoje. Jis pasirinko kaip tik tuos veikalus, kur buvo atsisakyta paviršutiniškų apibendrinimų, moralizuojančių pamokymų, kur istorijos procese bandyta ieškoti dėsningumų, kur kelta naujų problemų ir šalia visuotinės istorijos rašyta apie savo krašto praeitį. Suprantama, jog formuojantis Vilniaus universitete naujam istorijos supratimui, pavyzdžių ieškota tuose darbuose, kur Švietimo amžiaus idėjos anksčiau ir giliau buvo panaudojamos, kur ryžtingiau buvo atsisakoma viduramžiško teologiško požiūrio į pasaulį.

Kitų aukštųjų mokyklų istorikų sukauptas patyrimas ir naujai susiklosčiusios mintys darė tam tikrą poveikį istorijos dėstymui Vilniaus universitete. Tačiau šie poslinkiai mūsų universitete XIX a. pradžioje negalėjo būti tokie dideli, kaip to meto pirmaujančiose kapitalistinėse valstybėse, o kita vertus, I. Onacevičius ir negalėjo visai atsisakyti senųjų istorinių koncepcijų. Jis žengė tik pirmuosius žingsnius istorijos pasaulietinimo linkme, pasinaudodamas racionalizmo laimėjimais. Ryžtingam posūkiui šia kryptimi trukdė viešpataujantys feodaliniai santykiai. XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje visam kultūriniam gyvenimui didžiulę įtaką dar turėjo bažnyčia ir bajorai, kurių dauguma, kaip ir dvasininkai, buvo konservatyvūs ir atsilikę. Todėl ir istorikų darbuose vis dar buvo žymu senųjų tradicijų įtaka.

Vertinant I. Onacevičiaus veiklą, reikia taip pat pažymėti kaip nuopelną, kad jis iš bendro visuotinės istorijos kurso išskyrė „krašto istoriją", t. y. Lietuvos istoriją. Tuo pačiu jis skatino visuomenės domėjimąsi savo krašto praeitimi. Domėjimasis pavergtos lietuvių tautos praeitimi buvo politinis dalykas, ideologiškai veikęs studentus ir visuomenę.

Vilniaus universiteto istorijos profesorių darbų tęsėjai buvo teisės dalykų dėstytojai Juozapas Jaroševičius ir Ignas Danilavičius. Nors šių mokslininkų svarbiausi veikalai pasirodė XIX a. viduryje, bet juose atsispindėjo XIX a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių idėjos. J. Jaroševičius išleido pirmą Lietuvos kultūros istoriją, kurioje aiškino, jog lietuviai yra ne ateiviai, o autochtonai. Čia taip pat teigiama, kad feodalinių santykių apraiškų Lietuvoje reikia ieškoti jau XI amžiuje. J. Jaroševičius taip pat aiškino, kad Lietuvoje iki Kazimiero Teisyno (1468) nebuvo jokio įstatymų kodekso, o Jogailos privilegijos, kurias jis paskelbė krikštydamas Lietuvą, buvo pirmieji rašytinės teisės dokumentai. Lietuvių kalbą veikalo autorius lygino su graikų kalba ir spėjo, kad lietuviai, nors ir nepaliko senovės paminklų, apie raštą žinojo. Su krikščionybės priėmimu, anot J. Jaroševičiaus, prasidėjo nauja epocha tiek kultūriniu, tiek ir socialiniu požiūriu. Aukščiausiu Lietuvos intelektualinės kultūros plėtotės produktu mokslininkas laikė Lietuvos Statutą. Aptardamas švietimo reikalus krašte, kurie nuo XVI a. pabaigos buvo jėzuitų rankose, autorius parodė, kaip šio ordino nariai, siekdami savo

tikslų, ne tik skiepijo religinę neapykantą, bet ir trukdė mokslo raidai Lietuvoje. J. Jaroševičius iškėlė XVIII a. antrosios pusės reformų teigiamybes ir pirmasis parodė Edukacinės komisijos, kuri kaip pasaulietinė organizacija perėmė švietimo reikalus, veiklos reikšmę.

I. Danilavičius didžiausiame ir reikšmingiausiame Vilniaus universiteto laikotarpio savo leidinyje „Lietuvos metraštininkas ir rusų kronika" pradėjo skelbti Lietuvos metraščius. Jis pirmasis ėmė skelbti Lietuvos Metriką, surado ir paskelbė 1529 m. Lietuvos Statutą bei Kazimiero Teisyną. I. Danilavičius taip pat parengė dviejų tomų dokumentų rinkinį „Diplomų lobynas", kuris ligi šiol neprarado mokslinės vertės, nes dalis čia paskelbtų dokumentų yra dingę. Šiomis savo paieškomis ir dokumentų publikacijomis I. Danilavičius prisidėjo prie tolesnės istorijos mokslo raidos, jam priklauso pirmojo Lietuvos archeografo nuopelnai. Veikale „Napoleono kodeksas, palyginti su Lenkijos ir Lietuvos teise", sekdamas prigimtinės teisės teorija, I. Danilavičius aiškino, jog teisė turi būti visiems vienoda. Tuo tarpu Lietuvos ir Lenkijos bajorai, užgrobę krašto turtus, prispaudė valstiečius ir miestiečius. Todėl ir revoliuciją galima pateisinti, jei ji prisideda prie naujų įstatymų įsigalėjimo. Taigi I. Danilavičiaus pažiūrose aiškiai suformuluotos antibaudžiavinės idėjos.

Vilniuje, kaip ir kituose mokslo centruose, istorijos moksle įsigalėjo ankstyvasis pozityvizmas. J. Jaroševičius ėmėsi rašyti Lietuvos kultūros istoriją (pozityvistai kaip tik aiškino, kad tikroji žmonijos istorija ir yra kultūros istorija). I. Danilavičius Lietuvos istorijos nerašė, bet labai praplėtė krašto istorijos šaltinių bazę — iki jo niekas nebuvo surinkęs tiek Lietuvos teisės ir istorijos paminklų. Jais remdamasi, nauja istorikų karta galėjo spręsti istorijos problemas.

Savitos istorinės orientacijos profesorius P. Kukolnikas visuotinės istorijos kursą Vilniaus universitete skaitė, remdamasis pirmiausia Ž. B. Bosiuė knyga „Pastabos apie visuotinę istoriją", kur pasaulietinės istorijos schema buvo grindžiama bibline-teologine tradicija. Antras jo paskaitų šaltinis buvo L. F. Segiūro „Senųjų ir naujųjų amžių visuotinė istorija". Klerikalinės-monarchistinės istoriografijos atstovų Ž. B. Bosiuė ir L. F. Segiūro darbais P. Kukolnikas rėmėsi todėl, kad juose buvo aukštinamos feodalinės monarchijos.

Paties P. Kukolniko darbuose sekama senosiomis etnogenezės tradicijomis, kurių metodologija leido faktų trūkumą pakeisti legendomis ir spėliojimais. Vienas iš populiariausių istorikų romantikų vartotų būdų tautų priešistorei aiškinti buvo jų praeities tapatinimas su antikinių autorių aprašytų tautų istorija. Šiuo keliu nuėjo ir P. Kukolnikas, „Istorinių pastabų apie Lietuvą" autorius. Lietuvių priešistorę susiejęs su rytų slavais, P. Kukolnikas teigė, kad legendiniai Nemuno krašto užkariautojai buvo

ateiviai iš Skandinavijos. Jie Lietuvoje įkūrę valstybę ir įvedę dalinių kunigaikštysčių sistemą, kaip tai buvo senojoje Rusios valstybėje.

P. Kukolniko veikale tam tikri istorinės kritikos elementai susipynė su jo klerikaline-monarchistine pasaulėžiūra, teologiniu istorijos supratimu. Bet jau pats faktas, kad P. Kukolnikas bandė kritiškai vertinti kitų istorikų darbus, rodė, jog jam turėjo įtakos to meto Rusijoje įvykę poslinkiai. Įvairūs Lietuvos visuomeninio-politinio gyvenimo reiškiniai, kaip Lietuvos prijungimas prie Rusijos ir kiti, irgi kėlė naujus klausimus, kurie skatino peržiūrėti kai kuriuos istorijos faktus bei jų interpretaciją. Tuo pačiu P. Kukolnikas, iš dalies atmesdamas legendas, artėjo prie istorinės tiesos ir vietoj legendinių didvyrių ir šventųjų ėmė charakterizuoti valstybių valdovus ir veikėjus. Tačiau nors P. Kukolniko darbe galime įžiūrėti poslinkių, išskiriančių jo darbą iš feodalinės-teologinės istoriografijos, vis dėlto reikia pastebėti, jog ir jis teigė, kad istorijos eigą lemia dievo valia ir jo palaiminti valstybių valdovai.

Atrinkdamas istorinę medžiagą, P. Kukolnikas kėlė tai, kas, jo nuomone, turėjo lemiamos įtakos Lietuvos santykiams su Rusijos valstybe. Jo darbe ryškios didaktinės tendencijos, o jų poveikiui sustiprinti jis parinkdavo tam tikrus praeities faktus. P. Kukolnikas, kaip ir kiti carinės Rusijos XIX a. pirmosios pusės bei vidurio reakcinės istoriografijos atstovai, kiek sugebėdamas gynė caro patvaldystę, o tuo pačiu ir privilegijuotųjų žmonių grupių atstovus, prieš buržuazines demokratines tendencijas, kurias reiškė iš Vilniaus universiteto pašalinti istorijos profesoriai.

Vilniaus universiteto istorijos profesoriai žadino visuomenės domėjimąsi savo krašto praeitimi. Tai patvirtina gausybė istorijos darbų, išleistų šiuo laikotarpiu Vilniuje. Be universiteto profesorių, kuriuos turime laikyti istorikais profesionalais, reikšmingų darbų paskelbė T. Narbutas, M. Balinskis, J. I. Kraševskis ir kt., po studijų Vilniaus universitete tyrinėję praeitį. J. Lelevelio, I. Onacevičiaus demokratinės idėjos ir pastarojo asmeniniai kontaktai su S. Daukantu turėjo neabejotiną poveikį šio demokratinio lietuvių kultūros veikėjo susidomėjimui istorija.

Istorijos tyrinėjimų srautas universitete ir už jo sienų skatino ir šią aukštąją mokyklą baigusius vidurinių mokyklų mokytojus daugiau dėmesio skirti krašto praeičiai. Galima sakyti, kad XIX a. pirmojoje pusėje istorija tapo populiariausiu „revoliucinio jaunimo mokslu [...]. Šis jaunimas ieškojo praeityje pamokymų dabarčiai" [1].

[1] *Волк С. С.* Исторические взгляды декабристов. М., 1958, с. 43.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abraomas 117, 119
Achenvalis (Achenwall) G. 103
Adomas 117
Albertrandis (Albertrandi) J. 90, 91, 109
Aleksandras I 67, 87
Aleksandras Jogailaitis 90, 91, 125
Aleksandras Makedonietis 118
Aleksejus 78
Aliošincevas I. 132
Algirdas 108, 126, 143
Alšėniškiai 142
Anastasevičius V. 9
Andžejovskis (Andrzejowski) A. 133, 134
Antonijus, Markas Antonijus 58, 118
Argentus J. 145
Armand I. 4
Asorodobraj (Assorodobraj) N. 17, 48
Augustas III 143

Baklis H. T. 137
Balinskis (Baliński) M. 22, 36, 42, 71, 90, 99, 131, 137, 138, 146, 162
Bantiš-Kamenskis N. 128, 131
Bantkė J. S. 70
Bantkė V. J. 13
Baranowski B. 23
Basevičius A. 18, 19, 44, 47
Batoras Steponas žr. Steponas Batoras
Beauvois D. 25
Belinskis (Bielński) J. 12, 112—114, 116
Benkendorfas A. K. 76
Bernheimas (Bernheim) E. 4
Bernsztein M. 33
Biržiška M. 23
Bobińska C. 30
Bobrovskis M. 76, 114
Bogušas (Bohusz) K. 39, 124, 138, 153
Bojanus L. H. 29, 102
Bolchovitinovas J. 68
Borovskis L. 114, 134
Bosiuė (Bossuet) Ž. B. 116—121, 161
Briulis H. 143
Brutenis 123
Buckevičius (Buckiewicz) A. 107, 108
Bulgarinas F. 19, 38

Cecišovska A. 37
Cecišovskis K. 37, 38
Cezaris Julijus (Caesar Julius) 85
Chanskis 67
Chmelnickis B. 77, 129
Chodinickis (Chodynicki) K. 7, 30, 42
Chodkevičiai 127
Chodkevičius J. K. 38, 77
Chodzka (Chodžko) A. 64, 65
Chodzka J. 7
Cvetajevas L. 13

Čackis T. 40, 41, 143, 153
Čartoriskiai 23, 133
Čartoriskienė I. 31
Čartoriskis (Czartoryski) A. 17, 24, 25, 31, 35, 41, 42, 65, 70, 71, 74, 77, 89, 90, 101

Danilavičius (Daniłowicz) I. 7, 13, 14, 18, 21, 22, 33, 71, 73—75, 133, 149—158, 160, 161
Darvinas (Darwin) Č. 102
Daukantas S. 8, 15, 20, 36, 52, 100, 108, 111, 148, 162
Daumantas 56
Dekartas R. 117
Deltuviškiai 142
Des Granges Ch. M. 117
Diodoras 38, 83, 86
Diuringas E. 85
Dlugošas J. 96, 97, 144, 153
Dmitrijus Donietis 63, 77
Dogelis (Dogiel) M. 35
Domeika I. 7
Dovgialo D. 135
Duchnovskis 67
Dundulienė P. 21
Dusburgas Petras žr. Petras Dusburgas
Dutkevičius (Dutkiewicz) J. 7, 8
Dzialinskis A. T. 154

Eichvaldas E. 102
Elena 125
Engelsas F. 4, 5, 27, 28, 52, 66, 85, 93, 111, 148
Erdvila Mantvilaitis 142
Eversas J. 127

Feodorovičius (Feodorowicz) Z. 102
Fergiusonas (Fergusson) A. 53
Ferjė 152
Foigtas J. 138
Fojerbachas L. 27
Fonbergas I. 134
Frankas J. 29
Fuetter E. 55
Fuglum P. 53

Galenzovskis S. 41
Gediminas 62, 63, 94, 96—98, 100, 108, 124, 126, 141
Gella A. 103
Genzelis B. 102
Gibonas (Gibbon) E. 53, 59, 83
Giedraičiai 142
Giunteris A. 67
Gizevijus T. 66
Gizo (Guizot) F. 27
Goldsmitas (Goldsmith) O. 52, 53
Golicynas A. 26, 74
Goluchovskis (Gołuchowski) J. 63, 65, 75
Gorbačevskis N. 20, 21
Goštautas J. 158
Grabski A. 144
Grigalius VII 9
Grodekas (Groddeck) G. E. 7, 9, 26, 29, 38, 42, 46, 86
Gudavičius E. 154
Gvanjinis A. 21
Gvičardinis (Guicciardini) L. 61, 84

Harassek S. 63
Hastleris A. 9
Hegelis (Hegel) G. 28, 29, 63
Henrikas VII 55
Herenas (Herren) L. 61, 62, 79—83, 89, 159
Herodotas 38, 86, 141, 154
Hiūmas D. 49
Hlebovičius (Hlebowicz) A. B. 108, 109
Hobsas T. 117
Homeras 32, 86
Horacijus 146
Hugo G. 149, 150
Husaževskis (Hussarzewski) T. 7, 18, 38, 41, 45, 63, 64, 85

Ikonikovas V. 8
Inocentas XI 119
Ivanas III 125
Ivanas IV 125, 127
Ivaškevičius (Iwaszkiewicz) J. 8—11, 22, 35, 68, 70, 72, 74—76, 79, 87, 102, 103, 105, 106, 108, 109
Ivinskis Z. 15

Jablonskis K. 129
Jacunskis V. 5, 55, 84—86
Jadvyga 94
Jaggi A. 83
Jaknavičius J. 129
Jakštas J. 10
Janovskis (Janowski) L. 8, 10, 12, 13, 23, 26, 76, 106, 108, 112—114, 116, 134
Janulaitis A. 13, 14, 133, 152
Jaroševičius B. 133
Jaroševičius (Jaroszewicz) J. 7, 13, 14, 18, 20, 22, 114, 133—149, 156, 158, 160, 161
Jekaterina II 120
Jermakas T. 82
Jogaila 34, 94, 97, 123, 125, 126, 128, 130, 136, 140, 144, 145, 154, 160
Jogailaičiai 91, 97, 145
Jonas Albrechtas Jogailaitis 90, 91
Jonas Kazimieras 78
Jonynas I. 21, 22, 65, 66, 140, 142, 146, 149, 156, 157
Jučas M. 26, 134
Jumas (Hume) D. 84, 85
Jundzilas (Jundziłł) J. 22, 29
Juozapas II 58
Jurginis J. 156
Justinianas 58

Kačenovskis M. 127
Kadlubekas V. 40, 144
Kapelis (Capelli) A. L. 114, 150, 152
Kapilovas D. 82
Karamzinas N. 8, 19, 29, 38, 49, 50, 138
Karolis II 77
Karolis Didysis 88, 117, 118, 120
Kartoševskis G. 135
Kazakevičius S. 46, 64
Kazimieras Didysis 104
Kazimieras Jogailaitis 90
Kazimieras Teisingasis 104
Keleris Ch. 120
Kęstutis 34, 56, 108
Kieniewicz S. 18
Kiras 118
Kirkoras (Kirkor) A. H. 12, 113, 114
Klangevičius A. B. 65, 76
Kleopatra 118
Klimaševskis (Klimaszewski) I. 8, 11, 22, 75, 76
Klingeris T. 24
Kochanskis 67
Kočiubėjus V. 11
Kojalovičius M. 158
Kojelavičius-Vijūkas (Kojelavičius) A. 21, 22, 56, 97, 99, 123, 129, 146

Kolontajus H. 30, 38
Komodas 58
Komula (Comula) A. 145
de Kondijakas E. 38
Koninskis G. 122
Konstantinas 76, 117
Kosminskis J. 5, 85, 110, 120, 136, 149
Kotożyński W. 37
Kraševskis (Kraszewski) J. I. 8, 36, 46, 127, 131, 162
Kristus 33, 117—119, 121, 122
Kromeris M. 124
Kubasovas I. 112, 113, 115, 116, 122
Kukolnikai 11, 112—114
Kukolnikas (Kukolnik) P. 7, 10—12, 17, 18, 20—22, 112—132, 135, 161, 162
Kulikauskas P. 21
Kurpiel A. M. 22

Lasickis J. 143
Lazutka S. 154
Lebedys J. 20, 22, 111
Lelevelis (Lelheffel) H. 37
Lelevelis (Lelewel) J. 7, 8—19, 21, 22, 30—33, 36—67, 70, 71, 73—75, 78, 79, 85, 86, 90, 91, 100, 101, 103, 108—111, 114, 127, 132, 133, 152—154, 156, 159, 162
Lelevelis K. 36
Lelevelis P. 41
Leninas V. 4—6, 24, 29, 104, 111
Lenglė du Fresnojus 84, 85
Leśnodorski B. 30
Lichačiovas J. 8
Linickos 133
Lisovskis J. 76
Liudvikas XIV 118, 120
Liutauras 97
Livenas K. 26
Livijus 83
Lizdeika 97
Lobenveinas J. A. 44
Loboika I. 17, 33, 135
Lovmianskis (Łowmiański) H. 15—17, 64
Lukšienė M. 21, 25, 26
Lždemitrijus 78

Maciūnas V. 13—15, 89, 108, 109
Magnickis L. 65
Mainekė (Meinecke) F. 85
Makiavelis N. 61, 84, 85
Makowiecka Z. 18, 116
Malevskis S. 70, 71, 73, 74, 150
Malinovskis (Malinowski) M. 12, 112
Mamajus 63
Mandiburas (Mandybur) T. 30
Marksas K. 4, 19, 27, 52, 66, 93, 111 148
Matafejevas J. 88
Mateušas 40
Mciet L. 12
Mechovita M. 124
Menickis (Mienicki) R. 12, 23, 113
Menžinskis (Mężyński) K. 26, 29, 42, 46
Merkys V. 3, 20, 36, 100, 108, 111, 131
Meternichas (Metternich) K. V. 9
Mianovskis M. 76, 134
Michailas 112
Michalevičius J. 88
Mickevičius (Mickiewicz) A. 15, 16, 26, 52, 101
Mickevičius 87
Mykolas Lietuvis 98, 99, 153
Milda, Militė 141, 143
Milis D. S. 137
Mindaugas (Mindovas) 34, 56, 91, 94, 124, 142
Minjė (Mignet) F. 27
Mirovskis A. 70
Mitina N. 64
Miuleris (von Müller) J. 79, 81—85, 89, 93, 159
Mobilionas Ž. 49
Modelskis (Modelski) T. E. 8, 9, 22, 56, 71—73
Monteskjė (Monteskiusz, Montesquieu) Š. 35, 38, 53, 55, 157
Moravskis (Morawski) S. 17, 22, 106
Morozova O. 64
Mościcki H. 11, 114
Mozė 117, 118
Muravjovas (Muravjovas Korikas) M. 24, 115, 122, 130

Nalivaika S. 129
Napoleonas (Napoleon) 13, 14, 25, 26, 66, 156
Narbutas (Narbutt) T. 8, 15, 16, 20, 29, 36, 52, 95—100, 136—138, 141—144, 148, 162
Narskis I. 85
Naruševičius A. 18, 38, 49, 50, 143, 144
Nemcevičius J. U. 46
Neselrodė K. 9
Nestoras 40
Nezabitauskis K. 20, 32, 108, 111
Nikolajevas S. 20, 77
Nikolajus I 67, 112, 132
Nojus 117
Novickis Z. 71
Novosilcevas (Nowosilcow) N. 24, 26, 67, 75, 106, 112, 113, 132

Obolenskis M. 153, 154
Ochmański J. 33
Odynec A. E. 12

Odoakras 34, 118
Oginskiai 127
Oktavianas 58, 118
Oldakovskis I. 133, 150
Onacevičius (Onacewicz) I. Ž. 7—10, 14, 15, 17, 19—22, 35, 36, 56, 62, 64, 66—79, 81—87, 89—110, 114, 127, 132, 134, 135, 138, 152, 156, 159, 160, 162
Opałek K. 30
Orgelbrand S. 120
Ortelijus A. 84
Ožechovskis S. 38

Palemonas 39, 94, 124
Pantelejevas L. 100
Paprockis (Paprocki) P. 123
Pavliukas P. (Butas) 129
Pelikanas V. 11, 17, 26, 75, 76, 106, 113, 114, 134, 135
Perkūnas 32
Peštičius S. 5
Petras 96
Petras Didysis 77
Petras Dusburgas 144, 153
Piastai 97
Pilchovskis D. 104, 105
Pilypas 102
Pilypas II 61
Piročkinas A. 134
Počobutas M. 147
Podbereckis R. 91
Pohoreckis (Pohorecki) F. 20, 77
Pohoska H. 30, 31
Pokrovskis N. 8
Polibijas 83
Polinskis-Pelka M. 135
Popkovas B. 19
Poška D. 31—33, 90, 110
Potockis S. 24
Požėra (Porzera) J. 24, 34
Pražmovskis 41
Przezieński A. 144
Ptašickis S. 8, 38

Radiščevas A. 105
Radvila Juodasis 125
Radvilos 98, 127
Raikovas B. 102
Rankė L. 29
Reizovas B. 93, 101
Renanas E. Ž. 122
Requart P. J. 83
Ričardas 102
Riegas i Nunjas R. 87
Rimgaudas 91
Ringoldas 124
Riurikas 124
Robertsonas (Robertson) V. 24, 53—55, 59, 60, 84, 85, 89, 93, 123, 159
Rogalskis L. 90
Rolė (Rolle) M. 133
Romulas Augustulas 88, 118
Rosenas J. A. 67
Roždestvenskis S. 24
Rubakinas N. 6
Rubinšteinas I. 101
Ruklys 56
Rumiancevas N. 68, 77, 93, 152
Rumovskis J. 24
Rupeikis 56
Ruso Ž. Ž. 81

Saliamonas 117, 118
Salustijus 83
Sapiega F. 78
Sapiegos 78, 127
Sarbievijus M. K. 146
Savinji (Savigny) K. F. 149, 150
Schenke M. W. 54
Scipionas 117
Segiūras (Segur) L. F. 17, 47, 113, 120, 121, 161
Senkovskis J. 19
Sen-Simonas K. A. 28
Serbinovičius A. 63
Sereiskis (Serejski) M. H. 13, 17, 18, 22, 31, 36, 41, 42, 44, 46, 47, 49, 57, 59, 65, 70, 71, 79, 103, 117, 133, 137
Servijus Tulijus 55
Sevaškevičius L. 38
Sidorovičius J. 150, 154
Sienkiewicz K. 37
Sirvydas K. 78, 129
Skarga B. 104, 137, 138
Skimborovičius (Skimborowicz) H. 109
Skžetuskis (Skrzetuski) K. 89
Slivinskis (Sliwiński) A. 7, 38, 40, 41, 46, 56, 63
Slizenis O. 11
Slizenis R. 12, 13
Slonimskis J. 88
Slovacka-Bekiu (Słowacka-Becus) S. 12
Slovackis (Słowacki) J. 12, 13, 113, 114, 116, 134
Smolenskis (Smoleński) V. 34, 137
Sniadeckiai 38
Sniadeckis (Śniadecki) A. 29
Sniadeckis (Śniadecki) J. 22, 25, 41, 42, 51, 56, 70, 73, 133, 134, 138
Spenseris H. 137
Stanevičius S. 15, 20, 52, 108, 111
Stanislovas Augustas (Stanisław August) 30, 143
Stasiewicz-Jasiukowa I. 22
Stašicas (Staszic) S. 30, 38
Steponas Batoras (Stefan Bator) 38, 41, 59, 63, 65, 75, 90, 127, 153
Stocas (Stoc) M. 10, 22, 66, 67

Stoczman M. 114
Strazdas A. 33, 34
Strijkovskis M. 20, 21, 78, 94, 96, 124, 143—145
Stroinovskis J. 25
Strojevas P. 68
Suroveckis L. 103
Szletz A. 18

Šelingas F. 63
Šeliuta J. 37
Šidlauskas A. 55, 85, 122, 127, 134
Šiškovas A. 113, 116
Šlėceris (Schlözer) A. L. 39, 40, 49, 85, 97
Šlėceris (Schlözer) K. 103
Šrėteris (Schrötter) J. 66, 67
Štolcas M. 10
Šulcas D. 137
Šveikovskis V. 150
Šverubovičius V. 11, 112—114
Švitrigaila 91, 97

Tacitas 73, 81, 83, 99
Taleiranas (Talleyrand) Š. M. 9
Tekieliński W. 22
Teodosijus 58
Tymieniecki K. 77
Tincas (Tync) S. 30
Tiškevičius E. 135, 154
Tyzenhauzas A. 147
Tjeri (Thierry) O. 27, 93, 101
Tjeras (Thiers) A. 27
Tretiak J. 12, 112
Tukididas 38, 83
Turcevičius A. 115
Turkowski T. 13, 18, 116
Tvardovskis 13

Ulaščikas N. 20, 114
Usinskis 67
Ustrialovas N. 100
Uteniškiai 142
Vaga (Waga) T. 16, 21, 31—33, 55, 56, 62, 67, 109, 141
Vaidevutis 123, 124
Vainšteinas O. 5, 116, 117
Valančius M. 34, 146
Valavičius M. 77
Valua H. 90
Vansevičius S. 21, 150
Vapovskis (Wapowski) B. 124
Vašingtonas Dž. 120
Veidemejeris J. 27
Veljaminovas-Zernovas A. 13
Vernikovskis J. 88
Veroničius 41
Wierbicka M. 137
Vygandas Marburgietis 90
Vijūkas-Kojelavičius žr. Kojelavičius-Vijūkas A.
Vilhelmas 143
Virvičius A. 134
Višnevskis (Wiszniewski) M. 35, 133, 137
Vytautas 34, 56, 62, 78, 95, 97, 98, 108, 125—127, 140, 144
Vytenis 94, 95, 97
Vladislovas Jogaila žr. Jogaila
Vloškevičius 67
Volkas S. 162
Volteras 38, 53, 85, 86, 121, 123
Vostokovas A. 68—77

Zachas K. 75
Zamoiskis J. 38
Zamoiskis S. 112
Zapolska B. 65
Zavadskis J. 39
Zigmantas Vaza (Zigmantas III) 128

Žygimantas Augustas 56, 97, 98, 125, 126, 153
Žygimantas Kęstutaitis 91, 97
Žygimantas Senasis 77, 125
Žitkovičius L. 9
Žongolovičius B. 12
Žulkevskis S. 77

TRUMPINIMAI

CVIA — Lietuvos TSR centrinis valstybinis istorijos archyvas
MAB RS — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius
VUB RS — Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius

Šidlauskas A.

Ši-16 Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje / LTSR aukšt. ir spec. vid. mokslo m-ja. VVU.— V.: Mokslas, 1986.— 166, [3] p.: iliustr.

Bibliogr. išnašose.

Knygoje parodoma, kaip istorija tapo savarankiška disciplina Vilniaus universitete ir buvo toliau ugdoma universiteto profesorių darbuose, neturinčiuose tiesioginių mokomųjų tikslų. Reikšmingas istorijos mokslo raidai buvo universiteto sekuliarizavimo procesas, apėmęs įvairias šios aukštosios mokyklos gyvenimo puses, taip pat ir istorijos dėstymą. Monografijoje aiškinama, kaip iš bendrojo istorijos kurso išsiskyrė Lietuvos istorija, kaip prie jos formavimosi prisidėjo universiteto profesoriai. Siekiama parodyti, kokios įtakos universiteto istorikams turėjo istorijos mokslo laimėjimai už šios mokyklos ribų.

S $\frac{0502000000—224}{M\ 854(08)—86}$ Neskelbta

BBK 63d+63.3(2L)d 9(09)+9(TL)(09)

Шидлаускас Альгирдас, Игно. ИСТОРИЯ В ВИЛЬНЮССКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА. На литовском языке. Вильнюс, «Мокслас», 1986

Algirdas Šidlauskas. ISTORIJA VILNIAUS UNIVERSITETE XIX a. PIRMOJOJE PUSĖJE. Redaktorė T. Daržinskaitė. Viršelio dailininkė L. Tulytė. Meninė redaktorė V. Kuraitė. Techninės redaktorės: D. Andreikėnienė ir A. Gineitienė. Korektorės: D. Baliukynienė ir A. Sidarkevičienė

ИБ 2603

Duota rinkti 1986.06.20. Pasirašyta spausdinti 1986.09.18. LV 08095. Formatas 60×90¹/₁₆. Popierius — spaudos Nr. 2. Garnitūra — baltika, 10 punktų. Iškilioji spauda. 10,5 sąl. sp. l. 10,62 sąl. spalv. atsp. 12,7 apsk. leid. l. Tiražas 5000. Užsakymas 5825. Kaina 2 rb 30 kp. Leidykla „Mokslas", 232050 Vilnius, Žvaigždžių 23. Spaudė Motiejaus Šumausko spaustuvė, 232600 Vilnius, A. Strazdelio 1.